

Univerzita Karlova
Přírodovědecká fakulta

Studijní program: Demografie
Studijní obor: Demografie se sociologií

Anetta Paučinová

Mimomanželská plodnost v Česku a na Slovensku
Non-marital fertility in Czechia and Slovakia

Bakalářská práce

Vedoucí práce: prof. RNDr. Jitka Rychtaříková, CSc.

Praha, 2022

Prohlášení:

Prohlašuji, že jsem závěrečnou práci zpracovala samostatně a že jsem uvedla všechny použité informační zdroje a literaturu. Tato práce ani její podstatná část nebyla předložena k získání jiného nebo stejného akademického titulu.

V Praze, 22. 2. 2022

.....

Poděkování:

Na tomto místě bych ráda vyjádřila poděkování paní prof. RNDr. Jitce Rychtaříkové, CSc. za odborné rady a připomínky k mé bakalářské práci a za čas, který strávila čtením jejích rozpracovaných částí. Děkuji také své rodině a svým nejbližším přátelům, kteří mě podporovali nejen při mých studiích. Velký dík patří také mým kolegům za neutuchající dávku optimismu, která mě během psaní této práce těšila. V neposlední řadě děkuji svému příteli Jakubovi za veškerou podporu, vřelý přístup a oporu, kterou mi v mém životě je.

Mimomanželská plodnost v Česku a na Slovensku

Abstrakt

Zvyšující se počet a podíl dětí narozených mimo manželství, kterému česká i slovenská společnost od 90. let 20. století čelí, patří nejen ke známým transformace reprodukčního chování, ale také k aktuálním sociodemografickým tématům. Navzdory tomu, že dnes mají děti narozené mimo manželství stejná práva a postavení jako děti manželské, situace v minulosti byla značně odlišná. Předkládaná bakalářská práce uvádí, jak se vyvíjel pohled na děti narozené mimo manželství od nejstarších dob, a shrnuje, k jakému posunu do dnešní doby došlo. Specificky se při tom zaměřuje na dva státy – Česko a Slovensko. Ačkoliv spolu tyto země sousedí a od roku 1918 tvořily jednu republiku, nejen v otázkách rodinného a reprodukčního chování se dlouhodobě lišily. Teoretické kapitoly se kromě rozdílů mezi těmito dvěma zeměmi zaměřují také na vývoj manželské a mimomanželské plodnosti ve 20. a 21. století. Navazující analytická část poté přibližuje tento vývoj mezi lety 1921 a 2020 pomocí vybraných ukazatelů a podává informace o charakteristikách českých a slovenských žen, které rodí své děti jako nevdané.

Klíčová slova: mimomanželská plodnost, manželství, transformace reprodukčního chování, charakteristiky nevdaných matek, Česko a Slovensko

Počet znaků bez mezer: 102 344

Non-marital fertility in Czechia and Slovakia

Abstract

The increasing number and proportion of children born out of wedlock, which Czech and Slovak society has been facing since the 1990s, is not only a sign of the transformation of reproductive behaviour, but also a current sociodemographic topic. Despite the fact that children born out of wedlock have today the same rights and status as children born in marriage, the situation in the past was very different. This bachelor thesis outlines how the perception of children born out of wedlock has developed since the earliest times, and summarizes the shift that has occurred to the present day. In doing so, it focuses specifically on two countries – Czechia and Slovakia. Although these two countries are neighbours and have been one republic since 1918, they have long differed, not only in family and reproductive behaviour. In addition to the differences between the two countries, the theoretical chapters also focus on the development of marital and non-marital fertility in the 20th and 21st century. The subsequent analytical section then describes this development between 1921 and 2020 using selected indicators and provides information on the characteristics of Czech and Slovak women who bear their children unmarried.

Keywords: non-marital fertility, marriage, transformation of reproductive behaviour, characteristics of unmarried mothers, Czechia and Slovakia

Number of characters without blank spaces: 102 344

OBSAH

Seznam tabulek	9
Seznam grafů	10
1 Úvod	11
1.1 Cíle práce a výzkumné otázky	12
2 Manželství, rodina a pohled na mimomanželskou plodnost v minulosti.....	13
2.1 Vznik manželství a rodiny.....	14
2.2 Vznik křesťanské manželské doktríny a její působení ve společnosti	15
2.3 Manželství jako občanská smlouva a období první sexuální revoluce	17
2.4 Počátky kapitalismu a rodina druhé poloviny 19. století	18
2.5 Charakteristiky rodin v období 20. století.....	20
3 Rozdíly v historickém vývoji Česka a Slovenska	22
3.1 Rodinná uskupení slovanských národů.....	22
3.2 Pravidla dělení majetku.....	23
3.3 Hajnalova linie.....	23
3.4 Náboženská víra v Česku a na Slovensku	24
3.5 Ekonomické a hospodářské rozdíly	24
4 Vývoj plodnosti v Česku a na Slovensku do 90. let 20. století.....	26
4.1 Demografická revoluce v Česku a na Slovensku.....	26
4.2 Vývoj úhrnné plodnosti po roce 1950 do počátku 90. let.....	27
4.3 Intenzita a časování plodnosti.....	27
4.3.1 Intenzita a časování plodnosti vdaných a nevdaných žen	28
4.4 Mimomanželská plodnost ve 20. století.....	30
4.4.1 Vývoj podílu dětí narozených mimo manželství	30
4.4.2 Charakteristiky žen, které rodí děti neprovdané	31
4.5 Diferenční plodnost.....	31

4.5.1	Rozdíly dle velikosti bydliště a regionální rozdíly	31
4.5.2	Plodnost dle nejvyššího dosaženého vzdělání ženy	32
4.6	Předmanželské koncepce.....	33
5	Mimomanželská plodnost v Česku a na Slovensku od roku 1990 do současnosti.....	34
5.1	Demografické změny a jejich možná vysvětlení	34
5.1.1	Druhý demografický přechod.....	35
5.1.2	Teorie „znevýhodnění“, westernizace a další možné příčiny	36
5.2	Přeměna rodinných uspořádání.....	36
5.2.1	Velikost a struktura domácností	37
5.2.2	Nesezdané soužití a svobodné mateřství	37
5.3	Postoje k manželství, rodině a svobodnému mateřství	38
5.4	Charakteristiky žen, které rodí své děti jako neprovdané.....	39
5.4.1	Mimomanželská plodnost podle věku matky	39
5.4.2	Mimomanželská plodnost podle pořadí dítěte	39
5.4.3	Mimomanželská plodnost podle nejvyššího ukončeného vzdělání	40
5.4.4	Mimomanželská plodnost podle regionu bydliště a jeho velikosti	40
6	Data, metodika a konstrukce ukazatelů.....	41
6.1	Data.....	41
6.2	Metodika	41
6.3	Konstrukce ukazatelů.....	42
6.3.1	Podíl živě narozených dětí v manželství a mimo manželství	42
6.3.2	Předmanželské koncepce.....	43
6.3.3	Míry plodnosti vdaných a nevdaných žen dle věkových skupin	43
6.3.4	Úhrnná plodnost a průměrný věk žen při narození dítěte v manželství a mimo manželství.....	44
7	Manželská a mimomanželská plodnost v letech 1921–2020 v Česku a na Slovensku	46
7.1	Úhrnná plodnost a podíl živě narozených dětí mimo manželství	46
7.2	Předmanželské koncepce.....	47
7.3	Míry plodnosti první kategorie dle věkových skupin	48
7.4	Úhrnná plodnost a průměrný věk žen při narození dítěte v manželství a mimo manželství	51
7.5	Pořadí živě narozených v manželství a mimo manželství.....	52

8	Diferenční mimomanželská plodnost	54
8.1	Velikostní kategorie obce bydliště matky	54
8.2	Region bydliště matky	56
8.3	Nejvyšší dosažené vzdělání matky	57
9	Závěr	60
	Seznam použité literatury	63
	Seznam datových zdrojů.....	69

Seznam tabulek

Tab. 1: Míry plodnosti žen (v ‰) dle věkových skupin v Česku v letech 1920–1937	28
Tab. 2: Míry plodnosti žen (v ‰) dle věkových skupin na Slovensku v letech 1920–1937	28
Tab. 3: Míry plodnosti vdaných a nevdaných žen dle věkových skupin (na 1000 vdaných/nevdaných žen) v Česku v letech 1950–1990.....	29
Tab. 4: Míry plodnosti vdaných žen dle věkových skupin (na 1000 vdaných žen) na Slovensku v letech 1950–1980.....	29
Tab. 5: Vybrané ukazatele plodnosti v Česku v letech 1930–2001	29
Tab. 6: Podíl živě narozených dětí mimo manželství z úhrnu živě narozených dětí podle velikosti obce bydliště matky (v %) v Česku mezi lety 1920–2005	32
Tab. 7: Cenzové domácnosti podle druhu v Česku v letech 1961–2001 (zastoupení v %).....	37
Tab. 8: Cenzové domácnosti podle druhu na Slovensku v letech 1961–2001 (zastoupení v %).....	37
Tab. 9: Podíl živě narozených dětí mimo manželství v krajích Česka a Slovenska v roce 1950.....	56

Seznam grafů

Graf 1: Úhrnná plodnost a podíl živě narozených dětí mimo manželství v Česku a na Slovensku v letech 1921–2020	47
Graf 2: Podíl předmanželských koncepcí v Česku a na Slovensku v letech 1950–2020	48
Graf 3: Míry plodnosti (první kategorie) vdaných žen podle věkových skupin v Česku v letech 1950–2020	49
Graf 4: Míry plodnosti (první kategorie) vdaných žen podle věkových skupin na Slovensku v letech 1950–2020	49
Graf 5: Míry plodnosti (první kategorie) nevdaných žen podle věkových skupin v Česku v letech 1950–2020	50
Graf 6: Míry plodnosti (první kategorie) nevdaných žen podle věkových skupin na Slovensku v letech 1950–2020	50
Graf 7: Vývoj úhrnné plodnosti (z měr druhé kategorie) v manželství a mimo manželství v Česku a na Slovensku v letech 1921–2020.....	51
Graf 8: Vývoj průměrného věku matky při narození dítěte (z měr druhé kategorie) v manželství a mimo manželství v Česku a na Slovensku v letech 1921–2020	52
Graf 9: Procento všech živě narozených dětí v manželství a mimo manželství dle pořadí v Česku a na Slovensku mezi lety 1961–2020.....	53
Graf 10: Vývoj podílu živě narozených dětí mimo manželství dle velikostních kategorií obce bydliště matky v Česku v letech 1930–2020	55
Graf 11: Vývoj podílu živě narozených dětí mimo manželství dle velikostních kategorií obce bydliště matky na Slovensku v letech 1930–2020.....	55
Graf 12: Podíl živě narozených dětí mimo manželství v krajích Česka a Slovenska v roce 2001.....	57
Graf 13: Podíl živě narozených dětí mimo manželství v krajích Česka a Slovenska v roce 2020.....	57
Graf 14: Vývoj podílu živě narozených dětí mimo manželství dle nejvyššího dosaženého vzdělání žen v Česku v letech 1980–2020.....	58
Graf 15: Vývoj podílu živě narozených dětí mimo manželství dle nejvyššího dosaženého vzdělání žen na Slovensku v letech 1980–2020.....	59
Graf 16: Podíl živě narozených dětí mimo manželství v kombinaci s pořadím dle nejvyššího dosaženého vzdělání žen v Česku a na Slovensku v roce 2020.....	59

Kapitola 1

Úvod

Výrazný nárůst podílu dětí narozených mimo manželství, kterému česká i slovenská společnost čelí, vzbuzuje zejména v posledních třech dekádách stále větší zájem řady demografů, ale také otevírá diskuzi na poli sociologickém. Dle Hamplové (2007, s. 7) se jedná o jednu z významných „proměn české rodiny po roce 1989, která spoluutváří nejen současnou podobu českých domácností, ale i formu rodin v následujících generacích.“ Aktuálnost tohoto tématu dokládají data Českého statistického úřadu (dále jen ČSÚ). Dle nich se v Česku v roce 2020 narodilo živě 48,5 % dětí mimo manželství.

O situaci na Slovensku informuje například Filadelfiová (2005, s. 389), která dokládá, že se zde od 90. let výrazně mění struktura živě narozených dětí a podíl dětí, které se rodí mimo manželství, se postupně zvyšuje – dle Štatistického úřadu Slovenskej republiky (dále jen ŠÚSR) činil 40,7 % v roce 2020. O rostoucí mimomanželské plodnosti a proměnách slovenské rodiny, které se vyznačují zejména nárůstem kohabitací, píše mimo jiné také Král'ová (1996).

Navzdory tomu, že tradiční rodina a manželský svazek představuje pro dnešní českou i slovenskou společnost nezpochybnitelnou hodnotu, sociologická literatura (Fialová a kol., 2000; Mládek a Širočková, 2004; Hamplová, 2006) dokazuje, že stoupá tolerance vůči nesezdanému soužití, některým dalším alternativním formám partnerství (např. osamělému mateřství) a dětem rozeným mimo manželství. V minulosti však byla situace poněkud odlišná. Kapitola 2 proto stručně popisuje, jakou hodnotu měly rodina a manželství v minulosti a jak se měnil pohled na děti narozené mimo manželství.

Ačkoliv po rozpadu Československa pozorujeme podobný trend zvyšující se intenzity mimomanželské plodnosti v obou samostatných republikách, historicky se tyto země nejen v hodnotách ukazatelů mimomanželské plodnosti lišily. Třetí kapitola proto seznamuje čtenáře s řadou významných odlišností mezi Českem a Slovenskem a pokouší se je zařadit do kontextu spolu s rozdíly v demografických ukazatelích rodiny, mezi něž ukazatele mimomanželské plodnosti patří.

Čtvrtá kapitola na základě studia relevantní literatury nabízí čtenáři pohled na vývoj plodnosti a slouží jako podklad pro analytickou část práce. Detailně zpracovává situaci od 20. do 90. let 20. století, zmiňuje však také důležité milníky dob dřívějších. Kromě hodnot intenzity a časování jak manželské, tak mimomanželské plodnosti představuje i tzv. diferenční plodnost dle charakteristik matek – velikostních kategorií obcí bydliště a regionu bydliště, nejvyššího dosaženého vzdělání.

Poslední teoretická kapitola je zaměřena na současnost. Kromě vývoje mimomanželské plodnosti po roce 1989 a charakteristik nevdaných matek zpracovává také témata úzce související, mezi která patří krize rodiny, výskyt nesezdaných soužití nebo svobodné mateřství. Představuje také řadu teorií, které se snaží hledat příčiny transformujícího se reprodukčního chování – od těch, které dávají tyto demografické a sociologické změny do souvislosti se změnou hodnot a postojů populace směrem k rostoucímu individualismu (Kocourková a Polesná, 2016, s. 392), až po ty, podle kterých může být vzestup procenta mimomanželsky narozených dětí výsledkem „rozdílnosti trendů mimomanželské a manželské plodnosti nebo odrazem změny struktury obyvatelstva podle rodinného stavu“ (Rychtaříková, 2007, s. 2).

V šesté kapitole se čtenář seznámí s datovými zdroji, které jsou základem pro vypracování následujících dvou analytických kapitol. Uvedena je rovněž metodika práce a konkrétní vzorce ukazatelů, které jsou využity pro výpočet a grafické porovnání ukazatelů manželské a mimomanželské plodnosti v Česku a na Slovensku a charakteristiky žen, které rodí své děti jako nevdané.

Závěrečná kapitola zhodnotí získané poznatky, na základě analyzovaných dat se pokusí odpovědět na výzkumné otázky, případně vymezí úskalí a nedostatky této bakalářské práce.

1.1 Cíle práce a výzkumné otázky

Mimomanželská plodnost představuje demograficko-sociologický jev, který ve společnosti rezonuje zejména v posledních letech. Následující stránky práce popisují, jak se vyvíjela mimomanželská plodnost od nejstarších dob až po současnost. Autorka práce studuje dostupné prameny, které zachycují pohled na děti narozené mimo manželství. Ten dává do souvislosti s postavením rodiny a funkcemi, které rodinné prostředí plní, a vnímáním manželství. Tato souvislost je důležitá pro současnou situaci v Česku i na Slovensku, kde se setkáváme s růstem podílu dětí narozených mimo manželství a zároveň častějším výskytem nesezdaných soužití. Další kapitoly práce pomocí analýzy dostupných českých a slovenských dat podávají základní charakteristiky neprovdaných matek a informují čtenáře o ukazatelích manželské a mimomanželské plodnosti.

Z předchozího odstavce vyvstávají výzkumné otázky, které se tato bakalářská práce snaží zodpovědět. Tou nejdůležitější je, *jak se historicky lišila mimomanželská plodnost v Česku a na Slovensku a zda tuto odlišnost zaznamenáváme i v dnešní době*. Pro vysvětlení případné zjištěné odlišnosti využije autorka poznatky z kapitoly 3. Jelikož úvodní strany této práce bohatě popisují vznik a význam manželství, klade si tato práce za cíl odpovědět na otázku, *jak se vyvíjí mimomanželská plodnost ve studovaných zemích v souvislosti s manželskou plodností*. Další otázkou, na kterou se autorka pokouší nalézt odpověď, je, *pro koho je mimomanželská plodnost typická a zda se liší charakteristiky českých a slovenských žen, které rodí své děti neprovdané*. Tyto otázky budou zodpovězeny na základě analýzy dostupných českých a slovenských dat, kterou čtenář nalezne v kapitolách 7 a 8, a podpořeny informacemi z teoretické části práce.

Kapitola 2

Manželství, rodina a pohled na mimomanželskou plodnost v minulosti

Dle definice Mnohojazyčného demografického slovníku (s. 77) manželství neboli svazek vzniká mezi osobami opačného pohlaví „na základě zákona nebo zvykových tradic“. Již od 1. 7. 2006 v Česku mohou do státem uznávaného (registrovaného) partnerství vstupovat také páry stejného pohlaví. Naproti tomu na Slovensku, které je zastáncem konzervativních hodnot, byly zatím návrhy zákona o registrovaném partnerství zamítnuty (Bahounková, 2020). Mimo manželství či registrované partnerství existují také svazky, které mají v některých společnostech stejný význam, ačkoliv nejsou založeny na zákonných normách. Jedná se například o právně nezakotvené faktické manželství, které se někdy označuje jako konkubinát. Dnes se setkáváme spíše s pojmem nesezdané soužití a pro osoby žijící v těchto svazcích používáme termíny druh, družka, případně přítel, přítelkyně (Kalibová a Pavlík, 2005, s. 78).

Tento typ soužití byl až do sčítání 1961 považován za rovnocenný manželským svazkům. Teprve po vymezení cenových domácností došlo k jeho samostatné kvantifikaci. Při sčítání 2011, které se od těch předchozích odlišovalo zařazováním osob do jedné domácnosti na základě společného místa obvyklého pobytu, přineslo možnost lépe odhalit jejich počet. I soužití dvou nesezdaných partnerů patřilo spolu s manželskými páry, registrovanými partnery a neformálními soužitími osob stejného pohlaví mezi domácnosti rodinné (Habartová, 2014). Právě jejich rozšíření a výrazný přesun k mladší věkové složce populace, kterou toto sčítání v Česku odhalilo, hraje v dnešní době důležitou roli i pro téma rostoucí mimomanželské plodnosti a jejich význam bude podrobněji rozpracován v kapitole 5.

Druhým důležitým pojmem, který je třeba vymezit, je rodina. Rodinný vztah vzniká na jedné straně sňatkem mezi manžely, na straně druhé rodičovstvím. Rodiče a jejich potomci tvoří biologickou rodinu, tu můžeme též chápat jako úzkou dvougenerační rodinu. Jejím opakem je rodina rozšířená, tvořená z hlavní rodiny a jedné či několika vedlejších rodin. Pokud se bavíme o rodině vícegenerační, máme na mysli prarodiče, rodiče a děti (Kalibová a Pavlík, 2005, s. 17). Jirásková (1999, s. 74) vymezuje také nukleární typ rodiny. Taková rodina může být buď úplná, tvořená matkou, otcem a nejméně jedním dítětem, nebo neúplná, v níž jeden z rodičů chybí. Další typ tvoří rodiny vzniklé další sňatkem po rozvodu či ovdovění manželů spolu s dětmi z jednoho nebo obou předchozích manželství nebo z nového manželství. Tu nazýváme rodinou

rekonstituovanou. Rovněž odlišuje rodinu orientační, ze které jedinec pochází, a rodinu prokreační, kterou zakládá.

Velký sociologický slovník (1996, s. 940) definuje rodinu jako „nejdůležitější společenskou skupinu, která je základním článkem sociální struktury“ a popisuje také její funkce. Mezi ty patří „reprodukce trvání biologického druhu a výchova, respektive socializace potomstva, jakož i přenos kulturních vzorů a zachování kontinuity kulturního vývoje.“ Jirásková (1999) doplňuje také některé charakteristické znaky rodiny, jako je důvěra, zázemí nebo pocit sounáležitost.

Než však rodina a manželství dospěly k podobě, v jaké je známe dnes, prošly dlouhými a složitými proměnami. Kapitola 2 některé z nich ve stručnosti představí. Spolu s nimi také nastíní, jak se vyvíjel pohled na děti, které se rodily mimo manželství.

2.1 Vznik manželství a rodiny

Ani manželství, ani rodina nejsou spojeny s životem společnosti od počátku. Jako společenské instituce vznikají teprve na takovém stupni historického vývoje, kdy to společenskovo výrobní vztahy umožnily. Spolu s vývojem společnosti a vývojem historických podmínek se mění i funkce manželství a rodiny (Klabouch, 1962, s. 9; Fialová, 2009, s. 6).

O nejstarších formách soužití lidských individuí nemáme písemné zprávy ani materiální pozůstatky. Klabouch (1962) uvádí, že člověk neandrtálský, jež je nejstarší známou formou plně vyvinutého lidského rodu, žil pravděpodobně v hordách neboli tzv. prvotních stádech. Tyto hordy osídlily v době starších čtvrtohor téměř všechny světadíly. Bohatá naleziště koster i nástrojů dokládají, že sídlily také na našem území (např. v jeskyni Šipka). Klabouch (1962) tvrdí, že tato prvotní stáda nebyla diferencována. S nejvyšší pravděpodobností se uvnitř nich nevytvářely společenské jednotky, jakými jsou rodiny, a ani sexuální vztahy nebyly uspořádány. Novější výzkumy ovšem ukazují, že neandrtálci mohli žít v rodinných skupinách složených z 10 až 30 členů (Duveau a kol., 2019).

V době staršího paleolitu, kdy byl člověk neandrtálský vystřídán člověkem moudrým (*homo sapiens*), vznikají dle Klaboucha (1962) rody jakožto skupiny pokrevně příbuzných osob. Ty představují základní společenskovo výrobní jednotku lidstva po dobu paleolitu, mezolitu a neolitu. Uvnitř rodů se projevuje vnitřní diferenciaci spojená s dělbou práce na fyziologickém podkladě. Podstatná změna nastává v oblasti sexuálního styku – uvnitř rodů je nadále neomezený, avšak navenek přestává být obvyklý. Klabouch (1962) tvrdí, že tím vzniká uvnitř rodu první endogamní forma manželství, tzv. manželství skupinové, které se však omezovalo pouze na funkci sexuální. Výchovu potomků či přípravu pokrmů obstarával celý rod.

Později z důvodu omezených přírodních zdrojů a lovišť, které nedovolovaly soužití početných rodů na jednom místě, dochází k rozpadu endogamních rodů na menší společenské jednotky. Klabouch (1962, s. 13) hovoří o velkorodinách. Díky nim si lidé začínají hledat protějšky v jiných velkorodinách, čímž se začíná utvářet exogamní forma skupinového manželství. V této době stále dochází k neomezenému pohlavnímu styku, kdy otec dětí ani není znám, což znamená, že pro určení příbuzenských vztahů byla jistá pouze ženská linie. Potomci mají dokonce těsnější pouto k matčinu bratru než k jejich otci (tzv. avunkulát). Mluvíme tedy o matrilineární funkci, kdy rodinu tvoří lidé odvozující svůj původ od téže matky (Šubrtová, 2006). Celá soustava

společenské organizace se pak nazývá matriarchát (Klabouch, 1962). Na našem území není matriarchát historicky doložený, ovšem ze známých pověstí (Libuše, dívčí válka) se usuzuje, že existoval a předcházel patriarchátu (Šubrtová, 2006).

Z exogamních forem skupinového manželství se postupem času vyvinulo manželství párové, kdy se stalo pravidlem spojení jednoho muže a jedné ženy. Poměrně dlouhou dobu vedle párového manželství existovaly stále určité formy manželství skupinového. Z tohoto období je doložena také existence sororátu (Klabouch, 1962) neboli sororální polygynie, kdy se muž ožení nebo naváže sexuální poměr se sestrou své ženy. Děje se tak především po smrti manželky nebo v případě její neplodnosti. Další známou formou manželství je levirát, kdy naopak dochází ke sňatku vdovy s bratrem zemřelého muže (Jandourek, 2012). Ani v tomto období manželství nemělo jinou náplň než reprodukční a nebyla vyžadována manželská věrnost.

V době bronzové a ve starší době železné, která se u nás datuje od poloviny 3. tisíciletí př. n. l., zaznamenáváme zvrát rodinných poměrů. Dochází ke zdokonalování zemědělských nástrojů, postupuje ochočování dobytka a vznikají další řemesla, což jsou předpoklady pro rozvoj bohatství. Dále se rozvíjí dělba práce a muži, kteří vykonávají namáhavé práce, čímž podstatně vzrůstá jejich úloha ve výrobním procesu, toto nové bohatství získávají. Značně se tedy mění postavení žen, které jsou zatlačeny spíše k podružné práci v domácnosti, a přínos jejich práce zdaleka není tak velký jako ten mužský. Tento fakt spolu s již existujícím párovým manželstvím vytvořil předpoklady pro pravděpodobné zjištění otcovství a mužův přirozený zájem na tom, aby po jeho smrti získaly nabytý majetek jeho děti. Klabouch (1962, s. 18) tento moment popisuje spolu se zvrácením matriarchátu v patriarchát a vznikem manželství patrilokálního. Změna nastává také v tom, že muž nechodí žít do ženina rodu, jako tomu bylo doposud, ale odvádí ji do rodu svého.

Podobné informace o změně sociální struktury přinesl také nedávný výzkum DNA pravěkých obyvatel na území Čech (Papac a kol., 2021). Odborníci z ústavu Maxe Plancka pro výzkum historie lidstva a evoluční antropologii a z pražského Archeologického ústavu Akademie věd popsali, že sociální organizace kultury se šňůrovou keramikou, která se objevovala v mladším eneolitu, se výrazně lišila od kultury zvoncovitých pohárů a od únětické kultury doby bronzové. U nich se dle výzkumu objevovala již přísná patrilinearita. Autoři studie také uvádějí, že zjištěné výsledky mohou také odrážet vznik cílené regulace sexuálního chování.

Pro vnímání mimomanželské plodnosti v historii je zvrácení matriarchátu v patriarchát důležité. Muž totiž začíná vyžadovat ženinu věrnost, jelikož jen ta zaručuje legitimitu jeho potomstva. Vytváří se tak předpoklady k monogamnímu manželství a postupně se vyvíjí malé, individuální rodiny složené z manželského páru a jejich potomků, které jsou založené na soukromém vlastnictví výrobních prostředků. Rovněž v tomto období vzniká manželské a rodinné právo, které rodinné vztahy reguluje (Klabouch, 1962).

2.2 Vznik křesťanské manželské doktríny a její působení ve společnosti

V evropské feudální společnosti převládalo monogamní manželství a patriarchální rodina. Objevovala se ovšem také sexuální nevázanost mužů a mnohoženství, ačkoliv od žen byla

vyžadována věrnost (Klabouch, 1962, s. 57). Důležitým milníkem je postupné pronikání křesťanských církví, které má vliv na vnímání manželství a zejména na děti, které se rodily mimo manželství.

Šubrtová (2006) uvádí, že křesťanství pronikalo do českého prostoru z okolí Bavor od 9. století, kdy církevní předpisy začaly výrazně zasahovat do vývoje rodiny a do manželského práva. Za dob Velkomoravské říše, která v tomto období existovala na území dnešního Česka i Slovenska, byl Konstantinem sepsán první civilní zákoník *Zakon sudnyj ljudem*, který vyzýval k důsledné monogamii. Tato zásada však dlouho narážela na odpor zejména ve vyšších společenských kruzích (Šubrtová, 2006) a podle Klaboucha (1962) se prosazování křesťanských zásad stalo předmětem řady rozbrojů. Dle Maura (1990) bylo manželství považováno za nerozlučitelný svazek muže a ženy, který sloužil k odvrácení smilstva¹ neboli mimomanželských styků. Též homiliáře (kázání) z počátku 12. století smilstvo odsuzují jako „skutky ďáblové“ a křesťanské manželské právo obecně opovrhují osobami nemanželského původu. Šubrtová (2006) též uvádí, že mimomanželské mateřství (resp. otěhotnění) patřilo spolu se zapuzením manželky, bigamií, sodomii či sexuálními odchylkami k těžkým deliktům.

K důslednému ovládnutí manželského života musela církev vybudovat aparát a ustanovit kanonické manželské právo s příkazy a pokutami. To se na našem území povedlo až ve 13. století. Kanonické manželské právo je založeno na základních zásadách křesťanského učení, mezi které patří monogamie, svátostnost a nerozlučitelnost (Klabouch, 1962; Král'ová, 2001a).

Katolická církev výrazně odlišovala mezi dětmi narozenými v manželství a mimo manželství. Ty dělila na různé druhy. Jiné postavení měly děti zrozené z trvalého konkubinátu, jiné narozené z náhodného spojení. Ovšem nejhorší postavení lze zaznamenat u dětí zrozených z cizoložství nebo z cizoložství dvojnásobného², které nesměly být ani dodatečně legitimovány³. Klabouch (1962, s. 74) vysvětluje, že „nemanželské děti nepatřily do otcovy rodiny a neměly v ní dědického práva, nesměly nabývat nemovitostí, učit se řemeslům, a podobně. Nárok na výživu vůči otci byl upraven velmi vágně a původně vůbec neexistoval.“

I v této době byl muž pokládán za hlavu rodiny. Klabouch (1962, s. 73) popisuje, že kanonické právo ukládalo ženě povinnost poslušnosti, její postavení bylo obrazně vyjádřeno rčením, že žena je „vězněm svého muže“ (Šubrtová, 2006). Manželství bylo chápáno jako splynutí muže a ženy, kdy oba byli pokládáni za jednu bytost, a scholastičtí teoretikové dokonce formulovali názor, že „každý z manželů je přímo vlastníkem těla druhého právě tak jako svého“ (Klabouch, 1962, s. 73). Není překvapením, že křesťanství pojímalo manželství jako nezrušitelnou a doživotní instituci. To dokládá i sociologická literatura. Možný (2006, s. 22) tvrdí,

¹ Bible chápe smilstvo jako každou sexuální nečistotu nebo zvrácenost. Kromě zákonem zakázané pohlavní styky nebo pohlavní styky s blízkými příbuznými mezi ně patří i mimomanželské pohlavní styky. Smilstvo je též nadřazeným pojmem pro cizoložství, které vystihuje manželskou nevěru.

² Cizoložství lze dělit na jednostranné (*adulterium simplex*) a dvoustranné neboli dvojnásobné (*adulterium duplex*). Zatímco u toho jednostranného je sezdaný pouze jeden z milenců, u cizoložství dvojnásobného jsou sezdaní oba (Vacek, 2019, s. 26).

³ Wilk (2008, s. 37–38) uvádí, že „pokud bylo dítě legitimováno, znamenalo to, že se původně nemanželské dítě stalo manželským. Legitimace byla provedena prostřednictvím symbolického ceremoniálu, po kterém bylo dítě za manželské prohlášeno.“ Záznamy o legitimacích nemanželských dětí se v pramenných dílech Československé republiky objevují až do roku 1940. Pro zajímavost v roce 1930 proběhlo v Česku 8785 legitimací, na Slovensku 782 (Pohyb obyvatelstva v republice Československé 1930, s. 385).

že náboženská víra ručila za trvalost rodiny svou nejvyšší autoritou „Co Bůh spojil, člověk nerozlučuj.“

Také u husitů se setkáváme se snahou realizovat ideály, které křesťanství vytyčilo. Dle Klaboucha (1962) a Šubrtové (2006) husité odsuzovali světské pány, kteří podle nich nešli příkladem a chovali se nemorálně. Důležitým stanoviskem bylo také zrušení nevěstinců. Mistr Jan Hus, jakožto nejvýraznější postava reformního úsilí, formuloval důležité, na svou dobu velmi pokrokové myšlenky o významu rodiny. Ve svých dílech oceňuje rodinu jako nezastupitelné prostředí k výchově dětí a tvrdí, že podmínkou dobrého manželství je dobrovolné rozhodnutí – i žena tedy musí projevit svobodnou vůli k sňatku. Postoj k mimomanželským stykům byl důrazný, příkázáním „nesesmilníš“ se zakazovala soulož mimo manželství (Šubrtová, 2006, s. 36).

V průběhu 16. a 17. století se prosté smilstvo začalo důsledněji kriminalizovat. Docházelo také k zesílení ostrakizace nemanželských dětí i svobodných matek. Tinková (2003, s. 140) popisuje, že „matka často ztrácela zaměstnání i vyhlídky na sňatek, přijetí nemanželského dítěte do cechu vylučovala cechovní pravidla a i jeho existenční a sňatkové možnosti byly relativně omezeny.“

To, že byly velmi tvrdě vynucovány požadavky kanonického manželství proti poddaným, potvrzuje také Klabouch. Pokud se dívka dopustila zločinu, jakým bylo nemanželské materství vnímáno, byla vyhnána z usedlosti bez práva na dědický podíl po rodičích. Za nemanželský pohlavní styk u nás bylo do roku 1765 možno uložit trest smrti (Klabouch, 1962, s. 85). Nemanželské děti byly ostře diskriminované a rodiče nemohli zlepšit jejich postavení ani nákladnou legitimací.

2.3 Manželství jako občanská smlouva a období první sexuální revoluce

Vliv reformátorského hnutí v 17. století přispěl dle Králové (2001a, s. 450) ke zpochybnění posvátného charakteru manželství. Již Voltaire ve svém Filozofickém slovníku definoval manželství jako občanskou smlouvu neboli právní kontrakt, který je vypověditelný kteroukoliv ze stran (Možný, 2006, s. 22). Celkově spolu s osvícenstvím oslabuje vliv církve a upevňují se rysy moderní společnosti, mezi které patří větší osobní autonomie a větší možnost svobodné volby (Králová, 2001a).

Výraznou změnu v oblasti manželského práva předznamenal také josefínské reformy. V roce 1783 vydal Josef II. manželský patent, jímž mimo jiné „přenesl rozhodování o manželských sporech na státní soudy“ (Šubrtová, 2006, s. 129). Pokusil se také o právní úpravu postavení nemanželských dětí. Tu měl zajistit dvorský dekret z roku 1770 nebo patent z roku 1787, kterým byly nemanželské děti postaveny na stejnou úroveň jako děti manželské v otázce dědického práva (Šubrtová, 2006, s. 130). Tinková (2003, s. 147) dodává, že podle občanského zákoníku z roku 1786 musí i nemanželské děti dostávat péči od rodičů. Klabouch (1962, s. 121) doplňuje, že s tak příznivou úpravou postavení nemanželských dětí se české země nesetkaly ani v předmnichovské republice.

O zmírňování postoje státu k nemanželským dětem, resp. „vytváření „lepší“ podmínek pro neprovdané matky a možnosti odložení jejich dětí v nalezinci“ ovšem svědčí také zvyšující

se podíl nemanželských dětí v průběhu 18. století v českých zemích. Fialová (2007, s. 232) uvádí, že do poloviny 18. století byl podíl dětí narozených neprovdaným matkám i ve větších městech nižší než 5 % a poté se poměrně rychle zvýšil na dvojnásobek.

Toto období bychom mohli nazvat obdobím první sexuální revoluce, kdy pozorujeme přechod od rodiny tradiční k rodině moderní. Mezi projevy patří sekularizace společnosti, individualizace nebo kapitalizace společnosti. Pozorujeme také uvolnění osobní svobody, rozklad patriarchální kontroly nebo proměnu hodnot a norem. V řadě evropských zemí dochází ke zrovnoprávnění a dekriminálnímu smilstvu (Tinková, 2003).

Údajný výrok Friedricha II., že „každé těhotenství je hodno úcty“, svědčí o valorizaci nemanželského těhotenství. Vypovídá o tom také výrok lékaře Johanna Petera Franka, který prohlásil, že jak provdané, tak neprovdané matky „nosí pod svým srdcem občana a Boží stvoření“ (Tinková, 2003, s. 159–160). Je však důležité říci, že manželství nadále zůstává základním kamenem společnosti a občané by k němu měli směřovat. Zajímavou informací je však to, že již lékaři v 18. století si uvědomovali, že se nemanželské děti liší od těch manželských – častěji umírají, jsou slabší a křehčí.

2.4 Počátky kapitalismu a rodina druhé poloviny 19. století

Předchozí podkapitola nastínila, že již konec 18. století předznamenává počátky společenského a ekonomického rozvoje. V období renesance a osvícenství se začíná prosazovat idea rovnosti lidí a občanských svobod. Dochází také k odstraňování feudálních zábrán a vzniku tržního hospodářství. Výsledkem těchto změn je průmyslová revoluce, která způsobuje masové zavádění strojů do továren a předpokládá novou formu soukromého vlastnictví. V souvislosti s ní se mění i struktura společnosti. Vznikají nové společenské třídy – buržoazie, která vlastní nové výrobní prostředky, a proletariát, který v továrnách námezdně pracuje (Klabouch, 1962). Během průmyslové revoluce dochází k poklesu podílu zemědělského obyvatelstva, zlepšuje se zdravotnictví a hygiena a také se vyskytuje možnost sociálního vzestupu nebo možnost výběru povolání. Důsledkem této globální revoluce moderní doby, jak nazývá průmyslovou revoluci Pavlík (2004, s. 230), se začíná zrychlovat početní růst obyvatelstva a společnost čelí demografické revoluci⁴. Ta bývá charakterizována poklesem intenzit úmrtnosti a plodnosti a přináší revoluční změny také v oblasti péče o vlastní zdraví nebo v cílevědomém plánování počtu svých dětí.

Pavlík (2004, s. 231) uvádí, že demografická revoluce začala koncem 18. století v severozápadní Evropě a pokračovala do Evropy severní, jižní a východní. Dle Horské (1990, s. 353) probíhala velmi nerovnoměrně podle politického a hospodářského vývoje jednotlivých zemí a odlišný rytmus ovlivnil politické postavení evropských států. V českých zemích lze sledovat probíhající demografickou revoluci od 30. let 19. století do roku 1930. Na území

⁴ Mnohojazyčný demografický slovník definuje demografickou revoluci jako „proces přechodu ze situace, kdy úroveň plodnosti a úmrtnosti byly zprvu relativně vysoké k pozdějším úrovním relativně nízkým, který se postupně uskutečňuje ve všech zemích“. Dále je zde doplněno, že „demografická revoluce je spojována s jinými historickými procesy jako jsou např. industrializace, urbanizace, emancipace žen, rozvoj a demokratizace vzdělání, rozvoj hygieny, lékařství, vědy apod.“ (Kalibová a Pavlík, 2005, s. 112–113).

Slovenska začala demografická revoluce později – až na přelomu století a trvala zhruba 60 let (Kalibová, 2002, s. 42). Tuto informaci potvrzuje také Rychtaříková a Vaňo (2009, s. 91).

Pro Rakouské císařství, jehož součástí dnešní Česko i Slovensko byly, je významný revoluční rok 1848 a následný rozmach kapitalismu, který zasáhl nejen politický obraz, ale přinesl i změny demografické. Mezi ty patří například pokles úrovně plodnosti, který pozorujeme od 70. let 19. století. Důležitá změna nastává také na poli manželských a rodinných vztahů (Šubrtová, 2006, s. 134). Na manželství se postupně začíná pohlížet jako na smlouvu, která se výrazně neliší od smluv kupeckých. Kapitalistická společnost pomohla odstranit manželskou jurisdikci, uvolnit pouta patriarchální rodiny a zlepšit postavení žen a dětí. Klabouch (1962, s. 238) píše, že začlenění žen do společenské výroby bylo „velkým pokrokem, který umožnil, aby se mezi pracujícími manžely vytvářely rodinné vztahy na skutečně lidských základech rovnosti, družby a podpory.“ Důležitým pokrokem bylo také ženské vzdělání, které se v Praze a další evropských velkoměstech řešilo od 70. let 19. století (Horská, 1990).

Možný (2006, s. 17) uvádí, že při vzestupu byrokratického státu a kapitalistické ekonomiky se stává ideálním rodinným typem rodina nukleární. Také francouzský sociolog Fréderick LePlay, jež pozoroval život tehdejší společnosti a vydal několikadílnou publikaci *Evropští dělníci* z let 1877–1879 (ve které zkoumal také rodiny Rakouska-Uherska), došel ke zjištění, že průmysl a městský způsob života vytvořil nový typ průměrné evropské rodiny. Na rozdíl od dob předešlých se děti dříve osamostatňují a dříve opouštějí rodná hnízda (Horská, 1990). LePlay nazývá takovou rodinu, jež je následkem individualismu a industrialismu a jež se nachází v bohatých a vzdělaných vrstvách západní Evropy, rodinou nestabilní. V té žijí pouze rodiče a neprovdané děti, které rodinu po sňatku brzy opouští a poté již necítí vůči svým rodičům či sourozencům žádné závazky (Možný, 2006, s. 39).

I v kapitalistické společnosti existovaly konkubináty⁵. I přes snahu buržoazního státu je násilně rozlučovat, jejich počet stále vzrůstal, a nakonec byla vytvořena „instituce druha a družky“. Klabouch (1962, s. 212) popisuje, že jejich poměru byly přiznány některé právní následky – v roce 1917 byly družkám přiznány „vyživovací příspěvky za mobilizované druhy, oprávnění v dědickém právu, při starobních důchodech.“

Pro podrobnější zkoumání mimomanželské plodnosti je 19. století stěžejní, jelikož přibližně od roku 1800 můžeme na základě údajů o přirozeném pohybu obyvatelstva, statistických publikací a dalších dostupných pramenů popsat její vývoj pro celé území českých zemí (Horská, 1980, s. 346). Další významný posun ve studiu tohoto jevu přinesla v roce 1895 celostátní statistika, která začala sledovat také věkovou skladbu matek dětí rozených mimo manželství (Fialová, 2007, s. 236). Konkrétní hodnoty ukazatelů mimomanželské plodnosti budou uvedeny v analytické části práce. Důležité je, že roku 1817 podíl dětí narozených mimo manželství poprvé přesáhl 10% hranici, nad níž zůstal až do roku 1937 (Fialová, 2007, s. 233). Ve 20. století se možnost zkoumat mimomanželskou plodnost prohloubila, jelikož od roku 1925 můžeme hledat rozdíly v úrovni mimomanželské plodnosti podle národnosti a od roku 1926 můžeme sledovat odlišnosti podle velikosti místa bydliště matky (Fialová, 2007, s. 237).

⁵ Klabouch (1962, s. 211) konkubináty popisuje jako „trvalá monogamní mimomanželská spojení se všemi znaky manželství, avšak nezakotvená právně.“

2.5 Charakteristiky rodin v období 20. století

Rodina 20. století prochází řadou změn. Zatímco po druhé světové válce jsme svědky posilujícího významu rodiny – Rychtaříková (1992, s. 73) nazývá toto období „zlatým věkem rodiny“, od druhé poloviny 60. let 20. století v Evropě zaznamenáváme počátky novodobé krize rodiny (Sullerot, 1992). Tu charakterizuje například rozpad tradičních venkovských zpravidla vícegeneračních rodin, úbytek dětí v rodině, snížení stability manželských svazků a s tím související přibývání neúplných a rekonstituovaných rodin. Odborníci uvádějí, že příčin těchto změn je několik – růst vzdělání a kvalifikace, vzestup zaměstnanosti žen nebo urbanizace. Mezi příčinami rostoucí úrovně rozvodovosti, se kterou se setkáváme ve vyspělých evropských zemích zejména po druhé světové válce, uvádějí také sílící tendence prosazení subjektivních zájmů partnerů. Důležitou změnou, kterou poprvé pozorujeme u západoevropských a severoevropských zemí, je vytváření partnerských svazků bez uzavření sňatku (Kučera, 1990, s. 456–458). Právě tato změna je stěžejní pro fenomén mimomanželské plodnosti.

Jinou situaci zaznamenáváme u československé rodiny, která nastupující krizi čelí až od druhé poloviny 90. let. Rychtaříková (1992, s. 77) popisuje, že zatímco ve vyspělých zemích západní Evropy (uvádí Francii a Nizozemsko) již od počátku 70. let pozorujeme známky nového demografického chování, v Československu převládá model tradičního sňatku. U západoevropských zemí v tomto období již započal výrazný pokles ukazatelů plodnosti pod úroveň prosté reprodukce a soužití mladých lidí bez formálního uzavření sňatku se také stávalo častějším. V Československu bylo manželství stále chápáno jako výlučná forma svazku, ve kterém se rodí děti. Toto období je nazýváno obdobím častého a časného sňatku a následného rození dětí, které je podporováno také československou populační politikou. Koubek (1990) hovoří například o příznivém působení pronatalitních opatření, zintenzivnění bytové výstavby a rychlejším tempu růstu životní úrovně na růst plodnosti, jenž vyvrcholil v roce 1974.

Natalitní opatření a výhody poskytované manželským párům ovlivnily také mimomanželskou plodnost. Důležitým přispívajícím faktorem je také možnost umělého ukončení těhotenství na žádost ze sociálních důvodů, která byla zavedena od roku 1958. Vůbec nejnižší podíl dětí narozených mimo manželství (4,3 %) lze v Česku zaznamenat v roce 1974. Fialová (2007) charakterizuje období od roku 1945 až do 90. let jako období nízké úrovně mimomanželské plodnosti. V tomto období nelze opomenout také předmanželské koncepce⁶. Fialová uvádí, že se od počátku 70. let rodilo do osmi měsíců po sňatku 50–60 % prvních dětí. Ačkoliv západní státy evidovaly již 20–40 % dětí rodících se mimo manželství, v Česku tento podíl do roku 1989 narostl na 8 % (Fialová, 2007, s. 239) a na Slovensku činil 7 % (Výskumné demografické centrum, dále jen VDC).

Ačkoliv jsme byli svědky vzrůstající tolerance k mimomanželsky rozeným dětem již v předešlých dvou stoletích, teprve druhá polovina 20. století přináší významnější změny. Od konce druhé světové války se místo pojmu „nemanželské děti“ používá termín „dětí narozené mimo manželství“. Důležité změny se rovněž objevují v evropských právních rádech a mezinárodních smlouvách. Od roku 1950 byl v Československu zrušen právní rozdíl mezi dětmi

⁶ Termín předmanželské koncepce označuje děti narozené do osmi měsíců po sňatku. Takové děti se obecně považují za legitimní neboli manželské (Kalibová a Pavlík, 2005, s. 87).

narozenými v manželství a mimo manželství. Učinil tak zákon 265/1949 Sb. (Rychtaříková, 2013, s. 6). Významná je také Evropská úmluva z roku 1975, jež značně přispěla ke zlepšení situace mimomanželských dětí například tím, že „dítě narozené mimo manželství má stejná práva na dědictví po otci a matce nebo členech otcovy nebo matčiny rodiny, jako kdyby se narodilo v manželství“ (Wilk, 2008, s. 153).

Stejná práva a rovné postavení mají děti narozené v manželství i mimo manželství dodnes jak v Česku, tak na Slovensku. Rychtaříková (2013, s. 6) uvádí, že „v České republice platí, že otec dítěte neprovdané matky je povinen přispívat na výživu dítěte až do doby, než je dítě schopno se samo živit, a má také ze zákona vyživovací povinnost k matce dítěte.“ Dle Příručky evropského práva v oblasti dítěte (2015) toto tvrzení platí pro celou Evropskou unii.

Kapitola 3

Rozdíly v historickém vývoji Česka a Slovenska

Konec předchozí kapitoly, který popisuje rodinnou situaci v Československu ve druhé polovině 20. století, rovněž ukazuje sblížení demografických ukazatelů rodiny Česka a Slovenska. To znamená, že kromě podobných hodnot ukazatelů sňatečnosti a rozvodovosti pozorujeme také podobné trendy ve vývoji plodnosti, jak manželské, tak mimomanželské. V dřívějších dobách tomu však tak nebylo. Rychtaříková (1992, s. 76) uvádí, že Česko a Slovensko se v úrovni a struktuře demografické reprodukce lišily ještě v období první republiky. Tato kapitola shrnuje podstatné odlišnosti mezi těmito dvěma zeměmi.

3.1 Rodinná uskupení slovanských národů

Úvodní strany této bakalářské práce shrnovaly zjištěné poznatky o předtřídní společnosti, pro kterou bylo typické kolektivní vlastnictví. Nahodil (1951, s. 71) tvrdí, že tento typ společnosti můžeme zaznamenat u Keltů, kteří byli prvním doloženým národem, jenž osídlil území dnešního Česka i Slovenska, ale také u Germánů a Slovanů.

Při studiu historie těchto slovanských národů se dle Nahodila (1951, s. 71) lze setkat s patriarchální velkorodinou. Bedřich Engels ve svém díle „Původ rodiny, soukromého vlastnictví a států“ (1891) popisuje, že patriarchální domácí společenství bylo „přechodným stupněm mezi mateřskoprávní rodinou, která se vyvinula ze skupinového manželství, a mezi monogamní rodinou moderního světa“ (Nahodil, 1951, s. 71). Mezi charakteristické rysy tohoto rodinného uskupení můžeme zařadit například to, že několik generací potomků spolu se svými rodinami žije a hospodáří společně nebo že správcem společenství je pán domu, který je volen.

Nahodil (1951, s. 73) uvádí, že detailní údaje o takovém slovenském rodinném společenství, které se vyznačuje kolektivním vlastnictvím, sebral historik Josef Ladislav Píč. Ten ho vymezuje pod pojmem „gazdovstvo“ a tvrdí, že na Slovensku trvá až do počátku kapitalismu. Tento způsob rodinného soužití popisuje také Božena Němcová, která v letech 1851–1855 podnikla čtyři cesty do Uher, jejichž součástí Slovensko bylo (Horská, 1990, s. 330). Král'ová (2001a, s. 450) ovšem stanovuje, že pro Slovensko byla v této době typická vícegenerační rodina nepatriarchálního typu.

Zatímco na Slovensku převládala velkorodina, pravděpodobně patriarchální, česká rodina byla tvořena menším počtem členů a postavení otce u ní nebylo tak silné (Musil, 1993). To jsou

první nápadné historické rozdíly mezi českou a slovenskou rodinou. Existují však i další odlišnosti.

3.2 Pravidla dělení majetku

Na rozdíl od Slovenska, kde má příbuzenství větší společenský význam, jsou v českých zemích rodinné vztahy uzavřenější. Dokládá to Švecová (1986, s. 203), která zkoumá rozdíly v dělení majetku od 16. století. Zatímco v českých zemích byl zaveden zákon o jednom nástupci, kdy se odevzdával majetek jednomu synovi, což likvidovalo kolektivní majetkové vztahy v rodině, na Slovensku zůstalo dělení mezi všechny syny v podstatě až do první poloviny 20. století, což umožnilo přetrvávání rodinných vztahů v širší příbuzenské skupině.

Tuto skutečnost popisuje také Musil (1993, s. 15). Slovensko bylo charakteristické tím, že otcevu půdu dědila většina sourozenců a neplatila tam primogenitura. Důsledkem bylo drobení zemědělské půdy na malé zemědělské jednotky a s tím související stagnace technického pokroku a malé uvolňování pracovních sil do průmyslu a do měst. V českých zemích naopak získává majetek pouze jeden dědic, který odsouvá sňatek až do doby, než převezme usedlost. Dle Musila „s tím souviselo i menší dělení půdy, větší stěhování lidí z venkova do měst.“ Horský a Seligová (1997, s. 34) doplňují, že větší stěhování pozorujeme zejména spolu s potřebou značné části obyvatel zakládat novou živnost mimo rodný dům.

Předchozí odstavec nastínil také odlišnosti v demografických charakteristikách českých a slovenských rodin. Na rozdíl od slovenské rodiny se ta česká vyznačovala vyšším sňatkovým věkem nebo nižším počtem narozených dětí (Švecová, 1986, s. 204; Panasenko, 2013, s. 80). Tento fakt potvrzuje také zjištění, že mezi českou a slovenskou rodinou vede tzv. Hajnalova linie, kterou můžeme chápat jako hranici mezi západoevropským a východoevropským modelem rodiny (Kráľová, 2001b, s. 38).

3.3 Hajnalova linie

John Hajnal, který se v roce 1965 pokusil vymezit a odlišit dvě evropské oblasti s rozdílným způsobem utváření rodin v době předprůmyslové společnosti, vytyčil hraniční linii na spojnici Petrohrad–Terst. Pro oblast, která je od této hranice umístěna severozápadně, je charakteristický relativně vysoký věk při prvním sňatku a také vyšší podíl obyvatelstva, které zůstává trvale svobodné. Naopak pro obyvatelstvo oblasti ležící jihovýchodně od Hajnalovy linie je charakteristický nízký sňatkový věk.

Rozdíly jsou pozorovány také v oblasti domácností. Zatímco v severozápadní Evropě Hajnal hovoří o jednoduché domácnosti, v jihovýchodní Evropě jsme svědky výrazně komplikovanější vazby uvnitř rodinné struktury (Horský a Seligová, 1997, s. 25; Hajnal, 1982, s. 452). Svědčí o tom například průměrný počet osob připadajících na jednu domácnost nebo počet a uspořádání manželských párů v jedné domácnosti. Zatímco u západoevropských rodin je nejhojněji zastoupena rodina nukleární, popř. rodina rozšířená, v oblasti umístěné jihovýchodně od Hajnalovy linie se zcela běžně setkáváme se soužitím většího počtu manželských párů. Horský

a Seligová (1997, s. 33) však upozorňují, že u valašského obyvatelstva Beskyd nemuselo být zastoupení komplikovanějších rodinných struktur na celkovém počtu rodin významné.

Jelikož je tato linie vedena právě mezi Českem (resp. Moravou) a Slovenskem, je pro nás z hlediska rozdílnosti mezi těmito zeměmi důležitá. Navíc, Horský a Seligová (1997, s. 25) tvrdí, že rozdíly mezi těmito dvěma oblastmi nebyly smazány ani s přechodem k moderní společnosti a lze je tak pozorovat dodnes.

3.4 Náboženská víra v Česku a na Slovensku

Již při vzniku Československa byl zřetelný rozdíl v náboženské víře obyvatel těchto dvou zemí. Zatímco pro slovenské obyvatelstvo je náboženství podstatnou součástí života, v Česku se již na začátku 20. století objevují sekularizační tendence (Šprocha a Majo, 2016, s. 65). Porovnáme-li vývoj obyvatelstva podle náboženské víry, zjistíme, že při sčítání lidu v roce 1921 bylo v Česku téměř 8 % obyvatel bez vyznání, zatímco Slovensko mělo tento podíl nulový. Ještě výrazněji se podíl obyvatelstva bez náboženského vyznání v Česku a Slovensku liší v dnešní době. Podle výsledků Sčítání lidu, domů a bytů 2021 bylo v Česku 47,8 % obyvatel bez náboženské víry. Budeme-li však uvažovat jen respondenty, kteří na otázku odpověděli, zjistíme, že odpověď „bez náboženské víry“ tvořila 68,3 % odpovědí. Na Slovensku je v roce 2021 podíl obyvatel bez náboženské víry 23,8 % a vezmeme-li v potaz jen obyvatelstvo, které svou víru deklarovalo, dostaneme 25,5 % obyvatel bez náboženské víry.

Fakt, že se Slovensko sekularizovalo výrazně pomaleji než Česko, které dnes patří mezi nejvíce sekularizované země v Evropě, a náboženství zde zůstalo významnou složkou formující život celé společnosti, má vliv na řadu skutečností. Musil (1993, s. 20) dokládá například vliv náboženství na formy rodiny nebo velký význam sousedství a komunitních vazeb. Není tak překvapením, že Slovensko klade důraz na tradiční rodinu. Toto zjištění úzce souvisí s postoji k manželství, nesezdanému soužití a rodičovství mimo manželství. Zatímco na Slovensku má dlouhodobé partnerské soužití bez záměru uzavřít manželství podporu jen třetiny dotázaných, 70 % Slováků souhlasí s názorem, že lidé, kteří chtějí děti, mají uzavřít manželství (Chaloupková a Soukupová, 2007, s. 32).

3.5 Ekonomické a hospodářské rozdíly

O dalších rozdílech mezi českou a slovenskou rodinou informuje mimo jiné také Panasenka (2013, s. 81). Zatímco české země byly součástí Svaté říše římské a staly se plnohodnotným prvkem západoevropské civilizace, Slovensko bylo dlouhou dobu pod vládou zaostalejších Uher a hospodářský život spíše podněcoval k zachování patriarchálních vztahů v hospodářství i v rodině. Výrazné demografické rozdíly mezi Českem a Slovenskem popisuje také Fialová a kol. (1990, s. 93), kteří tvrdí, že Česko bylo vždy ovlivňováno německou, francouzskou a italskou kulturou, kdežto Slovensko situací v zaostalejším Maďarsku a na Balkáně.

Důležitým faktem je také to, že v českých zemích se kapitalismus vyvinul dříve než na Slovensku a průmyslová revoluce zde byla dokončena okolo roku 1870. Oproti tomu

Slovensko procházelo průmyslovou revolucí později. Fialová a kol. (1990, s. 105) tvrdí, že ta zde skončila až v roce 1918, nebo dokonce v roce 1945.

S tím souvisí také rozdíly ekonomické a hospodářské. Musil (1993, s. 12) rozlišuje tři fáze ekonomického přechodu. První fázi nazývá fází předpřechodovou, kdy k primárnímu sektoru (zemědělství, lesnictví a rybářství) náleží více než 50 % obyvatelstva. Druhou fází je potom fáze vlastního přechodu, kdy klesá podíl priméru a maxima dosahuje sekundér, tj. průmysl a stavebnictví. Ve třetí fázi (tzv. popřechodové) podíl terciéru neboli služeb přesáhl 50 % a nadále stoupá. Musil (1993) popisuje, že zatímco v českých zemích byla fáze předpřechodová ukončena těsně po roce 1900, na Slovensku až po roce 1950. Slovensko tedy déle zůstávalo zemědělskou společností. Výrazné rozdíly potom můžeme pozorovat především v meziválečném období, kdy Česko patřilo již mezi značně industrializované země.

Ekonomický přechod se na Slovensku uskutečnil v období socialismu a proběhl výrazně rychleji než v českých zemích. Důležité je, že ačkoliv si Slovensko zachovalo větší podíl zemědělství dodnes, v roce 1991 dohnalo české země ve smyslu odvětvové struktury (Musil, 1993, s. 13). I tento fakt může vysvětlovat pozorované sblížení demografických ukazatelů od 50. let 20. století. To již více přiblíží následující kapitoly.

Kapitola 4

Vývoj plodnosti v Česku a na Slovensku do 90. let 20. století

Pro pochopení hodnot ukazatelů manželské a mimomanželské plodnosti, které budou představeny v analytické části práce, je nutné mít teoretický základ a znát faktory, které tyto hodnoty ovlivňují. Tato kapitola tedy představí důležité rysy vývoje plodnosti v daných zemích. Zaměří se především na období od roku 1921, který je také počátečním pro analytickou kapitolou, zmíní však také důležité informace a hodnoty z let předcházejících, a to na základě relevantní literatury.

4.1 Demografická revoluce v Česku a na Slovensku

Demografická revoluce byla jako důležitá součást evropské modernizace představena již v kapitole 2. Rovněž bylo uvedeno, že v českých zemích začala již kolem roku 1870 (některá literatura uvádí již od roku 1830), na Slovensku přibližně o třicet let později. Nyní si však dovoluji uvést konkrétněji její důsledky v oblasti plodnosti.

Ačkoliv někteří autoři (Fialová a kol., 1990; Fialová, 2007) uvádí, že již v prvních dekádách 19. století dochází v českých zemích k poklesu úrovně plodnosti a rostoucímu podílu dětí narozených mimo manželství, dáváme tento jev do souvislosti zpravidla s odkladem prvních sňatků⁷. Ke skutečnému poklesu intenzity plodnosti u nás dochází teprve po roce 1890 a zlom pozorujeme na počátku 20. století (Musil, 1993, s. 14). Od roku 1910 pokles plodnosti ještě dále zrychlil – do roku 1930 úhrnná plodnost poklesla o 34 %, mezi lety 1930–1936 o dalších 24 %. Fialová a kol. (1990, s. 95) uvádějí, že během prvních čtyř desetiletí 20. století klesala dokonce sedmkrát rychleji než v posledních čtyřech desetiletích století devatenáctého. Ukončení demografické revoluce lze v českých zemích pozorovat okolo roku 1930.

Na Slovensku byly první známky klesající úrovně plodnosti pozorovány okolo roku 1900, Roupa (2012) přesněji vymezuje rok 1895. Fialová a kol. (1990, s. 97) však zmiňují, že úroveň manželské plodnosti zůstala o pět procent vyšší než v českých zemích. Plodnost klesala zejména v období první světové války, po ní však hodnoty znovu stouply. Podle Šprochy a Tišliara (2016, s. 79–80) je rok 1921 rokem, kdy se hodnota úhrnné plodnosti naposledy vyšplhala k hranici 5 dětí na jednu ženu. Bylo to způsobeno především zlepšováním životních podmínek po válce a po vzniku samostatné Československé republiky. Od roku 1922 můžeme pozorovat

⁷ Fialová (2007, s. 234) uvádí, že „v první polovině 19. století se věk při prvním sňatku zvýšil v průměru zhruba o 2 až 3 roky jak u mužů, tak u žen a v populaci vstoupil podíl trvale svobodných osob.“

výrazný pokles ukazatelů plodnosti způsobený vědomým omezováním plodnosti v rámci demografické revoluce. Mezi dalšími příčinami tohoto poklesu se zdůrazňují hospodářské problémy nově vzniklého státu, problém nezaměstnanosti a také dopady hospodářské krize ve 30. letech.

V tomto období již lze v českých zemích pozorovat ukončení demografické revoluce. Roupa (2012, s. 258) uvádí, že v roce 1930 úhrnná plodnost na Slovensku dosahovala výše 3,5 živě narozených dětí na jednu ženu, zatímco v Česku již byla podstatně nižší (okolo 2,15). Šprocha a Tišliar (2017, s. 289) doplňují, že v letech 1932–1933 došlo na Slovensku k jejímu prudkému poklesu, a to pod hodnotu 3. Další směřování úhrnné plodnosti popisují Rychtaříková a Vaňo (2009, s. 89). Zatímco v roce 1936 byla úhrnná plodnost v Česku již pod hranici prosté reprodukce (1,66 živě narozených dětí na jednu ženu), na Slovensku byla stále na hodnotě 2,8. Musil (1993, s. 14) uvádí, že k završení demografické revoluce na Slovensku došlo v roce 1950. Podle Šprochy a Tišliara (2016, s. 83) začíná i zde převládat dvoudětný model rodiny, což potvrzuje fakt, že dochází k poklesu rození dětí třetího a vyššího pořadí. Důležité je, že právě v meziválečném období došlo k výraznému vyrovnání rozdílů a sblížení ukazatelů plodnosti, které pozorujeme od 50. let 20. století (Šprocha a Tišliar, 2014, s. 88).

4.2 Vývoj úhrnné plodnosti po roce 1950 do počátku 90. let

Rychtaříková a Vaňo (2009, s. 89) uvádí, že po druhé světové válce lze u obou zemí pozorovat stejné hodnoty úhrnné plodnosti. Poměrně rychle však na Slovensku dochází k jejich nárůstu, kdežto v Česku k poklesu. Ačkoliv docházelo střídavě k narůstání či klesání hodnot (například v souvislosti s přijetím zákona o umělém přerušování těhotenství v roce 1958) v obou zemích, tento rozdíl (přibližně 1 dítě) lze pozorovat až do poloviny 70. let.

Výrazný faktor vývoje plodnosti představovalo přijetí pronatalitních opatření mezi lety 1968–1973, díky kterým došlo k dočasnému zastavení poklesu plodnosti, a dokonce k jejímu krátkodobému oživení (Šprocha a Tišliar, 2016, s. 84). Rychtaříková a Vaňo (2009, s. 90) doplňují, že v této době se hodnoty úhrnné plodnosti výrazně sblížily. Od 80. let, kdy efekt těchto opatření slábnul, potom můžeme pozorovat pokračující poklesový trend úhrnné plodnosti v obou zemích. Na počátku 90. let dosahovala úhrnná plodnost v Česku hodnoty 1,89, na Slovensku 2,09.

4.3 Intenzita a časování plodnosti

Podle Kučery (1994, s. 24) lze po vzniku Československa nejvyšší intenzitu plodnosti českých žen pozorovat ve věkové skupině 25–29 let, která se především ve druhé polovině 30. let sblížila s intenzitou plodnosti ve věkové skupině 20–24 let. Intenzita plodnosti mladších žen byla velmi nízká, zatímco intenzita plodnosti žen starších 30 let zůstávala poměrně vysoká. Konkrétní hodnoty měř plodnosti žen dle věkových skupin jsou zobrazeny v tabulce 1. Tabulka 2 obsahuje stejné údaje za Slovensko.

Tab. 1: Míry plodnosti žen (v ‰) dle věkových skupin v Česku v letech 1920–1937

Rok	15–19	20–24	25–29	30–34	35–39	40–44	45–49
1920–1924	17,0	126,2	171,0	134,0	83,7	34,0	3,8
1925–1929	19,5	116,7	135,7	100,8	60,3	22,9	2,4
1930–1934	24,1	110,5	116,2	77,5	44,4	16,2	1,5
1935–1937	15,6	99,0	104,0	67,0	35,9	12,5	1,0

Zdroj: Kučera, 1994, s. 25

Tab. 2: Míry plodnosti žen (v ‰) dle věkových skupin na Slovensku v letech 1920–1937

Rok	15–19	20–24	25–29	30–34	35–39	40–44	45–49
1920–1924	35,0	217,3	247,0	189,4	148,1	65,5	11,2
1925–1929	38,2	180,6	202,8	166,4	116,5	51,0	7,2
1930–1934	42,0	162,1	166,4	132,1	95,2	40,2	5,1
1935–1937	28,1	149,4	154,7	113,1	78,7	34,5	3,7

Zdroj: Demografická příručka 1982, s. 172

Od konce 20. let lze pozorovat pokles intenzity plodnosti v souvislosti se sociální situací rodin, zvyšující se ekonomickou aktivitou žen nebo sekularizací. Ten byl ve druhé polovině 30. let umocněn zhoršenou sociální situací hospodářské krize. Kučera (1994, s. 23) uvádí, že zvláště ve městech se ženám rodily převážně jen jedno nebo dvě děti.

Slovensko se v prvních dvou dekadách 20. století rovněž vyznačovalo brzkým časováním plodnosti. S nástupem demografické revoluce dochází k omezování rození dětí vyšších pořadí a tím i k poklesu intenzity plodnosti ve věku 30 a více let. Dle Šprochy a Tišliara (2016, s. 156) bylo rození dětí dlouho doménou manželských párů.

4.3.1 Intenzita a časování plodnosti vdaných a nevdaných žen

Dle Šprochy a Tišliara (2008, s. 78) měla intenzita plodnosti nevdaných žen mezi roky 1921 a 1937 na Slovensku klesající charakter. Nejvyšší intenzitu tohoto jevu vykazovaly ženy ve věku 20–24 let a následně ženy ve věku 25–29 let. Od konce druhé světové války její pokles pokračoval, a to až do 90. let. Šprocha a Majo (2016) tento pokles vysvětlují vysokou sňatečností svobodných osob v mladém věku a specifickými populačními podmínkami. Tuto skutečnost lze pozorovat také v Česku.

I u měr manželské plodnosti docházelo k významnému poklesu. Tuto skutečnost vysvětlují Šprocha a Tišliar (2016) omezováním počtu dětí v rodině. Výjimku ovšem představuje nejmladší věková skupina 15–19 let, kde dochází k nárůstu těchto měr. Ten souvisí především s brzkým těhotenstvím, které motivovalo tyto ženy uzavřít sňatek. Hovoříme o tzv. fenoménu předmanželských koncepcí, který dosáhl svého vrcholu v 80. a 90. letech 20. století.

Podobný vývoj předmanželských koncepcí pozorujeme také v Česku. Zde se v poválečném období koncentrovala plodnost zejména ve věkové kategorii 20–24 let. Kučera (1994, s. 105) uvádí, že největší rozdíly mezi intenzitou plodnosti vdaných a nevdaných žen lze od 50. let pozorovat ve věkové skupině 15–19 let. Dodává také, že „úroveň plodnosti nevdaných žen je ve srovnání s plodností vdaných velmi nízká, přibližně stejná je až ve věku nad 35 let od roku 1970.“ Konkrétní hodnoty měr plodnosti vdaných a nevdaných žen dle věkových skupin za Česko podává tabulka 3. Pro Slovensko je v důsledku dostupnosti dat sestavena jen tabulka měr plodnosti vdaných žen (tab. 4).

Tab. 3: Míry plodnosti vdaných a nevdaných žen dle věkových skupin (na 1000 vdaných/nevdaných žen) v Česku v letech 1950–1990

Ženy	Rok	15–19	20–24	25–29	30–34	35–39	40–44
Vdané	1950	473,3	316,3	188,6	108,4	58,7	19,1
	1960	448,8	265,7	127,7	53,5	20,7	5,2
	1970	500,2	255,3	117,9	44,5	13,9	2,9
	1980	527,2	278,4	119,7	44,4	13,4	2,1
	1990	507,2	263,5	120,6	39,8	11,3	1,6
Nevdané	1950	8,7	25,0	37,2	36,3	22,8	7,0
	1960	5,9	19,6	27,9	18,7	12,2	4,2
	1970	7,2	18,8	23,3	20,3	10,3	2,5
	1980	9,2	23,3	29,9	22,8	10,6	2,7
	1990	8,6	27,6	34,1	25,0	11,0	2,0

Zdroj: Kučera, 1994, s. 106

Tab. 4: Míry plodnosti vdaných žen dle věkových skupin (na 1000 vdaných žen) na Slovensku v letech 1950–1980

Ženy	Rok	15–19	20–24	25–29	30–34	35–39	40–44
Vdané	1950	400,3	352,3	242,8	160,4	100,1	39,7
	1960	446,5	334,4	190,9	108,0	58,1	20,1
	1970	462,8	312,3	157,3	75,5	32,0	8,9
	1980	545,0	331,2	152,5	61,1	20,4	4,4

Zdroj: Demografická příručka 1982, s. 176

Z hlediska pořadí se v manželství narodí většina prvních, také značná část druhých, příp. třetích dětí do 25 let věku žen. Fialová (2005, s. 10) doplňuje, že první děti se těmto ženám rodily v průměru ve věku 22–24 let a děti druhých pořadí průměrně o 2–3 roky později. Děti vyšších pořadí se rodí ženám starším, jejich počty se však v období druhé poloviny 20. století snižovaly. Z mimomanželsky narozených dětí bylo trvale kolem poloviny prvních, pětiny druhých a čtvrtiny třetích a dalších (Kučera, 1994, s. 106–107).

Kučera (1994, s. 108) dále uvádí, že mezi lety 1950 a 1991 byla úroveň plodnosti svobodných žen poměrně nízká (průměrně 0,3–0,5 živě narozených dětí na jednu ženu) a 80 % svobodných žen zůstávalo bezdětných. Tuto skutečnost lze pozorovat i na Slovensku, jak dokládá Šprocha a Tišliar (2016, s. 160). Další hodnoty ukazatelů intenzity a časování plodnosti podle rodinného stavu žen v Česku ukazuje tabulka 5.

Tab. 5: Vybrané ukazatele plodnosti v Česku v letech 1930–2001

Ukazatel		1930	1950	1970	1991	2001
Průměrný věk ženy při narození prvního dítěte (reálná populace)	mimo manželství	22,7	22,8	20,9	21,9	24,3
	v manželství	25,2	23,8	22,4	22,4	26,3
Ze 100 dětí narozených v prvním pořadí se narodilo v manželství		79,2	91,2	93,9	89,1	69,1

Zdroj: Fialová, 2005, s. 14

4.4 Mimomanželská plodnost ve 20. století

4.4.1 Vývoj podílu dětí narozených mimo manželství

Fialová a kol. (1990) uvádějí, že spolehlivé demografické údaje jsou pro Slovensko dostupné až od roku 1870. Úroveň mimomanželské plodnosti na Slovensku před rokem 1900 popsal pomocí Coaleových indexů Vereš (1983). Kromě indexu nemanželské plodnosti, který byl nejvyšší v Košicích a ve východní části Slovenska, uvádí také podíl mimomanželsky narozených dětí, který v letech 1876–1880 činil 6,5 % a v průběhu 80. let se zvýšil na 7,3 %.

V Česku demografická statistika poskytuje data o mimomanželské plodnosti od roku 1787 (Fialová, 2007, s. 231–232). Fialová uvádí, že v roce 1842 byl podíl dětí narozených mimo manželství vyšší než 15 % a maximální úroveň (16,3 %) jsme mohli zaznamenat v letech 1865–1866. Důležité je, že v Čechách byl vždy vyšší podíl mimomanželsky narozených dětí než na Moravě a ve Slezsku (po roce 1868 zhruba o 3–4 procentní body).

Rozdílnou výši podílu mimomanželské plodnosti můžeme pozorovat také v jednotlivých regionech. Zatímco v severovýchodních Čechách nebo v okolí Berouna byl po celé 19. století nižší než zemský průměr, v Praze, severozápadních Čechách nebo jihočeských neúrodných oblastech byl tento podíl nadprůměrný (Horská, 1980, s. 346–347).

Jak bylo již několikrát zmíněno, od 70. let 19. století lze zaznamenat v české společnosti snižování úrovně realizované plodnosti, které je důsledkem vědomého omezování počtu dětí v rodině. Toto snižování se projevilo i nepatrným poklesem úrovně mimomanželské plodnosti.

Fialová (2007, s. 236) uvádí, že v prvních třech dekádách dvacátého století představovala úroveň mimomanželské plodnosti v průměru zhruba desetinu narozených. Doplňuje, že v každém padesátém okrese v roce 1910 činil podíl dětí narozených mimo manželství více než 20 %. O situaci na Slovensku pojednávají Šprocha a Majo (2016, s. 73). Ti uvádějí, že před první světovou válkou podíl dětí narozených svobodným ženám činil 8,0 % a po ní klesl pod 7% hranici (vlivem kompenzačního chování a zvyšující se intenzity sňatečnosti). Do poloviny 30. let potom tento podíl jako reakce na zhoršující se životní podmínky, které vyeskalovaly v období hospodářské krize, narostl do výše 9,0 %. O období před druhou světovou válkou informuje Rychtaříková a Vaňo (2009, s. 96). Ti uvádějí, že v Česku činil podíl dětí narozených mimo manželství 12,0 %, kdežto na Slovensku dosahoval výše 7–9 %.

V období druhé světové války se úroveň mimomanželské plodnosti v Česku významně snížila, Fialová (2007, s. 237) uvádí, že podíly dětí narozených mimo manželství se vrátily na úroveň, kterou známe z posledních dekád 18. století, tj. 4–5 %. Na Slovensku lze mezi lety 1943–1945 také pozorovat pokles tohoto podílu, Šprocha a Majo (2016, s. 73) uvádějí hodnotu 7,2–7,5 %. Podle nich však tento podíl v důsledku zhoršení celospolečenské situace výrazně narostl do roku 1945, a to na hodnotu 11,0 %.

Dostupná data (ČSÚ, Demografická příručka 2020, 6-1b a VDC, Tabuľka základných údajov SR, Narodení) ukazují že od 50. do 90. let 20. století se podíl živě narozených dětí mimo manželství v obou státech snížil a pohyboval se na stejné hladině, a to okolo 4–7 %. Dle Kučery (1994, s. 117–118) k tomuto nízkému podílu „přispívaly vysoké podíly svobodných žen vstupujících do manželství v nízkém věku a později zřejmě také novomanželské půjčky, které

působily na rozhodování o sňatku při nechtěném těhotenství snoubenky.“ Důležitou roli sehrál také zákon o interrupci (1958), jež byl představen již v podkapitole 2.5.

Další nárůst tohoto podílu pozorujeme u obou zemí až od konce 80. let, a to nejprve mírný, poté velmi výrazný. Konkrétní hodnoty a možné příčiny tohoto nárůstu budou však podrobněji představeny v následujících kapitolách práce.

4.4.2 Charakteristiky žen, které rodí děti neprovdané

Podle Kučery (1994, s. 118) lze vymezit tři skupiny žen, které rodí děti ve 20. století neprovdané:

- 1) mladé, svobodné, kterým se nepodařilo při nechtěném těhotenství vdát;
- 2) ty, které chtějí mít dítě, ale nechtějí žít s mužem;
- 3) družky ve faktickém manželství (nesezdaném soužití).

Třetí uvedené skupině přisuzuje největší význam. Uvádí, že jde především o rozvedené ženy, kterým se často rodí další dítě s novým partnerem. Podle dat sčítání 1991 představovaly tyto ženy ve věku 25–29 let přes 60 % družek, ve věku 30–45 let dokonce 70 % družek. U mladých svobodných žen, které vnímají nesezdané soužití jako tzv. manželství na zkoušku, docházelo často před narozením dítěte k sňatku.

Nejvíce dětí mimo manželství se rodí ženám ve věku 23–25 let. Nejpočetnější skupinou ze všech dětí narozených mimo manželství jsou děti prvních pořadí. Ty podle Šprochy a Tišliara (2016, s. 165) tvoří na Slovensku 50–60 %. Důležité však je, že postupem času narůstá i zastoupení vyšších pořadí. To můžeme hojně pozorovat v dnešní době.

4.5 Diferenční plodnost

Česká a slovenská statistika umožňuje sledovat plodnost také dle dalších charakteristik matek (velikost a region bydliště, vzdělání). Následující podkapitola popíše, jak se ve 20. století lišila plodnost žen podle těchto charakteristik. Autorka se zde nezaměřuje výhradně na plodnost manželskou či nemanželskou, ale shrnuje některé podstatné odlišnosti v rámci reprodukčního chování.

4.5.1 Rozdíly dle velikosti bydliště a regionální rozdíly

Od roku 1920 do roku 1934 lze pozorovat vyšší procento dětí narozených mimo manželství v okresech Šumavy a severní Moravy, jelikož zde bylo vysoké zastoupení německého obyvatelstva. U toho se podíl dětí narozených mimo manželství lišil přibližně o 8–11 % (Kučera, 1994, s. 29).

Výrazně vyšší procento dětí narozených mimo manželství zaznamenáváme již od 50. let také v oblastech západních a severních Čech. Jmenovitě se jedná o okresy Cheb, Karlovy Vary, Sokolov, Most či Chomutov, kde tento podíl počátkem 60. let dosahoval výše 10–12 % a počátkem 90. let již 17–19 %. Kučera (1994, s. 119) tuto skutečnost vysvětluje vyšším zastoupením romského obyvatelstva. Naopak nejnižší mimomanželská plodnost byla sledována v okresech Jihomoravského kraje.

Úroveň plodnosti se odlišuje také dle velikosti obce, ve které žena žije. Zatímco ve venkovských obcích rodí vdané ženy dříve, mají vyšší průměrné počty dětí a vyšší úroveň

plodnosti realizují v manželství, ve městech s většími počty obyvatel je tato situace jiná. Tuto skutečnost dokládá tabulka 6.

Tab. 6: Podíl živě narozených dětí mimo manželství z úhrnu živě narozených dětí podle velikosti obce bydliště matky (v %) v Česku mezi lety 1920–2005

Období	V obcích do 10 tis. obyvatel	V obcích nad 10 tis. obyvatel
1920–1929	11,8	13,4
1930–1939	10,8	11,9
1940–1949	6,3	7,5
1950–1959	5,2	6,4
1960–1969	4,8	5,4
1970–1979	4,3	5,2
1980–1989	5,3	7,8
1990–1999	10,6	16,1
2000–2005	23,8	29,8

Zdroj: Fialová, 2007, s. 237

Šprocha a Tišliar (2021, s. 348) uvádějí, že mezi lety 1919–1938 lze pozorovat vyšší zastoupení dětí narozených mimo manželství v jižní a jihovýchodní části Slovenska. Z hlediska rozdílů mezi venkovským a městským prostředím, neshledávají Šprocha a Tišliar (2016, s. 167) na Slovensku výraznější rozdíly v podílu dětí narozených mimo manželství. Jako výjimku zmiňují pouze Bratislavu a Košice, kde byl u nevdaných žen ve druhé polovině 20. století tento podíl vyšší (do 10 %).

4.5.2 Plodnost dle nejvyššího dosaženého vzdělání ženy

Dle Rychtaříkové (2003, s. 62) je vzdělání ženy-matky důležitou determinantou úrovně celkové plodnosti. V Česku v průběhu 20. století obecně platí, že čím nižší stupeň dosaženého vzdělání žena vykazuje, tím je u ní vyšší intenzita plodnosti. Podíváme-li se na hodnoty průměrného počtu dětí na jednu ženu v roce 1930, u žen s dosaženým základním vzděláním dosahoval výše zhruba 2,40, kdežto u vysokoškolaček pouze 1,45. Rozdíl zaznamenáváme také v rození dětí dle pořadí. Rychtaříková (2003, s. 68) uvádí, že ženy se základním nebo středním vzděláním bez maturity rodily v roce 1991 výrazně častěji děti třetího pořadí než ženy se středním vzděláním s maturitou či vysokoškolačky.

Výrazné rozdíly však nalézáme také u žen vdaných a nevdaných. Šprocha (2016, s. 167) uvádí, že již koncem 70. let se na Slovensku začíná podíl dětí narozených mimo manželství zvyšovat u žen s nejnižším stupněm dosaženého vzdělání. Pro Česko tuto informaci potvrzuje Rychtaříková (2007, s. 8), která dodává, že ženy se základním vzděláním v roce 1986 porodily 14 % dětí jako svobodné, kdežto u vysokoškolaček byl tento podíl jen 2 %. Ještě výraznější rozdíly lze potom sledovat u dětí narozených svobodným ženám v prvním pořadí – ženám se základním vzděláním se narodilo 27 % dětí, kdežto u vysokoškolaček a středoškolaček s maturitou byl tento podíl méně než 5 %.

4.6 Předmanželské koncepce

Co je pro období druhé poloviny 20. století také důležité zmínit, jsou tzv. předmanželské koncepce. Jak bylo již vysvětleno v podkapitole 2.5, jedná se o zvláštní fenomén, kdy se děti rodí do osmi měsíců po sňatku. I přesto, že se dle Mnohojazyčného demografického slovníku (2005, s. 87) tyto děti považují za legitimní, Zeman (2007, s. 22) uvádí, že pokles předmanželských koncepcí, který můžeme pozorovat v Česku od druhé poloviny 90. let, má důležitý podíl na růstu mimomanželské plodnosti, jemuž se věnuje kapitola 5.

O výskytu předmanželských koncepcí na Slovensku informují například Šprocha a Majo (2016, s. 74). Ti uvádí, že jejich podíl tvořil v polovině 70. let 40 % a absolutního vrcholu dosahoval zhruba od poloviny 80. let do poloviny 90. let, kdy se přibližně 50 % svobodných nevěst vdávalo těhotných. Obdobnou situaci v Česku dokládá Zeman (2007), podle něhož tento podíl dosahoval až 60 %.

Kapitola 5

Mimomanželská plodnost v Česku a na Slovensku od roku 1990 do současnosti

Již první věty úvodní kapitoly naznačují, s jak významnou změnou reprodukčního a rodinného chování, mezi něž zvyšující se podíl dětí rodičích se mimo manželství nepochybně spadá, se v české a slovenské společnosti setkáváme. Od období tzv. „zlatého věku rodiny“, který se vyznačuje prosperitou rodiny jako základní hodnotovou orientací lidí (Rychtaříková, 1992), přechází jak česká, tak slovenská společnost ke zcela novému reprodukčnímu modelu. Ten zahrnuje také výskyt nových rodinných forem a ovlivňuje hodnoty řady demografických ukazatelů.

Pátá kapitola tyto podstatné změny podrobněji představí. Rovněž se zaměří na možné vysvětlující příčiny transformace reprodukčního chování. S využitím sociologické literatury také přinese informace o rozšiřujícím se trendu nesezdaného soužití, který je pro chápání mimomanželské plodnosti klíčový, či o motivaci žen k volbě svobodného mateřství. Spolu s těmito fenomény stručně zhodnotí postoje dnešní české a slovenské společnosti k manželství, nesezdanému soužití a rodičovství mimo manželství. Neméně důležitou součástí, jež prostupuje celou kapitolou, jsou charakteristiky neprovdaných matek (věk, pořadí dítěte, nejvyšší ukončené vzdělání, region bydliště).

5.1 Demografické změny a jejich možná vysvětlení

V tomto období se v Česku setkáváme nejen s výrazným vzestupem počtu a podílu dětí narozených mimo manželství, ale také s poklesem úrovně plodnosti hluboko pod míru nutnou k zachování početního stavu obyvatelstva a s odkládáním plození dětí do vyššího věku ženy (Zeman, 2007, s. 17). Podobnou situaci lze pozorovat i na Slovensku, jak potvrzuje Filadelfiová (2005).

Dochází však i k dalším proměnám demografických ukazatelů a reprodukčního chování. Mládek a Širočková (2004) jmenují na Slovensku například tyto změny: odkládání vstupu do manželství, pokles měr sňatečnosti, zvyšování podílu svobodných osob nebo zvyšování intenzity rozvodovosti. Českou situaci popisují například Kocourková a Polesná (2016), které hovoří o zrodu zcela nového reprodukčního modelu. Velmi důležité je, že oba zmiňované články dávají tyto demografické změny do kontextu tzv. druhého demografického přechodu.

5.1.1 Druhý demografický přechod

Koncept druhého demografického přechodu formulovali v roce 1986 nizozemský demograf Dirk van de Kaa a belgický demograf a sociolog Ron Lesthaeghe jako reakci na myšlenku francouzského historika Phillippa Arièse, který tvrdil, že pokles porodnosti v rámci prvního demografického přechodu (též demografické revoluce) souvisel s citovou a finanční investicí do dítěte. Silně ovlivněni byli autoři také teorií měnících se potřeb Abrahama Maslowa (1954), jež tvrdí, že spolu s rostoucím bohatstvím a rostoucím významem vzdělanosti narůstá význam potřeb vyššího řádu, mezi něž patří individuální seberealizace, uznání nebo občanská demokracie.

Podle van de Kaa a Lesthaeghe lze od 70. let 20. století pozorovat nový vývoj, který přináší trvalou podreprodukční plodnost, na jejíž vývoj má vliv řada kulturních a ekonomických faktorů, a výskyt jiných životních uspořádání než manželství. Oba rovněž popisují, že s druhým demografickým přechodem přichází také sociální problémy jako stárnutí populace, menší stabilita partnerských vztahů nebo vysoká míra chudoby. Mezi dalšími demografickými proměnami zmiňují zvyšování průměrného věku při prvním rodičovství, zvyšující se podíl bezdětných žen, rostoucí počet nesezdaných soužití, která nahrazují manželství, a zvyšující se mimomanželskou plodnost (Lesthaeghe, 2014).

Tyto změny v oblasti porodnosti chápou autoři konceptu druhého demografického přechodu jako výsledek působení řady sociálních změn. Lesthaeghe (2014) uvádí například antikoncepční revoluci, kdy byla zavedena hormonální antikoncepce a účinnější nitroděložní tělíska, a sexuální revoluci, která zpochybnila model domácnosti s jedním živitelem a s ním spojenou genderovou dělbu práce. Tyto revoluce objevující se ve společnostech západní Evropy v 60. letech 20. století předznamenávají období prosazování svobody a individuální volby a přehodnocování normativní struktury. Kocourková a Polesná (2016, s. 393) doplňují důležitý vliv rozvoje postindustriální společnosti a sociálního státu, rozvoje dopravy a rovněž tzv. Inglehartovy tiché revoluce. Ta označuje převládnutí postmaterialistických hodnot, mezi které patří možnost seberealizace a důraz na kvalitu života, nad hodnotami materialistickými (ekonomickým zajištěním).

Autoři teorie stanovují její počátek na rok 1965, kdy se poprvé mění hodnoty zmiňovaných demografických ukazatelů v severozápadní Evropě. V polovině 70. let 20. století lze poté pozorovat podobný, avšak rychlejší a razantnější vývoj také v Evropě jižní. O druhém demografickém přechodu v postkomunistických zemích, kam Česko a Slovensko patří, Kocourková a Polesná (2016, s. 393) hovoří v souvislosti s pádem režimu, ustavením demokratických společností a nastolením nových ekonomických podmínek, kdy se „postupně rozšířily i nové západoevropské hodnotové vzorce typické důrazem na svobodné rozhodování jedince a volbu mezi různými životními styly.“

Ačkoliv se vyskytují názory, které dávají transformaci reprodukčního chování ve východní Evropě do spojitosti s konceptem druhého demografického přechodu, existuje také druhý přístup, který zdůrazňuje význam ekonomického hlediska a jeho vliv na celospolečenskou transformaci, které česká a slovenská společnost po roce 1990 čelí (Kocourková a Polesná, 2016, s. 394). Druhý zmíněný přístup zastává například Rychtaříková (1996), která změny reprodukčního modelu vysvětluje zhoršující se ekonomickou situací a dlouhodobě neřešenou bytovou krizí. Naopak podle Rabušice (1997) jsou tyto změny výsledkem kulturních proměn a proměn souvisejících se vznikem demokratických států. Vachuška (2018, s. 15), který tento „rozpor“ popsal podrobněji,

shrnuje, že oba autoři později připustili souběžné působení více příčin. Kocourková a Polesná (2016, s. 394) doplňují, že v posledních letech jsou příčiny změn vysvětlovány pomocí syntézy obou přístupů.

5.1.2 Teorie „znevýhodnění“, westernizace a další možné příčiny

Další teorií, která se snaží hledat a vysvětlit příčiny změn v reprodukčním chování, je teorie „pattern of disadvantage“, do češtiny překládaná jako teorie „znevýhodnění“ (Perelli-Harris, Gerber, 2011). Ta vysvětluje nárůst hodnot ukazatelů mimomanželské plodnosti „v souvislosti se znevýhodněnými (sociálně či ekonomicky) skupinami obyvatelstva“ (Kuprová, 2015, s. 35). Příkladem mohou být ženy s nízkým vzděláním, pro které je výhodnější porodit dítě mimo manželství než uzavřít sňatek, který je ekonomicky a sociálně nestabilní (Kuprová, 2015, s. 35).

Narůstající podíl mimomanželsky narozených dětí v Česku někdy také bývá označen jako projev „westernizace“ demografického chování obyvatel. Tento pojem v sobě zahrnuje liberalizaci chování, jejímž důležitým projevem je posun ke kohabitaci jako plnohodnotné alternativě manželství (Rychtaříková, 2007, s. 1). Tuto myšlenku v sobě zahrnuje i již zmíněná teorie druhého demografického přechodu, která pracuje s hypotézou, že děti narozené mimo manželství by se měly „především rodit ženám s vyšším vzděláním, zastávajícím liberální hodnoty“ (Rychtaříková, 2013, s. 19). Podle Rychtaříkové (2007) však změna procenta dětí rodičích se mimo manželství nesouvisí jen s otázkou změny hodnotových orientací, ale může souviset s „transverzální diferencovanou změnou v demografických trendech a strukturách“ (Rychtaříková, 2007, s. 2). Podle ní může být vzestup procenta mimomanželsky narozených dětí výsledkem „rozdílnosti trendů mimomanželské a manželské plodnosti nebo odrazem změny struktury obyvatelstva podle rodinného stavu“ (Rychtaříková, 2007, s. 2).

Podobný názor formulují také Šprocha a Tišliar (2016, s. 168–169), podle kterých Slovensko rovněž nemůže zcela přebírat vzorce reprodukčního chování západních zemích (tzv. westernizace). Jako vysvětlení uvádí, že tato teorie počítá s tím, že ženy, které rodí děti mimo manželství, jsou ženy s vysokým kulturním kapitálem, ekonomicky samostatné, liberálně smýšlející. Situace na Slovensku je však odlišná – ženy, které rodí své děti nevdané, jsou mladé, s nízkým vzděláním a omezeným přístupem k pracovnímu trhu.

V současné době demografové a sociologové preferují komplexní charakter faktorů vysvětlujících nárůst procenta dětí narozených mimo manželství. Tyto faktory mohou působit současně a mohou být jak demografické (změna intenzit a struktur), tak behaviorální (změna hodnotového systému) či mohou souviset s vnějším populačním klimatem, jako je například změna systému podpory rodiny (Rychtaříková, 2007, s. 2). Podobně je tomu i na Slovensku (Šprocha a Tišliar, 2016, s. 169).

5.2 Přeměna rodinných uspořádání

Jak již bylo uvedeno, se změnou demografických ukazatelů od 90. let dochází také ke změnám v oblasti domácností a vzrůstajícímu počtu alternativních forem manželství.

5.2.1 Velikost a struktura domácností

Pro vyjádření, k jakým proměnám v rámci domácností v čase dochází, lze vycházet z konceptu cenzových domácností. Dle Mnohojazyčného demografického slovníku (2005, s. 15) se jedná o „sociální, resp. ekonomickou jednotku sestávající z osob, které se definují zpravidla na základě příbuzenského vztahu a které žijí v jednom bytě a zpravidla též společně hospodaří.“ Právě jejich vývoj a proměna během posledních desítek let v Česku a na Slovensku jsou klíčové.

Tab. 7: Cenzové domácnosti podle druhu v Česku v letech 1961–2001 (zastoupení v %)

Typ rodiny a domácnosti	1961	1970	1980	1991	2001
Úplné rodiny	74,8	71,0	66,0	62,0	54,6
Neúplné rodiny	7,8	8,8	8,4	10,7	13,5
Nerodinné vícečlenné domácnosti	1,4	1,1	1,4	0,4	2,0
Domácnosti jednotlivců	16,0	19,1	24,2	26,9	29,9

Zdroj: Bartoňová, 2005, s. 2

Tab. 8: Cenzové domácnosti podle druhu na Slovensku v letech 1961–2001 (zastoupení v %)

Typ rodiny a domácnosti	1961	1970	1980	1991	2001
Úplné rodiny	81,2	78,5	70,6	67,4	56,4
Neúplné rodiny	8,4	8,6	8,2	10,4	11,9
Nerodinné vícečlenné domácnosti	1,1	1,0	1,4	0,4	1,7
Domácnosti jednotlivců	9,3	11,9	19,8	21,8	30,0

Zdroj: Mládek a Širočková, 2004, s. 435

Jak dokládají hodnoty, v obou zemích žije nejvíce obyvatel v úplných rodinách, ačkoliv jejich podíl v čase výrazně klesá. Naopak podíl osob žijících v rodinách neúplných v čase narůstá, v Česku ze 7,8 % v roce 1961 na 13,5 % v roce 2001, na Slovensku lze mezi lety 1961 a 2001 pozorovat nárůst o 3,5 procentního bodu.

Mládek a Širočková (2004, s. 434) zmiňují také prudký pokles velikosti slovenské domácnosti. Zatímco v roce 1961 žilo v domácnosti průměrně 3,53 osob, v roce 2001 je to 2,66 a v Česku jen 2,38 (Bartoňová, 2005, s. 2).

5.2.2 Nesezdané soužití a svobodné mateřství

V české i slovenské společnosti shledáváme od 90. let také další formy rodinných uspořádání. Jedná se například o rodiny tvořené jednou dospělou osobou nebo neformální partnerské dvojice, tzv. nesezdaná soužití, též kohabítace. Důvody jejich narůstajícího počtu a významu jsou prakticky shodné jako již zmíněné důvody transformujícího se reprodukčního chování. Mládek a Širočková (2004, s. 426) u nesezdaných soužití na Slovensku jmenují například zvyšování vzdělanostní úrovně ženské populace, vyšší zaměstnanost žen a s tím související ekonomickou nezávislost. Důvody svobodného mateřství se od výše zmíněných liší – některé ženy sice plánují dítě vychovávat samy, některé se však stanou osamělými důsledkem nefunkčního vztahu s otcem dítěte nebo neplánovaným těhotenstvím.

Odborníci spolu s fenoménem vzrůstajícího počtu nesezdaných soužití hovoří také o dalších souvislostech, a to převážně negativních. Mezi ně můžeme zařadit například fakt, že nesezdaná

soužití představují nejméně stabilní formu rodiny a nenahrazují dětem zázemí, která jim mohou nabídnout tradiční manželské rodiny (Hamplová, 2007, s. 9). Dalšími bohatě diskutovanými tématy jsou problematičtější situace nevdaných žen na trhu práce a sociální rizika matek samoživitelek (Soukupová a Sunega, 2006).

Kohabitanace lze rozdělit na dvě základní skupiny. Tu první můžeme označit jako předmanželské kohabitanace, do kterých spadají manželství na zkoušku a nesezdaná soužití sloužící jako předstupeň manželství. Druhou skupinu potom lze vymezit jako dlouhodobé účelové soužití partnerů, které slouží k nahrazení manželství. Důležité je, že první vymezený typ kohabitací je typický pro mladé jedince, kteří z důvodu ukončení studia či finančního zajištění odkládají vstup do manželství. Manželství však vnímají jako důležitou hodnotu. Pro druhou skupinu je ovšem charakteristické vědomé zřeknutí zformalizování jejich svazku. Nejčastěji tento typ kohabitací pozorujeme u rozvedených partnerů, kteří žijí společně s dětmi z předchozích manželství (Mládek a Širočková, 2004, s. 426–427).

Podle Mládky a Širočkové (2004) a Hamplové (2006) je nejvíce kohabitujiících žen i mužů ve věkové skupině 25–29 let. Druhé maximum lze potom u žen pozorovat ve věkové skupině 35–40 let, u mužů ve věku 40–50 let. V porovnání se situací před rokem 1990, kdy bylo nejvíce osob žijících ve faktických manželstvích rozvedených, je dnes nejvíce osob svobodných.

Důležité je ovšem uvést, že ačkoliv se počet a podíl osob žijících v nesezdaných soužitích v Česku i na Slovensku zvyšuje, mladí svobodní lidé nevnímají tento fenomén jako celoživotní cestu, která by měla manželství nahradit (patří tedy do první vymezené skupiny). Sociologické výzkumy ukazují, že před časným vstupem do manželství a časným početím dítěte mladí lidé upřednostňují jiné zájmy, jako je vzdělání, cesty do zahraničí, zkušenost zajímavého zaměstnání (Hubatková a kol., 2012).

5.3 Postoje k manželství, rodině a svobodnému mateřství

K odhalení souvislosti postojů k manželství, rodině a mimomanželské plodnosti se skutečným demografickým chováním českého a slovenského obyvatelstva slouží například analýza, kterou provedli Chromková Manea a Rabušic mezi lety 1991–2017 (2019).

Ti jako první zkoumali otázku atraktivnosti manželství. Ačkoliv v roce 1991 pouze 7 % respondentů v Česku a na Slovensku vnímalo manželství jako zastaralou instituci, do roku 2017 tento podíl narostl na 17 % v Česku a na 21 % na Slovensku. Tento postoj se neliší z hlediska pohlaví. Liší se však z hlediska věku a to tak, že starší lidé jsou v otázce manželství konzervativnější. Rozdíly v postoji k otázce atraktivnosti manželství můžeme pozorovat také z hlediska rodinného stavu respondentů. Jako nejméně atraktivní vnímají manželství osoby svobodné a poté osoby rozvedené.

Chromková Manea a Rabušic (2019, s. 35) dokazují, že zvyšující se podíl nikdy nesezdaných respondentů, který považuje manželství za přežitek, je doprovázen v obou zemích snižující se úrovní sňatečnosti. Informují také o výskytu alternativních forem soužití, se kterými začínají mladí obyvatelé Česka a Slovenska experimentovat. Potvrzují však tvrzení z posledního odstavce minulé podkapitoly.

Druhá otázka výzkumu Chromkové Manea a Rabušice (2019) zněla, zda si respondent myslí, že žena musí mít děti, aby byla spokojená. V této otázce se Česko a Slovensko značně lišily. Zatímco na Slovensku si dvě třetiny respondentů myslí, že tomu tak je, v Česku vyjádřilo souhlas pouze 50 % respondentů. Tento rozdíl lze vysvětlit tradičnějšími postoji na Slovensku. Chromková Manea a Rabušic (2019, s. 39) tuto skutečnost dávají do souvislosti také s ekonomickou krizí v roce 2008, která podnítila ženy na Slovensku, aby se více věnovaly rodině.

Poslední část výzkumu studovala otázku svobodného mateřství a mimomanželské plodnosti. Autoři zde popisují, že na počátku 90. let byla skupina matek, které rodily své děti nevdané, značně homogenní. Jednalo se především o ženy mladé, rozvedené nebo z nižších sociálních skupin. Později se tato skupina stala rozmanitější, jak již bylo naznačeno v minulých odstavcích. Podle autorů je dnes těžké rozeznat, zda je mimomanželská plodnost důsledkem svobodné volby či ne, proto studovali otázku, zda respondenti schvalují, že chce být žena samoživitelkou a vychovávat své dítě bez muže.

Není překvapením, že nejvyšší míra souhlasu s poslední položenou otázkou byla zjištěna u mladých osob a osob nesezdaných. Celkově však lze říci, že asi polovina respondentů v Česku a na Slovensku svobodné mateřství a mimomanželskou plodnost schvaluje. Důležité je však zmínit, že více českých i slovenských žen mimomanželskou plodnost teoreticky schvaluje, než ji praktikuje.

5.4 Charakteristiky žen, které rodí své děti jako neprovdané

Podle Zemana (2007, s. 17) a Kuprové (2015, s. 36) klesla úhrnná manželská plodnost mezi roky 1990 a 2006 v Česku na polovinu, konkrétně z 1,74 na 0,87 dítěte, zatímco úhrnná plodnost mimo manželství se téměř trojnásobila (z 0,16 na 0,46). Rovněž lze zaznamenat přeskupení struktury mimomanželsky narozených podle věku matky. Jak již bylo uvedeno, před rokem 1990 byla mimomanželská plodnost sledována převážně u žen rozvedených. U těch se ale podíl živě narozených dětí nepřetržitě snižuje a výrazně roste zastoupení svobodných žen. Morávek a Koukalová (2021, s. 251) pak uvádějí, že zatímco okolo roku 2010 se rodila svobodným ženám asi třetina dětí, do roku 2020 se tento podíl zvýšil na 44 %. Rovněž tak je tomu na Slovensku (Šprocha a Tišliar, 2021, s. 352).

5.4.1 Mimomanželská plodnost podle věku matky

Míry plodnosti svobodných žen na Slovensku výrazně rostou ve všech věkových skupinách, nejvíce se tento růst však projevil ve věku 30–39 let (Šprocha a Tišliar, 2021, s. 352). Podle Zemana (2007, s. 19) je nyní intenzita mimomanželské plodnosti rozprostřena do širokého věkového pásma (18–35 let), zatímco dříve byla koncentrována do věku 17–22 let. Podobně na Slovensku klesl podíl intenzity plodnosti ve věku do 25 let (Šprocha a Tišliar, 2021, s. 356). Z hlediska časování lze říci, že průměrný věk svobodných matek stoupl z 22,3 let v roce 1990 na 25,9 let v roce 2006. Rovněž Šprocha a Tišliar (2021, s. 356) pozorují nárůst tohoto ukazatele.

5.4.2 Mimomanželská plodnost podle pořadí dítěte

Nejvíce dětí mimo manželství se stále rodí v prvním pořadí. Podle Morávka a Koukalové (2021, s. 252) to v Česku v roce 2020 bylo 58,1 %. Jak v Česku, tak na Slovensku ovšem

pozorujeme po roce 1990 výrazné zvyšování podílu dětí rozených v druhém pořadí. Zeman (2007, s. 21) uvádí nárůst z 2–4 % v 70. a 80. letech na 22,5 % v roce 2006. Do roku 2020 tento podíl narostl dokonce na 38,9 %. V čase dochází však k růstu podílu dětí narozených mimo manželství ve všech pořadích. Šprocha a Tišliar (2021, s. 354) tento fakt dávají do souvislosti s existencí funkčních kohabitací, které nahrazují formální manželství. Zeman (2007, s. 22) tvrdí, že platí, že děti vyšších pořadí rodí ženy rozvedené.

5.4.3 Mimomanželská plodnost podle nejvyššího ukončeného vzdělání

Šprocha a Tišliar (2021, s. 357) uvádějí, že již koncem 70. let lze na Slovensku pozorovat pozvolný růst počtu a podílu mimomanželsky rodičích se dětí u žen s nejnižším vzděláním. V polovině 80. let potom dochází ke stejné situaci také u středoškolaček bez maturity. Podíl dětí narozených mimo manželství u žen se středním vzděláním s maturitou a vysokoškolským vzděláním od konce 90. let spíše stagnuje. Autoři uvádí, že pro tyto ženy zůstává reprodukční chování spojeno s manželstvím. Dodávají také, že ženám s vysokoškolským vzděláním se rodí pouze 25 % dětí prvního pořadí mimo manželství, kdežto u žen s nejnižším vzděláním je to až 80 %. Poslední zmíněnou informaci potvrzuje v Česku také Zeman (2007, s. 22).

5.4.4 Mimomanželská plodnost podle regionu bydliště a jeho velikosti

Šprocha a Tišliar (2021, s. 360) uvádějí, že na počátku 90. let vykazovala největší města (s více než 100 tis. obyvateli) nejvyšší podíly dětí narozených mimo manželství – téměř 13 %. Tvrdí, že nadprůměrné podíly lze zaznamenat také u obcí s 2–5 tis. obyvateli, a to zhruba 10 %. Do dnešní doby se tento podíl nejrychleji zvyšuje u měst s 10–50 tis. obyvateli, kde dosahuje nejvyšších hodnot podílu dětí narozených mimo manželství (43–44 %). Jako zajímavost autoři dodávají, že v největších městech docházejí v posledních letech k opačnému trendu, a to mírnému poklesu hodnot tohoto ukazatele.

Co se týče rozdílů mezi městem a venkovem, Šprocha a Bleha (2021, s. 150) tvrdí, že ačkoliv se před rokem 1990 rodilo více dětí mimo manželství ve městech, do roku 2020 se tyto rozdíly smazaly. Naopak dle jejich tvrzení vykazuje venkovské prostředí vyšší podíly dětí narozených mimo manželství (40,3 % ve venkovském prostředí, 40,0 % ve městech).

Z hlediska regionální diferenciaci lze nejvýraznější nárůst hodnot tohoto ukazatele sledovat v okresech na jihu středního a východního Slovenska, případně v západním Slovensku. Dlouhodobě nejvyšší hodnoty vykazovala oblast východního Slovenska a také městské okresy Košic (Košice II, III, IV) a Bratislavy (Bratislava I, Bratislava V). Naopak nejnižší hodnoty lze vidět například v těchto okresech: Čadca, Námestovo, Svidník (Šprocha a Tišliar, 2021, s. 360). Nelze opomenout také okresy Prešovského kraje. Tuto skutečnost lze vysvětlit pomocí vysoké míry religiozity (Šprocha, 2010).

Mezi české okresy s nejvyšším podílem dětí narozených mimo manželství patří Most (60,7 % v roce 2006), dále Bruntál (51,8 % v roce 2006) a další okresy Karlovarského, Ústeckého a také Moravskoslezského kraje. Zeman (2007, s. 24) dále uvádí, že nejnižší hodnoty tohoto ukazatele vykazuje Zlínský kraj a Vysočina. Tuto informaci potvrzuje též Rychtaříková (2007, s. 11).

Kapitola 6

Data, metodika a konstrukce ukazatelů

Šestá kapitola informuje čtenáře o využitých datových zdrojích, metodice a výpočtech, které byly využity pro vypočtení ukazatelů následujících dvou analytických kapitol.

6.1 Data

Jako datová základna slouží demografické ročenky (pramenná díla) České a Slovenské republiky. Jedná se o publikace, které vydával Statistický úřad od roku 1929 nejprve pod názvem „Pohyb obyvatelstva v republice Československé“. Poté byl název uzpůsoben státnímu zřízení (přesná znění a bibliografické údaje jsou uvedeny v seznamu datových zdrojů).

Důležité je, že zatímco ČSÚ tato pramenná díla od roku 1919 převedl do elektronické podoby a poskytl uživatelům, ŠÚSR na svých webových stránkách zveřejňuje ročenky až od roku 1992. Dřívější data o narozených lze tedy získat jen z tištěných pramenných děl.

Pro vypočtení potřebných ukazatelů je zapotřebí střední stav žen dle věkových kategorií a dle rodinného stavu. Ten byl získán z demografických příruček, příp. dopočítán z koncových stavů obyvatel příslušných let. Konkrétní publikace jsou opět zveřejněny v seznamu datových zdrojů.

Rovněž hodnoty některých ukazatelů (úhrnná plodnost v Česku i na Slovensku, podíl živě narozených dětí mimo manželství v Česku) nebyly vypočítány, ale došlo k jejich převzetí. Nejčastěji z ročních časových řad ČSÚ, příp. VDC. I ty autorka uvádí v seznamu datových zdrojů.

6.2 Metodika

Pro výpočet ukazatelů manželské a mimomanželské plodnosti, jejich grafické porovnání a porovnání charakteristik nevdaných matek v Česku a na Slovensku byly stanoveny tyto roky: 1921, 1930, 1937, 1950, 1961, 1970, 1980, 1991, 2001, 2011 a 2020. Až na dvě výjimky se jedná o roky, kdy bylo v Československé republice, resp. České a Slovenské republice realizováno sčítání lidu. Právě jeho desetiletý interval považuje autorka za vhodný. Výjimkou je rok 1937, kdy lze naposledy získat informace o narozených za Slovensko, jelikož v roce 1939 došlo k rozpadu Československé republiky a data jsou dostupná jen za Protektorát Čechy a Morava. Druhou výjimku představuje rok 2020, ten byl využit z důvodu posledních dostupných dat.

Obě analytické kapitoly pracují pouze s daty o živě narozených dětech v manželství či mimo něj. Jelikož byla před rokem 1950 publikována data za Čechy, Moravu a Slezsko zvlášť, byla data za tyto země sečtena.

U měř manželské i mimomanželské plodnosti (grafy 3–6), kde autorka pracuje s pětiletými věkovými skupinami, byly k nejmladší věkové skupině 15–19 let připočteny také živě narozené děti dle legitimacy ženám mladším 15 let. Obdobně je tomu u nejstarší věkové kategorie 45–49 let, do níž byly připočteny také živě narozené děti v manželství/mimo manželství ženám starším.

Stejný postup byl aplikován pro výpočet procenta všech živě narozených dle pořadí (graf 9). Pro možnost srovnání procenta živě narozených dětí v manželství a mimo něj v Česku a na Slovensku byly stanoveny kategorie 1., 2. a 3. a vyšší pořadí a těm byla dostupná data uzpůsobena.

Pro výpočet podílu živě narozených dětí mimo manželství dle velikostních kategorií obce bydliště matky (grafy 10 a 11) byly stanoveny tyto kategorie: do 2000, 2000–4999, 5000–9999, 10000–19999, 20000–49999, 50000–99999 a 100000+ obyvatel. Z důvodu odlišnosti publikovaných velikostních kategorií mezi jednotlivými lety byla data těmto kategoriím uzpůsobena.

6.3 Konstrukce ukazatelů

6.3.1 Podíl živě narozených dětí v manželství a mimo manželství

Podíly živě narozených dětí v manželství a mimo manželství představují nejdůležitější výpočty celé práce. Dle potřeby jsou využity také pro diferenční plodnost v 8. kapitole – podíly živě narozených dětí v manželství a mimo manželství dle regionu či velikosti místa bydliště matky, dle vzdělání.

Podíl živě narozených dětí v manželství je vypočítán jako počet živě narozených dětí v manželství ku počtu živě narozených dětí celkem. Výpočet podílu živě narozených dětí mimo manželství potom zahrnuje živě narozené děti mimo manželství, konkrétněji takto:

$$pžn^{manž.} = \frac{{}_tN^{v,manž.}}{{}_tN^v} \times 100$$

kde:

$pžn^{manž.}$ podíl živě narozených v manželství v %
 ${}_tN^{v,manž.}$ živě narození v manželství v příslušném roce t
 ${}_tN^v$ živě narození celkem v příslušném roce t

$$pžn^{mimomanž.} = \frac{{}_tN^{v,mimomanž.}}{{}_tN^v} \times 100$$

kde:

$pžn^{mimomanž.}$ podíl živě narozených mimo manželství v %
 ${}_tN^{v,mimomanž.}$ živě narození mimo manželství v příslušném roce t
 ${}_tN^v$ živě narození celkem

6.3.2 Předmanželské koncepce

Předmanželské koncepce lze definovat jako podíl součtu dětí prvního pořadí narozených v nynějším manželství během 0–7 dokončených měsíců po sňatku a součtu všech narozených v prvním pořadí v nynějším manželství, přesněji takto:

$$ppk (v \%) = \frac{N_{0-7 \text{ měsíců od sňatku}}^{1. \text{ pořadí, nynější manž.}}}{N_{1. \text{ pořadí, nynější manž.}}} \times 100$$

kde:

$ppk (v \%)$ podíl předmanželských koncepcí v %

$N_{0-7 \text{ měsíců od sňatku}}^{1. \text{ pořadí, nynější manž.}}$ počet dětí prvního pořadí narozených v nynějším manželství během 0–7 dokončených měsíců po sňatku

$N_{1. \text{ pořadí, nynější manž.}}$ počet všech narozených v prvním pořadí v nynějším manželství

6.3.3 Míry plodnosti vdaných a nevdaných žen dle věkových skupin

K výpočtu měr plodnosti dle věku a rodinného stavu je zapotřebí střední stav žen dle věku a rodinného stavu a počty živě narozených dle věku a rodinného stavu matek. Jelikož střední stav vdaných a nevdaných žen podle věkových skupin pro obě země byl k dispozici z Demografické příručky 1982 jen mezi lety 1950 a 1980, pro roky 1991–2020 byl dopočítán jako aritmetický průměr koncových stavů dvou po sobě jdoucích let. Výpočet byl proveden z dostupných stavů žen dle rodinného stavu v pětiletých věkových skupinách z dat ČSÚ a ŠÚSR. Pro potřeby rozlišení vdaných a nevdaných žen byly mezi nevdané započítány ženy svobodné, ovdovělé i rozvedené. Střední stav byl potom vypočten následujícím způsobem. Analogicky byl spočítán také střední stav vdaných žen.

$${}_{1.7.t}P_x^{\text{ženy, nevd.}} = \frac{({}_{31.12.t-1}P_x^{\text{ženy, nevd.}}) + ({}_{31.12.t}P_x^{\text{ženy, nevd.}})}{2}$$

kde:

${}_{1.7.t}P_x^{\text{ženy, nevd.}}$ střední stav nevdaných žen v příslušném roce t ve věkové skupině x

${}_{31.12.t-1}P_x^{\text{ženy, nevd.}}$ koncový stav nevdaných žen v roce předcházejícím t-1 ve věkové skupině x

${}_{31.12.t}P_x^{\text{ženy, nevd.}}$ koncový stav nevdaných žen v příslušném roce t ve věkové skupině x

Míry plodnosti vdaných a nevdaných žen (míry první kategorie) podle věku jsou potom vypočítány jako podíl živě narozených dětí v manželství/mimo manželství ženám ve věku x a střední stav vdaných/nevdaných žen ve věku x (Pavlík a kol. 1986, s. 295). Přesněji takto:

$${}_{t}f_x^{\text{manž.}} = \frac{{}_tN_x^{v, \text{manž.}}}{{}_{1.7.t}P_x^{\text{ženy, vdané}}}$$

kde:

${}_{t}f_x^{\text{manž.}}$ míry plodnosti vdaných žen v příslušném roce t ve věkové skupině x

${}_tN_x^{v,manž.}$ živě narození v manželství v příslušném roce t ženám ve věkové skupině x

${}_{1.7.t}P_x^{ženy,vdané}$ střední stav vdaných žen v příslušném roce t ve věkové skupině x

Analogicky byly spočítány míry plodnosti nevdaných žen.

6.3.4 Úhrnná plodnost a průměrný věk žen při narození dítěte v manželství a mimo manželství

Pro výpočet úhrnné plodnosti a průměrného věku žen v manželství a mimo manželství byly využity míry druhé kategorie, u kterých jsou ve jmenovateli zahrnuty všechny ženy bez ohledu na rodinný stav. Na rozdíl od středního stavu žen dle rodinného stavu, který je v Demografické příručce 1982 dostupný až od roku 1950, střední stav žen dle věkových skupin známe již od počátečního analyzovaného roku 1921. Pro Česko je dostupný v Demografické příručce 2020 (1-11 Ženy ve věku 15–49 let podle jednotek věku v letech 1920–2020 (stav k 1. 7.)). Za Slovensku byl do roku 1991 získán z Demografické příručky 1996 (tab. 1-15a Ženy ve věku 15–49 let ve Slovenské republice podle věku v letech 1920-1995 (stav k 1.7.)). Od roku 1991 jsou střední stavy obyvatelstva dle věku dostupné na webových stránkách ŠÚSR.

Úhrnná plodnost v manželství a mimo manželství je potom vypočítána jsou součet redukovaných měr manželské a mimomanželské plodnosti (Pavlík a kol. 1986, s. 296). Z důvodu pětiletých věkových skupin jsou redukované míry vynásobené šířkou věkové skupiny, tedy 5. Přesněji takto:

$$\acute{u}p^{manž.} = \sum {}_t f_x^{manž.} = \sum \frac{{}_t N_x^{v,manž.}}{{}_{1.7.t} P_x^{ženy}} \times 5$$

kde:

$\sum {}_t f_x^{manž.}$ součet redukovaných měr manželské plodnosti podle pětiletých věkových skupin matky v příslušném roce t

${}_t N_x^{v,manž.}$ živě narození v manželství podle pětiletých věkových skupin matky v příslušném roce t

${}_{1.7.t} P_x^{ženy}$ střední stav žen podle pětiletých věkových skupin v příslušném roce t

Analogicky je potom vypočítána úhrnná plodnost mimo manželství.

Pomocí redukovaných manželských a mimomanželských měr plodnosti můžeme spočítat také průměrný věk matky při narození dítěte v manželství a mimo manželství. Ten se spočítá jako podíl součtu redukovaných měr manželské/mimomanželské plodnosti vynásobených věkem ve středu věkové skupiny a součtu redukovaných měr manželské/mimomanželské plodnosti. Názorněji takto:

$${}_t \bar{x}^{manž.} = \frac{\sum {}_t f_x^{manž.} \times x_c}{\sum {}_t f_x^{manž.}}$$

kde:

${}_t\bar{x}^{manž.}$ průměrný věk matky při narození dítěte v manželství v příslušném roce t

$\sum {}_t f_x^{manž.}$ součet redukovaných měr manželské plodnosti podle věku x
v příslušném roce t

x_c věk ve středu věkové skupiny

Analogicky je proveden výpočet průměrného věku matky při narození dítěte mimo manželství.

Kapitola 7

Manželská a mimomanželská plodnost v letech 1921–2020 v Česku a na Slovensku

Sedmá kapitola nabízí čtenáři analýzu vypočtených ukazatelů mimomanželské plodnosti v souvislosti s plodností vdaných žen v Česku a na Slovensku mezi lety 1921 a 2020. Některé ukazatele jsou však spočítány až od roku 1950, resp. 1961 s ohledem na dostupnost potřebných dat.

7.1 Úhrnná plodnost a podíl živě narozených dětí mimo manželství

Graf 1 ukazuje vývoj úhrnné plodnosti a podílu živě narozených dětí mimo manželství mezi lety 1921–2020. Jak vidíme, na počátku tohoto období se Česko a Slovensko v hodnotách obou ukazatelů výrazně lišily. Tuto odlišnost můžeme vysvětlit pomocí zmíněné demografické revoluce, která na Slovensku začala přibližně o 30 let později. Nízké hodnoty podílu živě narozených dětí mimo manželství pak potvrzují fakt, že se na Slovensku dlouhodobě rodily děti zejména vdaným ženám (Šprocha a Tišliar, 2014).

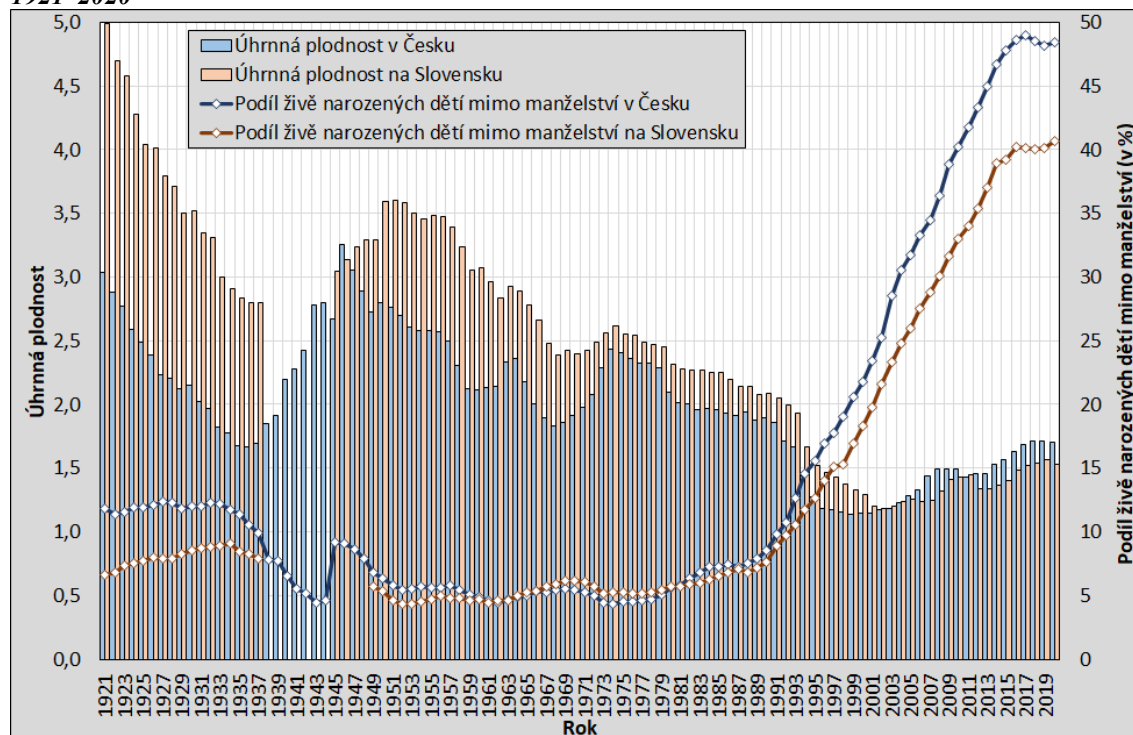
Do grafu se také promítlo, že mezi lety 1937–1944 nejsou k dispozici data za úhrnnou plodnost na Slovensku. U podílu živě narozených dětí mimo manželství je toto rozmezí ještě o čtyři roky delší. Od 50. let 20. století však sledujeme výrazné sblížení hodnot tohoto ukazatele, který se až do konce 80. let u obou zemí stabilizoval na hodnotě 5–7 %. Hodnoty úhrnné plodnosti byly do konce 20. století vyšší na Slovensku.

Od 90. let jsme svědky výrazné proměny hodnot obou ukazatelů. Již během první poloviny 90. let dochází k poklesu úhrnné plodnosti pod hranici prosté reprodukce. Historické minimum úhrnné plodnosti bylo v Česku dosaženo v roce 1999 (1,13 dítěte na jednu ženu), na Slovensku potom v roce 2002 (1,19). Od počátku 21. století můžeme v obou zemích pozorovat nárůst hodnot tohoto ukazatele. Zatímco v Česku byla v roce 2020 úhrnná plodnost 1,71, slovenská statistika zachycuje její mírnější nárůst, a to na hodnotu 1,59.

Hranice 30,0 % živě narozených dětí mimo manželství byla v Česku překonána v roce 2004, na Slovensku v roce 2008. Do dnešní doby lze u tohoto ukazatele pozorovat další nárůst, přičemž nejvyšší hodnota (49,0 %) byla dosažena v Česku v roce 2017 a do roku 2020 došlo k mírnému poklesu na hodnotu 48,5 %. Na Slovensku od roku 2014 sledujeme zpomalení narůstajícího trendu, i zde ovšem došlo k překročení 40% hranice, a to v roce 2016. Podle Fialy a kol. (2018)

souvisí tato odlišnost mezi Českem a Slovenskem s vyššími měrami sňatečnosti u prvních sňatků, s vyšší mírou religiozity a nižší mírou urbanizace na Slovensku.

Graf 1: Úhrnná plodnost a podíl živě narozených dětí mimo manželství v Česku a na Slovensku v letech 1921–2020

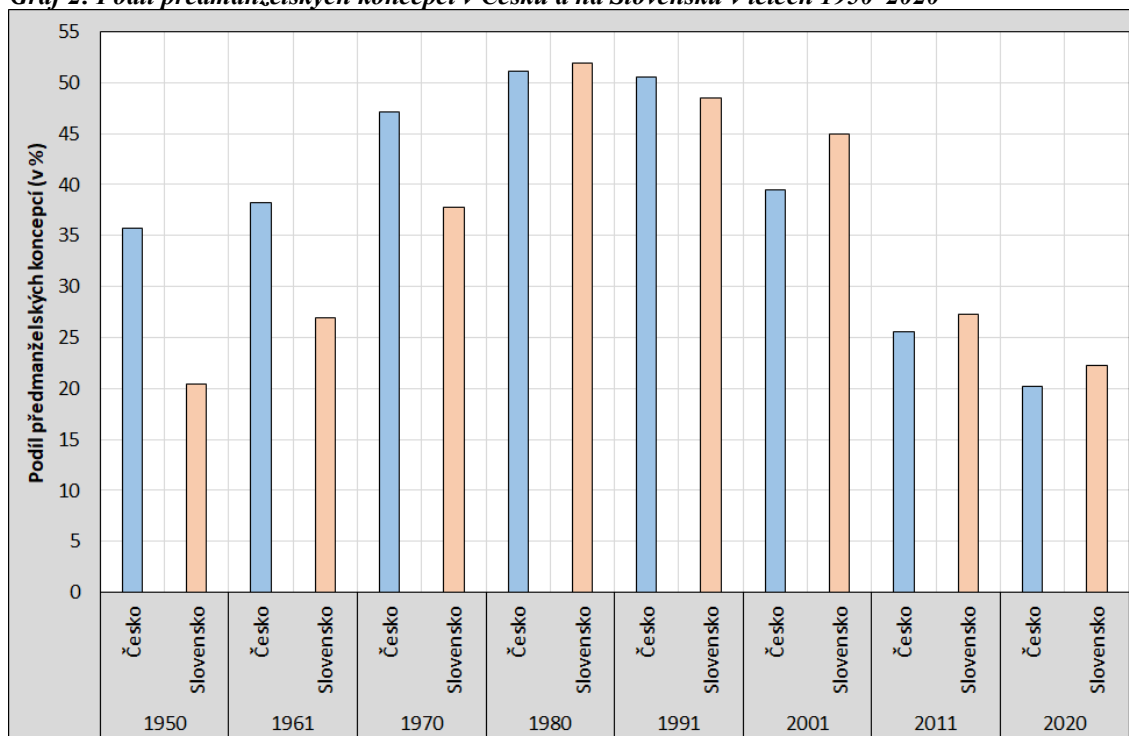
Zdroj: ČSÚ – roční časové řady – graf 4 Živě narození celkem a mimo manželství v letech 1806–2020 a graf 5 Úhrnná plodnost a průměrný věk matek v letech 1920–2020; údaje o úhrnné plodnosti Slovenska před rokem 1950 převzaty z Demografické příručky 1982, od roku 1950 převzato z VDC, rok 2020 převzat z World Bank, podíl živě narozených dětí mimo manželství na Slovensku v letech 1921–1991 vypočítán dle údajů z Pohybu obyvatelstva, od roku 1992 převzat z ŠÚSR

7.2 Předmanželské koncepce

Teoretické části této práce představily a opakovaně zmínily fenomén předmanželských koncepcí. Ten je pro vývoj mimomanželské plodnosti po roce 1990 důležitý. V Česku byl totiž jejich podíl v 80. a 90. letech vyšší než 50 %. I na Slovensku byl v roce 1980 vyšší než 50 %, v roce 1991 však klesl těsně pod tuto hranici.

Po roce 1991 lze vidět výrazný pokles počtu a podílu předmanželských koncepcí (v Česku výraznější). Dokazuje to skutečnost, že před rokem 1991 bylo rození dětí více spojeno s formálním manželstvím, které navíc znamenalo výhody. Dalším důvodem, proč ženy, které otěhotněly, vstupovaly spíše do manželství, je častější realizace rodičovských plánů v manželském svazku.

Na grafu 2, který ukazuje vývoj předmanželských koncepcí v letech 1950–2020, vidíme, že jejich podíl do roku 2020 významně klesl. V Česku lehce překračuje 20% hranici, na Slovensku procento dětí, které se narodí v 1. pořadí v nynějším manželství do osmi měsíců po sňatku, dosahuje 22,3 %.

Graf 2: Podíl předmanželských koncepcí v Česku a na Slovensku v letech 1950–2020

Zdroj: Pohyby obyvatelstva, demografické ročenky ČR a SR, vlastní výpočet a zpracování

7.3 Míry plodnosti první kategorie dle věkových skupin

Nejvyšší hodnoty měr manželské plodnosti vykazují v obou státech po celé sledované období ženy v nejmladší věkové skupině, totiž 15–19 let. Nejvyšší intenzitu plodnosti u těchto žen lze zaznamenat mezi 70. a počátkem 90. let. Jejím vysvětlením je vysoký podíl předmanželských koncepcí, o kterém bylo pojednáno v předchozí podkapitole. Toto zjištění je v souladu s informací Šprochy a Tišliara (2016). Mezi roky 2001 a 2011 pak vidíme výrazný pokles intenzity plodnosti u těchto žen.

Navzdory stabilním hodnotám měr plodnosti u žen starších věkových skupin, tj. 25–29 let, 30–34 let a 35–39 let mezi 60. a počátkem 90. let pozorujeme po roce 1991 nejdříve mírné, poté od roku 2001 výraznější zvýšení těchto měr. Podílejícím se důvodem je dohánění rození dětí, které tyto vdané ženy v nižším věku odložily. Dokládá to také blížení křivek měr plodnosti ve věku 25–29 let s křivkami měr plodnosti starších žen, a to jak v Česku, tak na Slovensku.

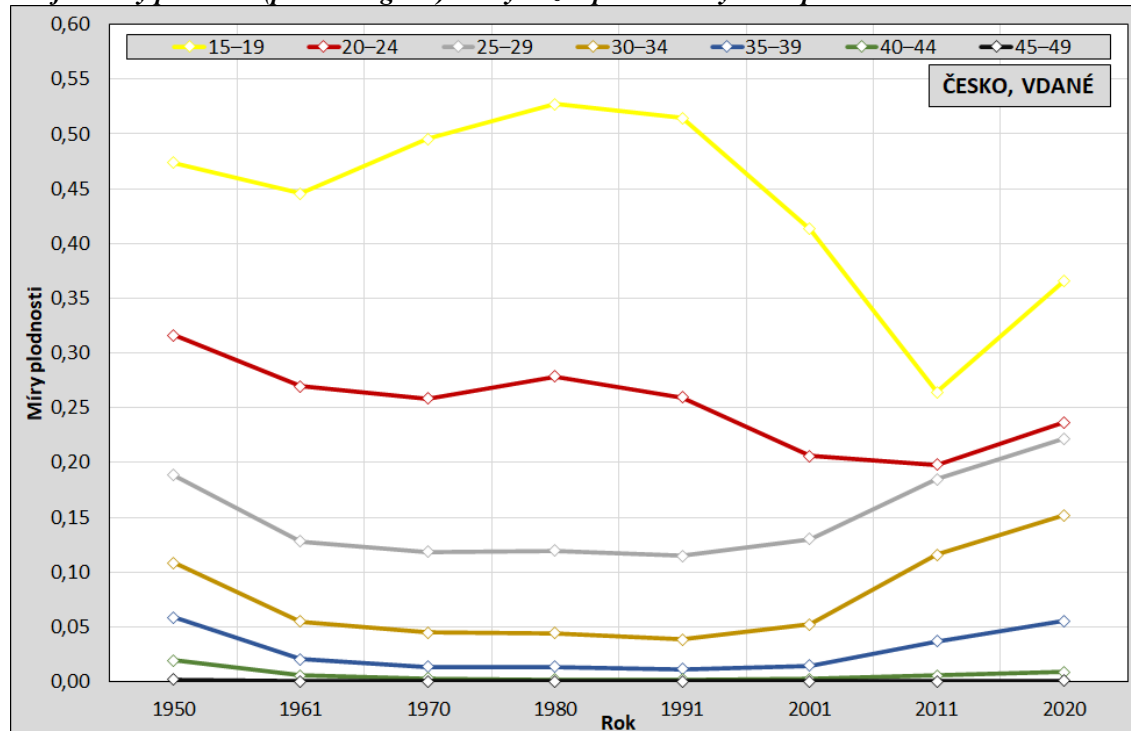
U měr plodnosti vdaných žen věkové skupiny 25–29 let a starších však na Slovensku od počátku sledovaného období pozorujeme jejich snižování v podstatě až do roku 1991. Ta souvisí s dlouhodobým a výrazným snižováním úrovně plodnosti, jak tvrdí i Šprocha a Majo (2016).

Jinou situaci sledujeme u měr plodnosti nevdaných žen. Nejvyšší intenzitu plodnosti vykazovaly dlouhodobě nevdané ženy ve věku 25–29 let jak v Česku, tak na Slovensku. Intenzita plodnosti nevdaných žen v nejmladší věkové kategorii byla nízká. Její hodnoty lze opět vysvětlit vysokým zastoupením předmanželských koncepcí a motivací žen rodit děti do manželství.

Od roku 1991 však v Česku i na Slovensku (i když na Slovensku pomaleji) dochází ke zvyšování intenzity plodnosti také u starších nevdaných žen, zejména ve věku 30–34 let a 35–39

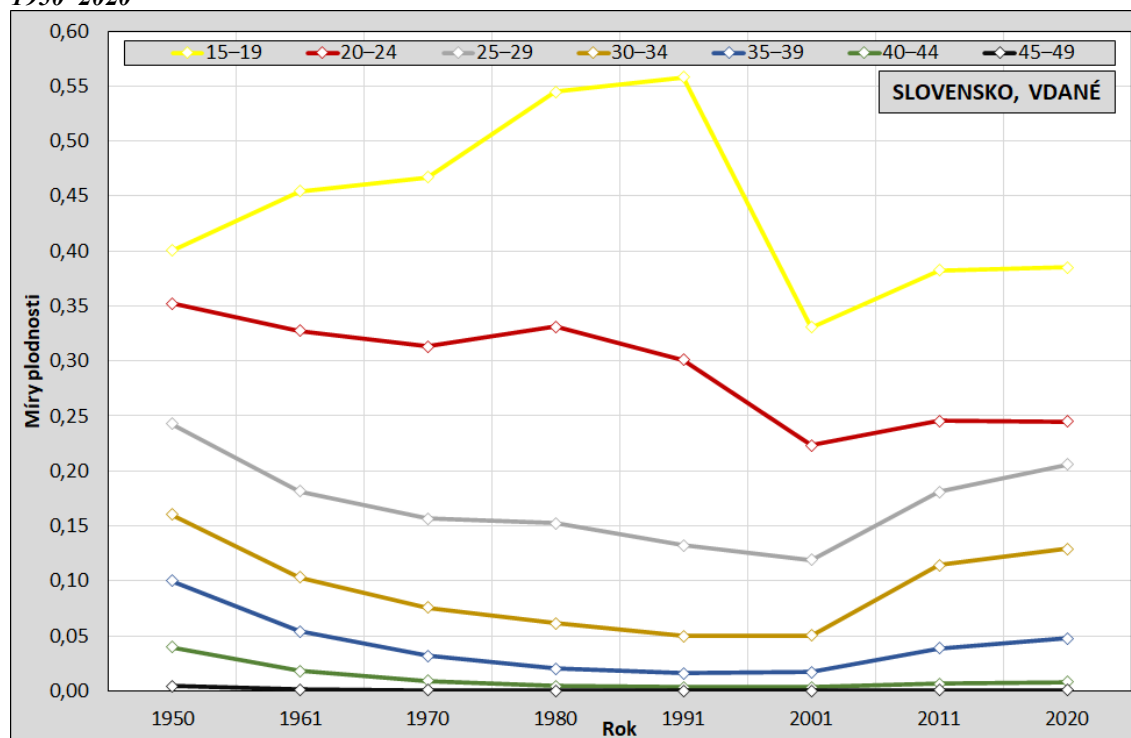
let. Mírné zvyšování hodnot měř plodnosti nevdaných žen lze pozorovat také ve věkové kategorii 40–44 let. Toto tvrzení je v souladu se Šprochou a Tišliarem (2021, s. 352) a Zemanem (2007), podle kterých je intenzita mimomanželské plodnosti dnes rozšířena do širokého věkového pásma.

Graf 3: Míry plodnosti (první kategorie) vdaných žen podle věkových skupin v Česku v letech 1950–2020

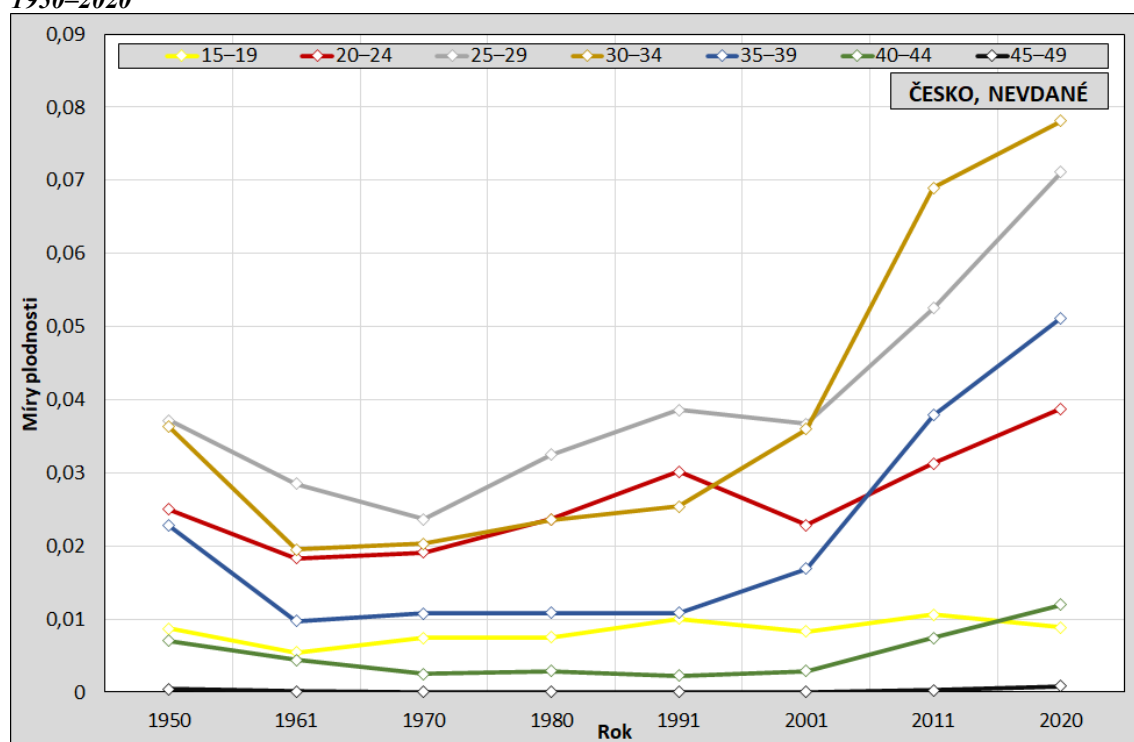
Zdroj: Pohyby obyvatelstva, demografické ročenky a příručky ČR a SR, vlastní výpočet a zpracování

Graf 4: Míry plodnosti (první kategorie) vdaných žen podle věkových skupin na Slovensku v letech 1950–2020

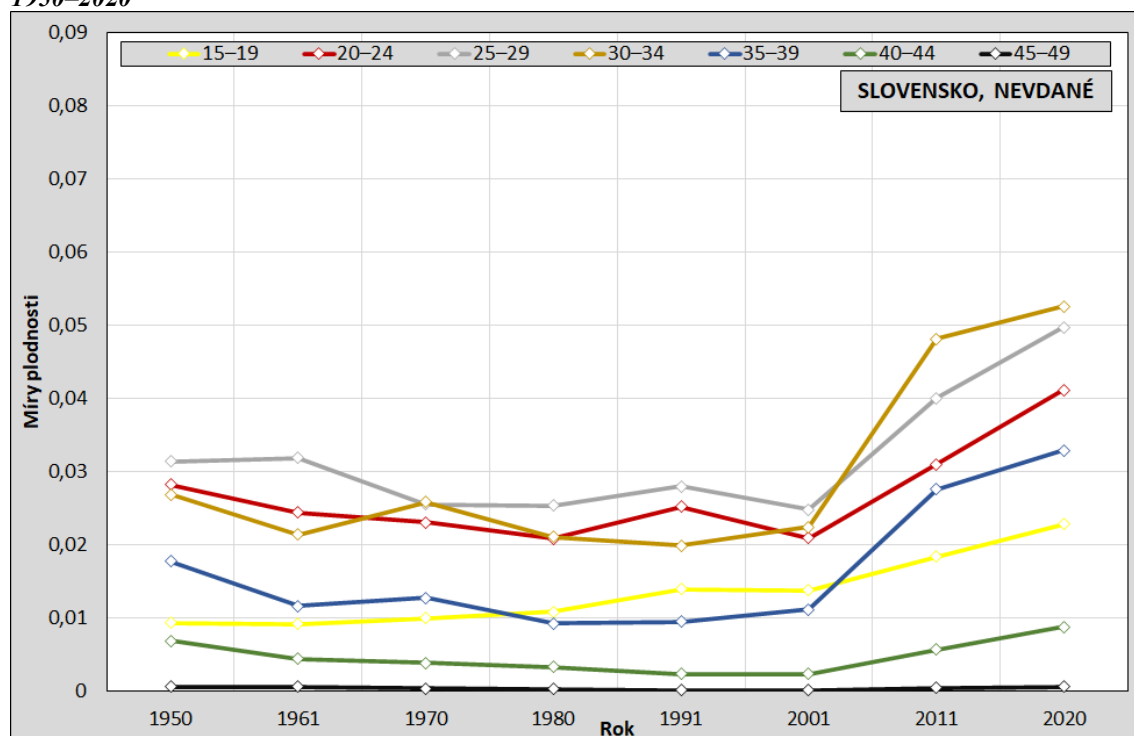
Zdroj: Pohyby obyvatelstva, demografické ročenky a příručky ČR a SR, vlastní výpočet a zpracování

Graf 5: Míry plodnosti (první kategorie) nevdaných žen podle věkových skupin v Česku v letech 1950–2020

Zdroj: Pohyby obyvatelstva, demografické ročenky a příručky ČR a SR, vlastní výpočet a zpracování

Graf 6: Míry plodnosti (první kategorie) nevdaných žen podle věkových skupin na Slovensku v letech 1950–2020

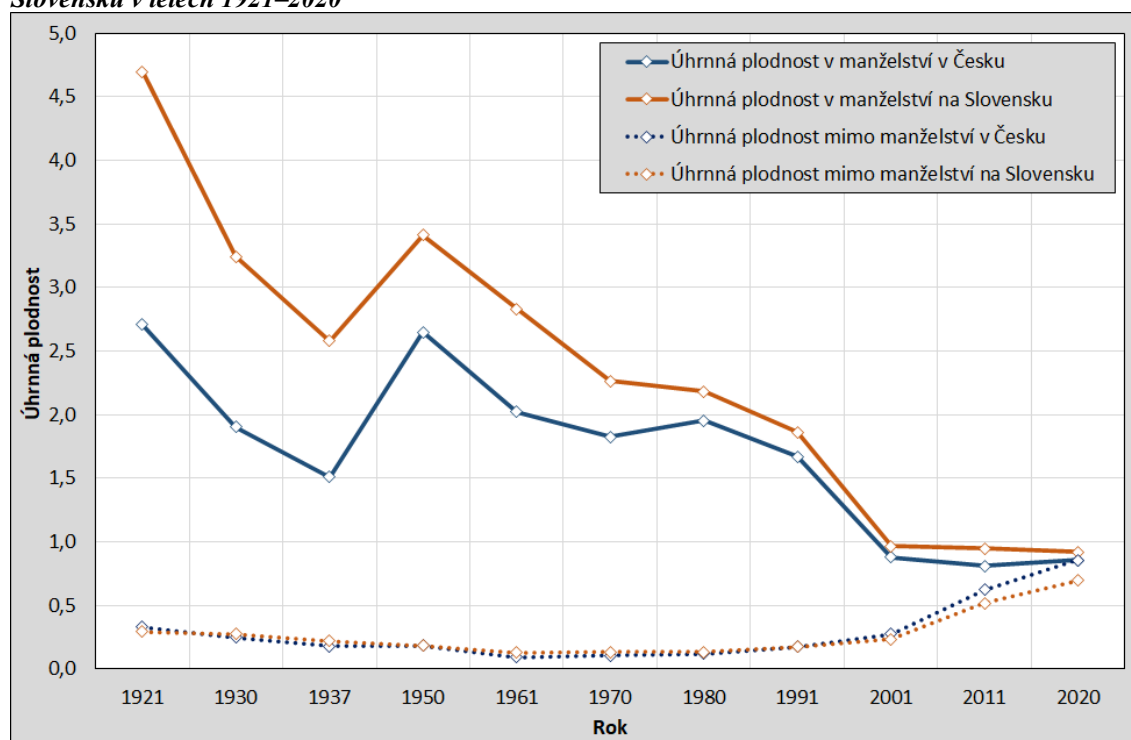
Zdroj: Pohyby obyvatelstva, demografické ročenky a příručky ČR a SR, vlastní výpočet a zpracování

7.4 Úhrnná plodnost a průměrný věk žen při narození dítěte v manželství a mimo manželství

Na počátku sledovaného období se Česko a Slovensko v hodnotách úhrnné plodnosti v manželství výrazně lišily. Vyšší hodnoty úhrnné plodnosti v manželství na Slovensku lze vysvětlit pozdějším nástupem demografické revoluce. Mezi lety 1937 a 1950 však v obou zemích došlo k výraznému nárůstu úhrnné plodnosti v manželství. Ten si lze vysvětlit kompenzačním chováním obyvatel po druhé světové válce. Od 50. let pozorujeme shodný trend, hodnoty úhrnné plodnosti v manželství se však výrazně sblíží až v 80. letech. Od 90. let potom pozorujeme strmý pokles hodnot tohoto ukazatele až na dnešní velmi podobné hodnoty. V Česku v roce 2020 dosahovala úhrnná plodnost v manželství 0,85 dítěte, na Slovensku byla mírně vyšší (0,92).

Zajímavý je však vývoj úhrnné plodnosti mimo manželství. Zatímco její hodnoty byly až do počátku 90. let velmi podobné a stabilní (pohybovaly se na úrovni 0,1–0,3), od 90. let jsme svědky nárůstu jejich hodnot. To je v souladu s tvrzeními mnohých odborníků (Zeman, 2007; Kuprová, 2015; Šprocha a Tišliar, 2021). Výraznějšímu nárůstu čelí Česko, kde se její hodnoty do roku 2020 vyšplhaly na 0,86 a o jednu setinu tak převyšují úhrnnou plodnost v manželství. Na Slovensku je tento nárůst mírnější, v roce 2020 byla hodnota úhrnné plodnosti mimo manželství 0,69 dítěte. Podrobný vývoj ukazuje graf 7.

Graf 7: Vývoj úhrnné plodnosti (z měř druhé kategorie) v manželství a mimo manželství v Česku a na Slovensku v letech 1921–2020

Zdroj: Pohyby obyvatelstva, demografické ročenky a příručky ČR a SR, vlastní výpočet a zpracování

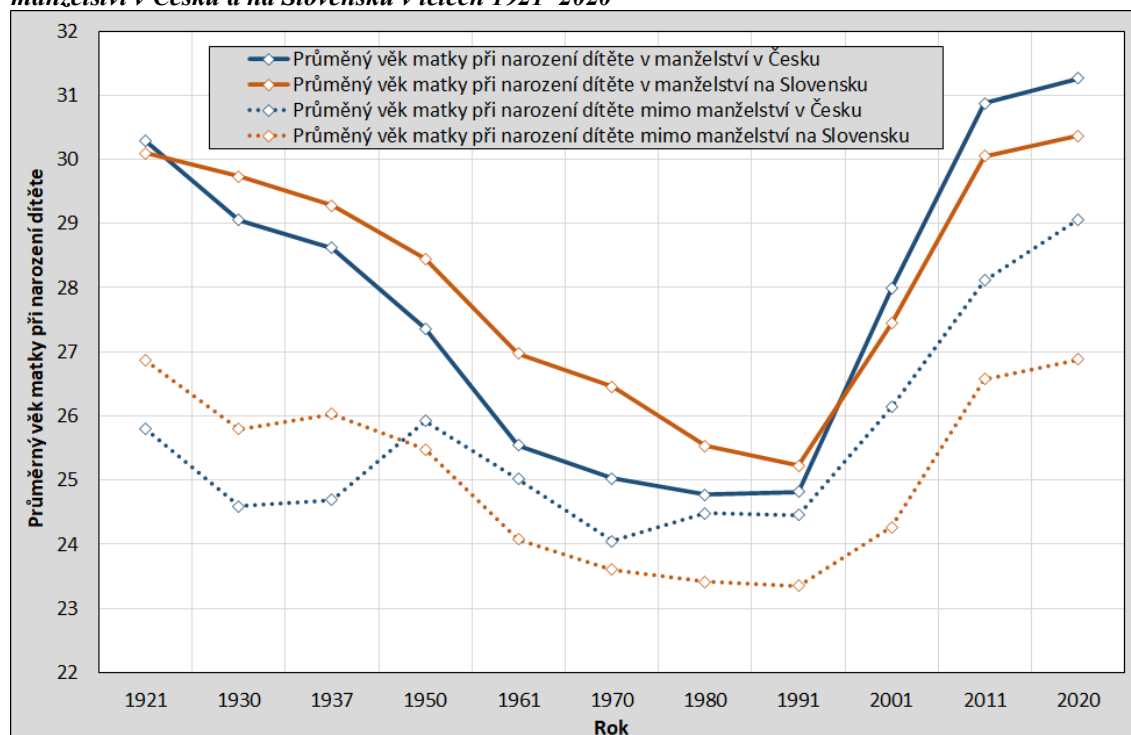
Na grafu 8, který ukazuje vývoj průměrného věku matek při narození dítěte v manželství a mimo manželství, je potom vidět, že ženy, které rodí děti mimo manželství, byly ve všech sledovaných letech mladší než ženy vdané. Ačkoliv na Slovensku byly ženy rodící své děti mimo manželství na počátku sledovaného období průměrně starší než české ženy, již v roce 1950 vidíme

obrat způsobený výrazným nárůstem průměrného věku matek při narození dítěte mimo manželství v Česku.

Důležitý je opět vývoj po roce 1990, kde je vidět výrazný nárůst průměrného věku nevdaných žen při narození dítěte. To lze vysvětlit tím, že i tyto ženy odkládají narození dítěte do pozdějšího věku (Zeman, 2007; Šprocha a Tišliar, 2021). Při pohledu na graf lze říci, že v roce 2020 byly české ženy rodící své děti mimo manželství průměrně o dva roky starší než ženy slovenské.

Průměrný věk vdaných žen při narození dítěte byl dlouhodobě vyšší na Slovensku (s výjimkou počátku sledovaného období). Tuto skutečnost lze vysvětlit častějším zastoupením narozených ve třetím a vyšším pořadí (jak ukazuje graf 9), a tedy i vyšším věkem matky při narození dítěte. Mezi lety 1980 a 1991 se však hodnoty v Česku a na Slovensku přiblížily a po roce 1991 lze vidět výraznější nárůst tohoto ukazatele v Česku. Do roku 2020 narostl tento ukazatel do výše 31,3 let v Česku. Vdané ženy na Slovensku potom rodí dítě průměrně ve věku 30,4 let. To lze vysvětlit snížením podílu dětí narozených ve třetím a vyšším pořadí, což je také jednou z příčin snížení úhrnné plodnosti.

Graf 8: Vývoj průměrného věku matky při narození dítěte (z měř druhé kategorie) v manželství a mimo manželství v Česku a na Slovensku v letech 1921–2020

Zdroj: Pohyby obyvatelstva, demografické ročenky a příručky ČR a SR, vlastní výpočet a zpracování

7.5 Pořadí živě narozených v manželství a mimo manželství

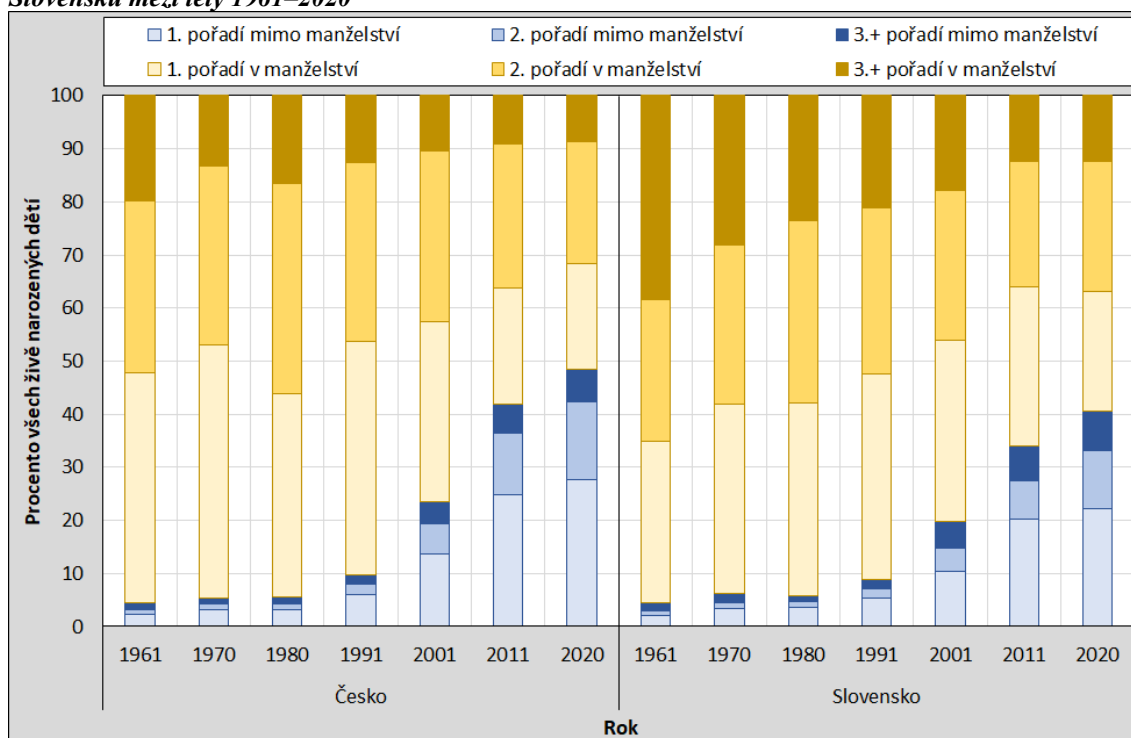
Graf 9 znázorňuje vývoj procenta všech živě narozených dětí dle legitimacy a pořadí mezi lety 1961 a 2020 v Česku a na Slovensku. Obecně lze říci, že v obou zemích dochází k poklesu procenta živě narozených dětí v manželství, resp. k nárůstu podílu živě narozených dětí mimo manželství.

U procenta živě narozených dětí mimo manželství je v obou zemích jasná převaha dětí živě narozených v prvním pořadí a v čase dochází k jeho nárůstu. V roce 2020 se v Česku v prvním pořadí mimo manželství narodilo 27,6 % dětí, na Slovensku potom 22,2 %. Kdybychom vzali v úvahu jen živě narozené děti mimo manželství, podíl živě narozených v prvním pořadí je v Česku 57 % a na Slovensku 54,5 %. V roce 1980 však na Slovensku tento podíl dosahoval výše 64,8 % a v roce 1991 v Česku 62,2 %, což je v souladu s tvrzením Kučery (1994).

Výrazný je také nárůst procenta živě narozených dětí mimo manželství ve druhém pořadí, a to jak v Česku, tak na Slovensku. Tento fakt je v souladu s tvrzením Morávka a Koukalové (2021) a Šprochy a Tišliara (2016; 2021), kteří jej dávají do souvislosti s existencí funkčních kohabitací.

Zaměříme-li se na procento živě narozených dětí v manželství, v čase dochází k jeho poklesu ve všech uvedených pořadích v obou zemích. Nejvýraznější je však pokles dětí narozených ve třetím a vyšším pořadí na Slovensku. Toto procento se na počátku sledovaného období výrazně odlišovalo v Česku a na Slovensku. Zatímco na Slovensku v roce 1961 se v manželství narodilo 40,2 % dětí ve třetím a vyšším pořadí, v Česku to bylo jen 20,8 %. To lze vysvětlit obecně vyšším počtem narozených dětí ve vyšších pořadích na Slovensku, jak dokládá Švecová (1986).

Graf 9: Procento všech živě narozených dětí v manželství a mimo manželství dle pořadí v Česku a na Slovensku mezi lety 1961–2020

Zdroj: Pohyby obyvatelstva, demografické ročenky ČR a SR, vlastní výpočet a zpracování

Kapitola 8

Diferenční mimomanželská plodnost

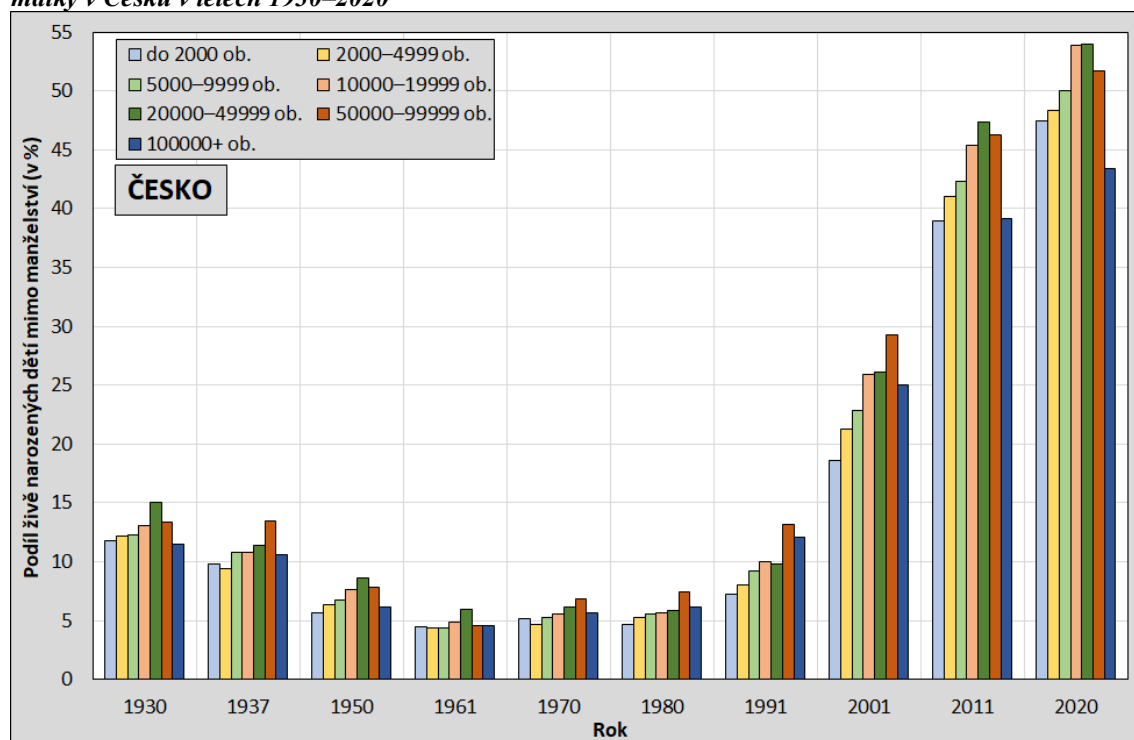
Ve druhé analytické kapitole jsou zpracovány grafy za diferenční mimomanželskou plodnost a podávají informace o matkách, které rodí své děti jako nevdané – dle velikostních kategorií obcí a regionu jejich bydlišť a také dle nejvyššího dosaženého vzdělání. Tyto charakteristiky jsou v grafech, příp. kartogramech zobrazeny pomocí podílu živě narozených dětí mimo manželství.

8.1 Velikostní kategorie obce bydliště matky

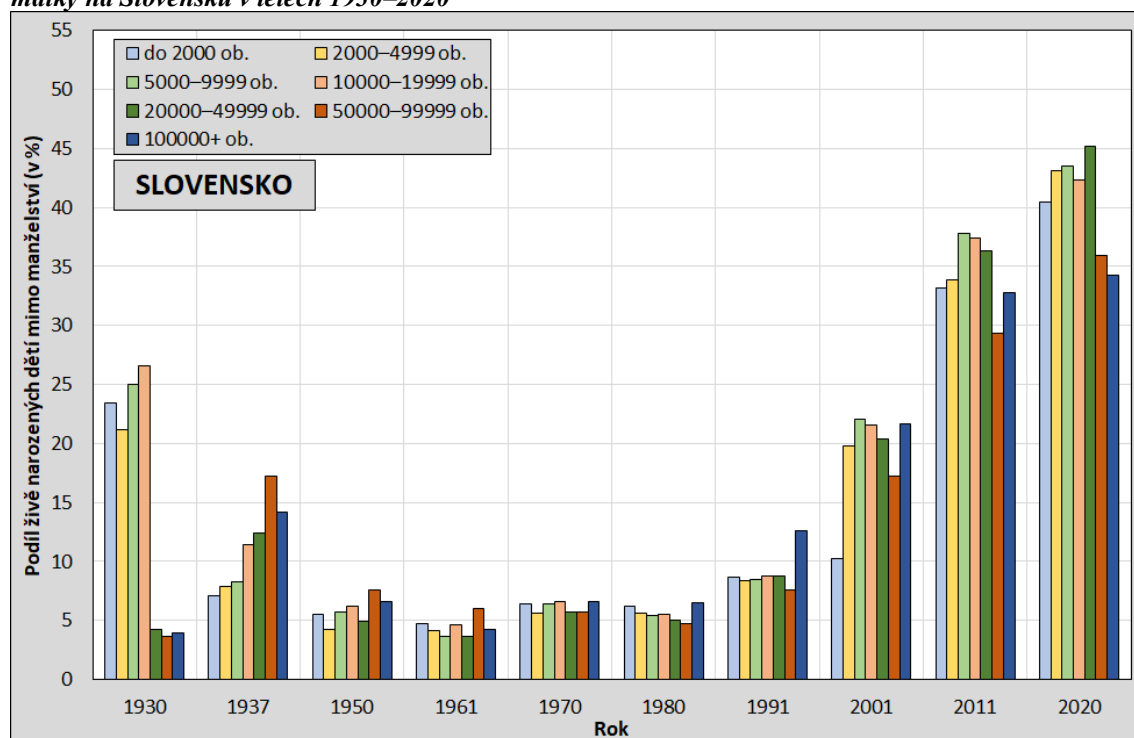
Grafy 10 a 11 ukazují vývoj podílu živě narozených dětí mimo manželství dle velikostních kategorií obce bydliště matky. Tyto hodnoty byly získány jako podíly počtu živě narozených dětí mimo manželství dle velikostních kategorií obce ku živě narozeným dětem dle velikostních kategorií obce.

Nejvyšší odlišnost na počátku sledovaného období lze pozorovat u slovenských obcí do 20 tis. obyvatel, kde byly podíly výrazně vyšší než u větších měst. Tato situace se však do roku 1937 zcela obrátila a nejvyšší podíl vykazovaly obce s 50–100 tis. obyvateli a následně větší města. Obdobně lze v Česku pozorovat nejvyšší podíly u obcí s 20–50 tis. a více obyvateli. Toto tvrzení je v souladu s Fialovou (2007).

Zatímco na Slovensku vykazovaly dlouhodobě nejvyšší podíly města se 100 tis.+ obyvateli, do roku 2020 se tyto hodnoty stabilizovaly. Od roku 2011 lze sledovat nejvyšší podíly u obcí s 5–50 tis. obyvateli, což potvrzuje zjištění Šprochy a Tišliara (2021). Z pohledu na grafy lze také říci, že české obce s 50–100 tis. obyvateli vykazují výrazně vyšší podíly (51,7 %) než ty slovenské (35,9 %).

Graf 10: Vývoj podílu živě narozených dětí mimo manželství dle velikostních kategorií obce bydliště matky v Česku v letech 1930–2020

Zdroj: Pohyby obyvatelstva, demografické ročenky ČR a SR, vlastní výpočet a zpracování

Graf 11: Vývoj podílu živě narozených dětí mimo manželství dle velikostních kategorií obce bydliště matky na Slovensku v letech 1930–2020

Zdroj: Pohyby obyvatelstva, demografické ročenky ČR a SR, vlastní výpočet a zpracování

8.2 Region bydliště matky

Data, která zachycují počet živě narozených dětí dle legitimacy podle kraje posledního bydliště matek, jsou ve stanoveném časovém rozmezí dostupná od roku 1950. Tabulka 9 podává informaci o podílu živě narozených mimo manželství v tomto roce v jednotlivých krajích.

Jak vidíme, nejvyšší hodnoty tohoto ukazatele vykazují kraje Karlovarský (12,68 %) a Ústecký (11,36 %), což je v souladu s tvrzením Kučery (1994). Naopak nejnižší podíl zaznamenáváme v kraji Gottwaldovském (3,39 %), následují kraje Jihlavský a Pardubický, kde je hodnota tohoto ukazatele nižší než 4 %. Na Slovensku lze nejnižší hodnoty pozorovat u Nitrianského kraje, nejvyšší hodnoty vyazuje kraj Košický.

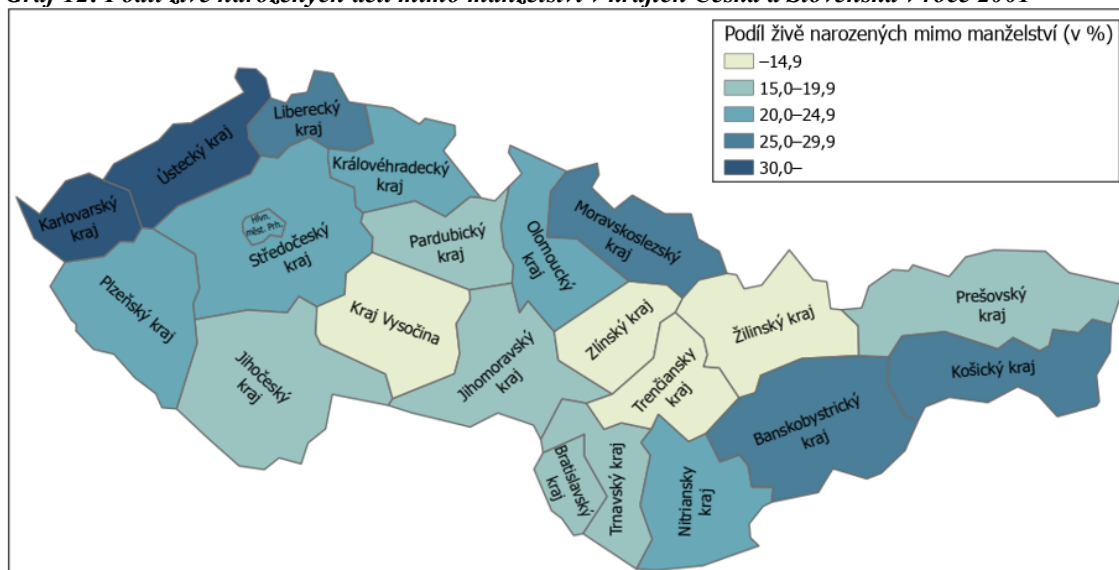
Tab. 9: Podíl živě narozených dětí mimo manželství v krajích Česka a Slovenska v roce 1950

Kraj posledního bydliště matek	Podíl živě narozených mimo manželství (v %)
Hlavní město Praha	6,12
Pražský (mimo hl. m. P.)	4,84
Českobudějovický	6,52
Plzeňský	5,30
Karlovarský	12,68
Ústecký	11,36
Liberecký	8,74
Hradecký	5,96
Pardubický	3,76
Jihlavský	3,66
Brněnský	4,66
Olomoucký	6,18
Gottwaldovský	3,39
Ostravský	5,59
Bratislavský	4,78
Nitrianský	3,88
Banskobystrický	6,15
Žilinský	4,76
Košický	7,10
Prešovský	6,82
ČSR	6,00

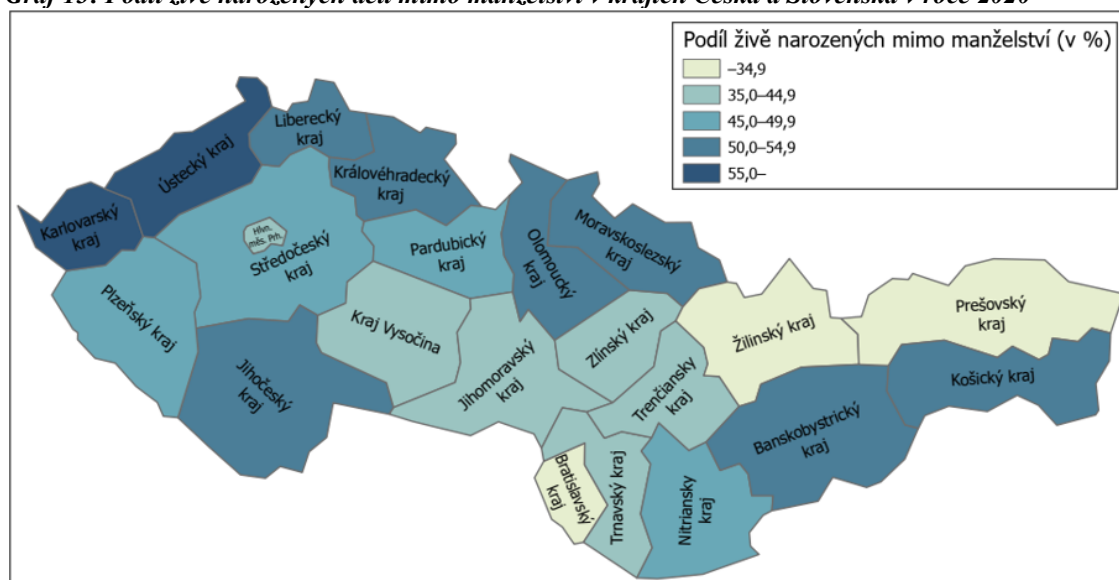
Zdroj: Pohyb obyvatelstva v republice Československé 1950, s. 56–57, vlastní výpočet

Jak již ukázal graf 1, od 90. let lze pozorovat výrazný nárůst podílu živě narozených dětí mimo manželství. Následující kartogramy zobrazují hodnoty tohoto ukazatele v roce 2001 a poté v roce 2020. K největšímu nárůstu došlo v Karlovarském a Ústeckém kraji, kde hodnoty podílu v roce 2001 činily 41,3 % a 40,0 % a do roku 2020 narostly do výše 62,7 %, resp. 62,8 %. Na Slovensku lze nejvyšší podíly pozorovat u Banskobystrického a Košického kraje, což dokládá zjištění Šprochy a Tišliara (2021).

U všech krajů došlo mezi lety 2001 a 2020 k procentuálnímu nárůstu tohoto ukazatele. Nejmenší nárůst byl však na Slovensku zachycen u Prešovského kraje, který také vyazuje nejnižší podíl živě narozených mimo manželství (30,5 %), což je v souladu se Šprochou (2010). Nízký procentuální nárůst vykazují také hlavní město Praha a Bratislavský kraj.

Graf 12: Podíl živě narozených dětí mimo manželství v krajích Česka a Slovenska v roce 2001

Zdroj: Demografická ročenka ČR 2001, Pramenné dílo – Narodení 2001, Eurostat GISCO NUTS shapefile, vlastní výpočet a zpracování v ArcGIS Pro

Graf 13: Podíl živě narozených dětí mimo manželství v krajích Česka a Slovenska v roce 2020

Zdroj: Demografická ročenka ČR 2020, Pramenné dílo – Narodení 2020, Eurostat GISCO NUTS shapefile, vlastní výpočet a zpracování v ArcGIS Pro

8.3 Nejvyšší dosažené vzdělání matky

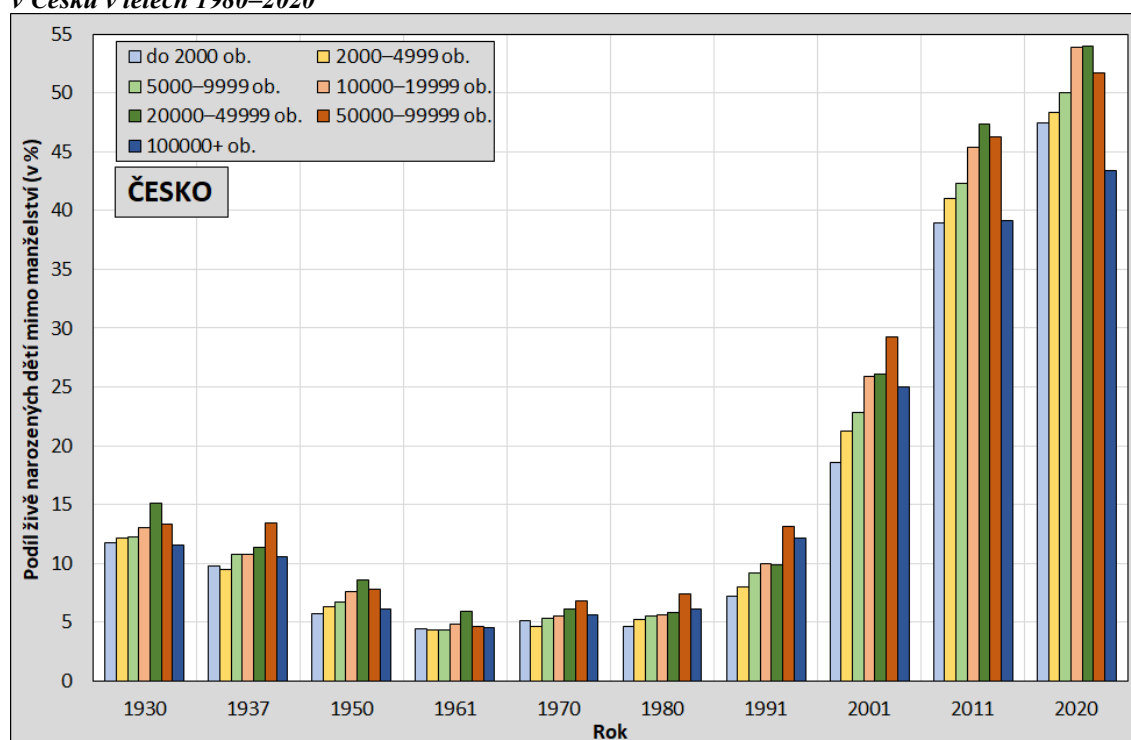
Níže zobrazené grafy (14–16) potvrzují tvrzení Rychtaříkové (2003), že s rostoucím vzděláním žen klesá podíl živě narozených dětí mimo manželství. V roce 1980, kdy se v rámci analyzovaného období v demografických ročenkách poprvé objevila data o narozených podle vitality, legitimacy a vzdělání matek, vidíme u obou zemí podobný trend, a to sice nízké podíly (nižší než 5 %) u žen se střední a vysokou školou. Do roku 1991 můžeme sledovat jen mírné zvýšení hodnot podílu u těchto žen. Ženy s dosaženým základním vzděláním však již v roce 1991

rodily více než 30 % dětí mimo manželství jak v Česku, tak na Slovensku a do roku 2020 hodnoty tohoto ukazatele překročily 80% hranici v Česku a 70% hranici na Slovensku.

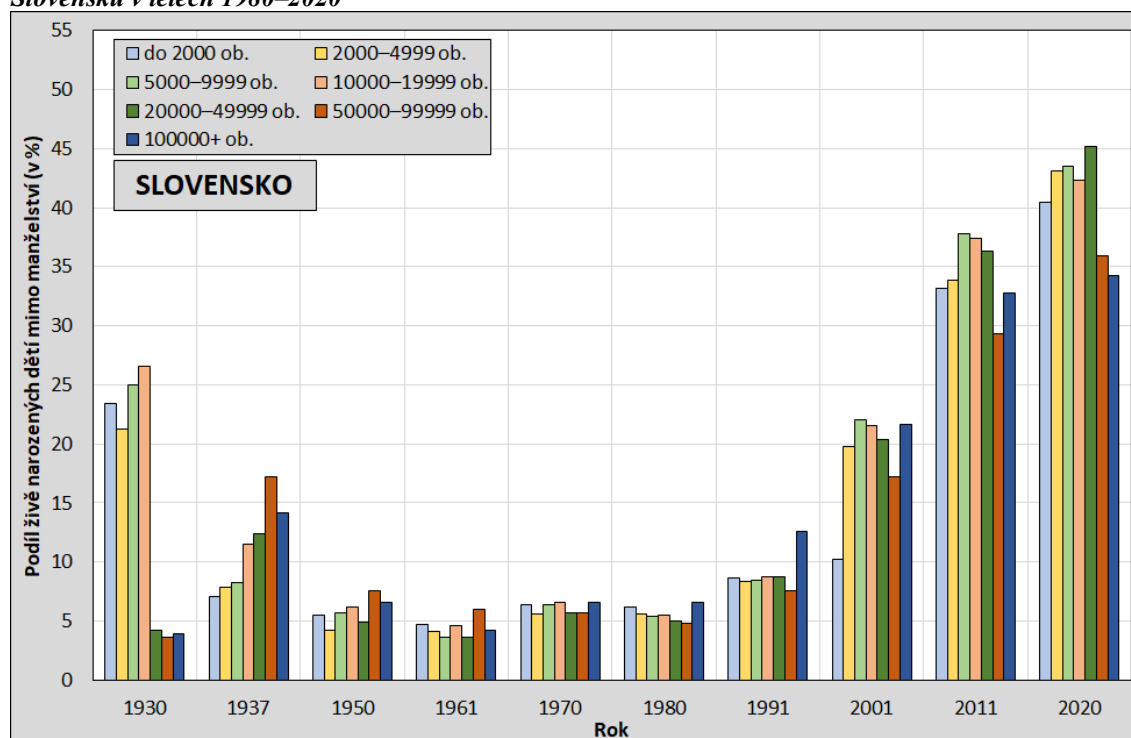
U obou zemí sledujeme také zvyšování hodnot u žen s vyšším vzděláním. Nejpatrnější je nárůst hodnot tohoto ukazatele u žen se středním vzděláním bez maturity, které dnes rodí více jak 65 % dětí mimo manželství v Česku a 60 % na Slovensku. To potvrzuje informaci Šprochy a Tišliara (2021). Nárůst však zaznamenáváme i u žen s dokončeným středním vzděláním s maturitou a u vysokoškoláček.

Graf 16 potom ukazuje vývoj podílu živě narozených dětí mimo manželství dle nejvyššího dosaženého vzdělání žen v kombinaci s pořadím živě narozených dětí mimo manželství v roce 2020. Jak můžeme vidět, ve všech uvedených pořadích jsou hodnoty tohoto ukazatele nejvyšší u žen se základním vzděláním a klesají se zvyšujícím se stupněm dosaženého vzdělání. Je také potvrzena informace Šprochy a Tišliara (2021) a Zemana (2007), dle kterých ženy se základním vzděláním rodí až 80 % dětí prvního pořadí mimo manželství.

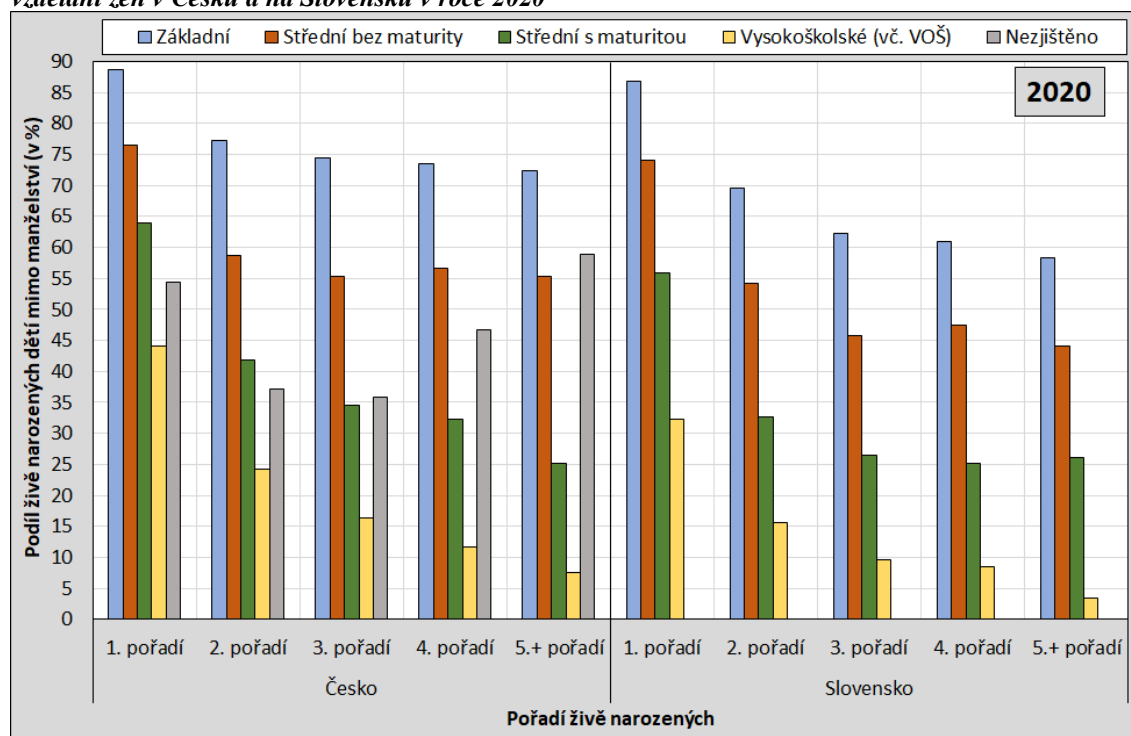
Graf 14: Vývoj podílu živě narozených dětí mimo manželství dle nejvyššího dosaženého vzdělání žen v Česku v letech 1980–2020

Zdroj: Pohyby obyvatelstva, demografické ročenky ČR a SR, vlastní výpočet a zpracování

Graf 15: Vývoj podílu živě narozených dětí mimo manželství dle nejvyššího dosaženého vzdělání žen na Slovensku v letech 1980–2020

Zdroj: Pohyby obyvatelstva, demografické ročenky ČR a SR, vlastní výpočet a zpracování

Graf 16: Podíl živě narozených dětí mimo manželství v kombinaci s pořadím dle nejvyššího dosaženého vzdělání žen v Česku a na Slovensku v roce 2020

Zdroj: Demografická ročenka ČR a Pramenné dielo – Narodení 2020

Kapitola 9

Závěr

Mimomanželská plodnost patří díky své aktuálnosti mezi populární témata demografických i sociologických výzkumů. Předkládaná práce pojala studium mimomanželské plodnosti z různých perspektiv (vývoj pohledu na mimomanželsky narozené děti, demografický vývoj, sociologický aspekt) a snažila se o jeho komplexní zachycení. Teoretické kapitoly zabývající se demografickým vývojem tohoto jevu byly následně podpořeny dvěma analytickými kapitolami, které představily vypočtené ukazatele, a to i graficky. Autorka v práci popisovala a analyzovala dva státy – Česko a Slovensko.

Právě první výzkumná otázka byla založena na porovnání mimomanželské plodnosti v Česku a na Slovensku a hledání odlišnosti mezi těmito dvěma zeměmi. Již v teoretické části byly nastíněny výrazné rozdíly počátku a průběhu demografické revoluce, která měla na vývoj plodnosti vliv. Důsledkem toho jsme na počátku studovaného období (1921–1937) mohli sledovat výrazné rozdíly v hodnotách úhrnné plodnosti. Česko a Slovensko se však lišily také v hodnotách podílu živě narozených dětí mimo manželství. Ten se na Slovensku pohyboval mezi 6–9 %, zatímco v Česku dosahoval 12 %. Domnívám se, že tuto odlišnost lze vysvětlit rozdíly uvedenými v kapitole 3. Na Slovensku bylo rození dětí dlouhou dobu spojeno s manželským svazkem. Dalším vysvětlením může být vyšší míra religiozity či menší ekonomická vyspělost oproti Česku.

Co je však podstatné zmínit, v poválečném období se jak podíl živě narozených dětí mimo manželství, tak úhrnná plodnost mimo manželství v obou studovaných zemích stabilizovaly na nízkých hodnotách a vykazovaly podobné trendy. Tuto skutečnost lze vysvětlit pozitivním působením československé populační politiky. Někteří autoři však uvádějí, že ta měla větší vliv v Česku, zatímco na Slovensku byl nízký podíl živě narozených dětí mimo manželství spojen s osobními prioritami.

Společenské změny 90. let vyvolaly jak v české, tak ve slovenské společnosti podobný efekt, a sice rostoucí podíl živě narozených mimo manželství, rostoucí intenzitu plodnosti nevdaných žen a rostoucí úhrnnou plodnost mimo manželství. Na průměrném věku žen při narození dítěte mimo manželství se projevil také posun rození dětí do vyšších věků. Výraznější nárůst zmíněných ukazatelů jsme mohli zaznamenat v Česku. Podíl živě narozených dětí mimo manželství, který zde roku 2020 činil 48,5 %, je tak o 7,8 % vyšší než na Slovensku. Rozdíly můžeme pozorovat také u intenzity plodnosti nevdaných žen, a to zejména vyšší hodnoty tohoto ukazatele u žen v Česku ve věku 25–29, 30–34, 35–39 a 40–44 let. To vše je důkazem tradičnějšího chování žen

na Slovensku, u nichž je oproti českým ženám rození dětí mimo manželství stále více patrné u žen mladších věkových skupin, a sice 15–19 a 20–24 let.

Jelikož bylo rození dětí dlouhodobě spojeno s institucí manželství a úvodní strany popisovaly její vznik a vnímání ve společnosti, zaměřila se práce také na vývoj manželské plodnosti v souvislosti s novějším fenoménem mimomanželské plodnosti. Především od 50. let 20. století, kdy docházelo ke sblížení ukazatelů manželské a mimomanželské plodnosti v Česku a na Slovensku, bylo až do počátku 90. let rození dětí spojeno s manželským svazkem. Dokazují to zanedbatelné hodnoty úhrnné plodnosti mimo manželství. Navíc vysoký podíl předmanželských koncepcí, který jsme mohli v tomto období v obou zemích pozorovat, dokládá, že početí dítěte před sňatkem představovalo motivaci uzavřít sňatek do doby jeho narození. To bylo také podpořeno výhodami, které manželství představovalo.

Právě pokles posledního zmíněného ukazatele, růst intenzity plodnosti nevdaných žen, zvyšující se úhrnná plodnost mimo manželství a podíl živě narozených dětí mimo manželství naznačuje, že od 90. let dochází k výrazným změnám. Výrazná je především úhrnná plodnost mimo manželství, jejíž hodnota v Česku v roce 2020 překročila tu manželskou. Zajímavá je také skutečnost, že v čase narůstá procento dětí všech pořadí, které se rodí mimo manželství. Nejzřetelnější je nárůst procenta živě narozených dětí mimo manželství v prvním pořadí, kde se v Česku již v roce 2011 narodilo více dětí mimo manželství než v manželství a do roku 2020 toto procento dále rostlo. V čase však v obou zemích narůstá i procento živě narozených mimo manželství ve druhém a vyšším pořadí, což poukazuje na funkčnost kohabitací.

Ačkoliv zůstává manželský svazek pro většinu české i slovenské populace prioritou, roste tolerance k alternativním formám soužití i k mimomanželské plodnosti. Informoval o tom například aktuální sociologický výzkum zaměřený na českou a slovenskou populaci, který byl představen v kapitole 5. Ta rovněž popsala možné teorie vysvětlující příčiny změn nejen reprodukčního a rodinného chování.

Poslední výzkumnou otázkou, kterou si autorka položila, bylo, pro koho je mimomanželská plodnost typická a zda se liší charakteristiky nevdaných matek v Česku a na Slovensku. Pro její zodpovězení byla vypracována kapitola 8, která pojednává o diferenční mimomanželské plodnosti, konkrétněji o podílech živě narozených dětí mimo manželství dle charakteristik matek – velikostních kategorií obce bydliště, regionu bydliště a nejvyššího dosaženého vzdělání. Na jejím základě lze tvrdit, že v roce 2020 byly neprovdanými matkami nejčastěji ženy se základním vzděláním bydlící v obci o velikosti 20–50 tis. obyvatel v Karlovarském nebo Ústeckém, resp. Banskobystrickém či Košickém kraji. Důležitá je rovněž skutečnost, že zatímco dříve byla mimomanželská plodnost typická pro mladé ženy rodící první dítě, dnes je intenzita mimomanželské plodnosti rozprostřena do širokého věkového pásma a dochází ke zvyšování podílu živě narozených dětí všech pořadí. V čase rovněž dochází k nárůstu podílu živě narozených dětí mimo manželství u žen se středoškolským a vysokoškolským vzděláním, a to jak v Česku, tak na Slovensku.

Ačkoliv byla poslední zmíněná výzkumná otázka zaměřena spíše na současnost, v osmé kapitole byly zpracovány výpočty pro různá časová období, a to dle dostupnosti dat z Pohybů obyvatelstva, resp. demografických ročenek. Také předchází kapitola, která měla vymezeno analyzované období od roku 1921 do roku 2020, představila vypočítané ukazatele dle dostupnosti

potřebných dat. Právě tuto časovou roztržitost vnímám jako možný nedostatek práce. Ačkoliv si má práce kladla za cíl představit téma komplexně, a to i z historického pohledu na mimomanželsky rozené děti (kap. 2), bylo by jistě také přínosné zaměřit se na užší časové období. Za další úskalí považuji nedostupnost některých slovenských dat před rokem 1992.

Za zajímavé považuji sociologickou perspektivu mimomanželské plodnosti – její sociální rizika a dopady na společnost. Pro nedostatek prostoru bylo toto téma popsáno jen okrajově. Větší prostor by si rovněž zasloužila nesezdaná soužití případně svobodná mateřství, a to ve spojení s plodností.

Seznam použité literatury

- BAHOUNKOVÁ, Petra, 2020. Registrované partnerství, adopce homosexuály? Pro Slováký jsou některá témata stále příliš citlivá. *ČT24* [online]. [cit. 2022-04-24]. Dostupné z: <https://ct24.ceskatelevize.cz/svet/3055486-registrovane-partnerstvi-adopce-homosexualy-pro-slovakysou-nektera-temata-stale>
- BARTOŇOVÁ, Dagmar, 2005. Vývoj cenových domácnosti v České republice v poslední třetině 20. století. *Demografie* [online]. **47**(1), 1–12 [cit. 2022-04-16]. Dostupné z: <https://www.czso.cz/documents/10180/20563521/180305q1.pdf/768823bd-790c-4930-997d-4c3f3e20f8e7?version=1.0>
- Cizoložství a smilstvo. *O Bohu* [online]. [cit. 2022-03-16]. Dostupné z: <https://www.obohu.cz/biblicke-rozbory/cizolozstvi-a-smilstvo>
- DUVEAU, Jérémy, Gilles BERILLON, Christine VERNA, Gilles LAISNÉ a Dominique CLIQUET, 2019. The composition of a Neandertal social group revealed by the hominin footprints at Le Rozel (Normandy, France). *Proceedings of the National Academy of Sciences (PNAS)* [online]. **116**(39), 19409–19414 [cit. 2022-03-16]. Dostupné z: <https://www.pnas.org/doi/epdf/10.1073/pnas.1901789116>
- FIALA, Tomáš, Jitka LANGHAMROVÁ, Markéta PECHHOLDOVÁ, Pavol ĎURČEK a Branislav ŠPROCHA, 2018. Population Development of Czechia and Slovakia after 1989. *Demografie* [online]. **60**(3), 202–218 [cit. 2022-04-17]. Dostupné z: https://www.czso.cz/documents/10180/61449038/13005318q3_202-218.pdf/3d20b2b6-b03c-4d4f-bfaf-d009d65a6b04?version=1.0
- FIALOVÁ, Ludmila, 2005. K některým rysům demografického vývoje v České republice v závěru 20. století. *Gender, rovné příležitosti, výzkum* [online]. **6**(1), 10–14 [cit. 2022-04-16]. Dostupné z: <https://adoc.pub/ludmila-fialova.html>
- FIALOVÁ, Ludmila, 2007. Změny v charakteru mimomanželské plodnosti v českých zemích od 18. století. *Demografie*. **49**(4), 230–243.
- FIALOVÁ, Ludmila, 2009. Změny funkcí rodiny v historické perspektivě. In: *Žena a muž v rodině a na trhu práce: Sborník příspěvků XXXIX. konference České demografické společnosti*. Praha: Český statistický úřad, 5–13. ISSN 0011-8265.

- FIALOVÁ, Ludmila, Dana HAMPLOVÁ, Milan KUČERA a Simona VYMĚTALOVÁ, 2000. *Představy mladých lidí o manželství a rodičovství*. Praha: Sociologické nakladatelství. ISBN 80-85850-87-7.
- FIALOVÁ, Ludmila, Zdeněk PAVLÍK a Pavel VEREŠ, 1990. Fertility Decline in Czechoslovakia During the Last Two Centuries. *Population Studies* [online]. **44**(1), 89–106 [cit. 2022-03-19]. Dostupné z: <https://doi.org/10.1080/0032472031000144396>
- FILADELFIOVÁ, Jarmila, 2005. Demografická situácia a správanie rodín vz. verejná politika v SR. *Sociológia*. **37**(5), 387–418.
- HABARTOVÁ, Pavlína, 2014. Nesezdaná soužití. *Český statistický úřad* [online]. [cit. 2022-04-24]. Dostupné z: <https://www.czso.cz/documents/10180/20541791/170227-14.pdf/27ebcd5e-95ba-4ef4-8c65-c2a9bc58f9d8?version=1.0>
- HAJNAL, John, 1982. Two Kinds of Preindustrial Household Formation System. *Population and Development Review*. **8**(3), 449–494.
- HAMPLOVÁ, Dana, ed., 2006. Sňatečnost, nesezdaná soužití a veřejné mínění. In: KOCOURKOVÁ, Jiřina a Ladislav RABUŠIC. *Sňatek a rodina: zájem soukromý nebo veřejný?*. Praha: Univerzita Karlova v Praze, Přírodovědecká fakulta, katedra demografie a geodemografie, 12–19. ISBN 80-86561-93-3.
- HAMPLOVÁ, Dana, ed., 2007. In: HAMPLOVÁ, Dana, Jana CHALOUPKOVÁ, Eva SOUKUPOVÁ, Petr SUNEGA a Kryštof ZEMAN. *Děti na psí knížku?: Mimomanželská plodnost v ČR*. Praha: Sociologický ústav AV ČR, s. 7–12. ISBN 978-80-7330-128-6.
- HORSKÁ, Pavla, 1980. K otázce vlivu nemanželských porodů na vývoj plodnosti z hlediska historické demografie. *Demografie*. **22**(4), 343–350.
- HORSKÁ, Pavla, 1990. Demografie rodiny v 19. století. In: HORSKÁ, Pavla, Milan KUČERA, Eduard MAUR a Milan STLOUKAL. *Dětství, rodina a stáří v dějinách Evropy*. Praha: Panorama, s. 379–418. ISBN 80-7038-011-X.
- HORSKÝ, Jan a Markéta SELIGOVÁ, 1997. *Rodina našich předků*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny. ISBN 80-7106-195-6.
- HUBATKOVÁ, Barbora, Alena PAŘÍZKOVÁ, Martina ŠTÍPKOVÁ a Ladislav RABUŠIC, HASMANOVÁ MARHÁNKOVÁ, Jaroslava a Martin KREIDL, ed., 2012. *Proměny partnerství: Životní dráhy a partnerství v české společnosti*. Praha: Sociologické nakladatelství (SLON). ISBN 978-80-7419-142-8.
- CHROMKOVÁ MANEA, Beatrice-Elena a Ladislav RABUŠIC, 2019. Marriage, Childbearing and Single Motherhood: Trends in Attitudes and Behaviour in Czechia and Slovakia from 1991 to 2017. *Sociální studia* [online]. **16**(2), 25–50 [cit. 2022-04-16]. ISSN 1214-813X. Dostupné z: https://journals.muni.cz/socialni_studia/article/view/12692/11032
- JANDOUREK, Jan, 2012. *Slovník sociologických pojmů*. Praha: Grada Publishing. ISBN 978-80-247-3679-2.
- JIRÁSKOVÁ, Věra, 1999. *Občan v demokratické společnosti*. Praha: Sociologické nakladatelství (SLON). ISBN 80-85850-78-8.
- KALIBOVÁ, Květa a Zdeněk PAVLÍK, 2005. *Mnohojazyčný demografický slovník*. Druhé vydání. Praha: Česká demografická společnost. ISBN 80-239-4864-4.

- KALIBOVÁ, Květa, 2002. *Úvod do demografie*. Praha: Karolinum. ISBN 80-246-0222-9.
- KLABOUC, Jiří, 1962. *Manželství a rodina v minulosti*. Praha: Orbis.
- KOCOURKOVÁ Jiřina, a Helena POLESNÁ, 2016. Je druhý demografický přechod stále relevantní koncept pro evropské státy? *Geografie* [online]. 121/3, 390–418 [cit. 2022-01-30]. https://geografie.cz/media/pdf/geo_2016121030390.pdf
- KOUBEK, Josef, 1990. Vliv populační politiky na plodnost v Československu. *Demografie*. 32(3), 193–203.
- KRÁĽOVÁ, Ľuba, 1996. Matrimoniálne premeny v západnej Európe a na Slovensku. *Demografie*. 38(1), 143–148.
- KRÁĽOVÁ, Ľuba, 2001a. Manželská rodina v západnej Európe a na východnom Slovensku. *Sociologický časopis*. 37(4), 449–462.
- KRÁĽOVÁ, Ľuba, 2001b. Manželská rodina v tradičnej Európe. *Demografie*. 43(1), 32–39.
- KUČERA, Milan, 1990. Evropská rodina – tendence vývoje a trvání. In: HORSKÁ, Pavla, Milan KUČERA, Eduard MAUR a Milan STLOUKAL. *Dětství, rodina a stáří v dějinách Evropy*. Praha: Panorama, s. 456–468. ISBN 80-7038-011-X.
- KUČERA, Milan, 1994. *Populace České republiky 1918 - 1991*. Praha: Česká demografická společnost, Sociologický ústav Akademie věd České republiky. ISBN 80-901674-7-0.
- KUPROVÁ, Barbora, 2015. Trendy mimomanželské plodnosti v České republice po roce 1989. *Naše společnost* [online]. 13 (2), 35–49 [cit. 2022-03-30]. Dostupné z: <https://cvvm.soc.cas.cz/cz/casopis-nase-spolecnost/prehled-clanku/74-2015-2/1971-trendy-mimomanzelske-plodnosti-v-ceske-republice-po-roce-1989>
- LESTHAEGHE, Ron, 2014. The second demographic transition: A concise overview of its development. *Proceedings of the National Academy of Sciences (PNAS)* [online]. 111(51), 18112–18115 [cit. 2022-03-30]. Dostupné z: <https://www.pnas.org/doi/full/10.1073/pnas.1420441111>
- MAŘÍKOVÁ, Hana, Miloslav PETRUSEK a Alena VODÁKOVÁ, ed., 1996. *Velký sociologický slovník*. Praha: Karolinum. ISBN 80-7184-311-3.
- MAUR, Eduard, 1990. Rodina ve starém Řecku a Římě. In: HORSKÁ, Pavla, Milan KUČERA, Eduard MAUR a Milan STLOUKAL. *Dětství, rodina a stáří v dějinách Evropy*. Praha: Panorama, s. 38–56. ISBN 80-7038-011-X.
- MLÁDEK, Jozef a Jana ŠIROČKOVÁ, 2004. Kohabitácie ako jedna z foriem partnerského spolužitia obyvateľstva Slovenska. *Sociológia*. 36(5), 423–454.
- MORÁVEK, David a Jana KOUKALOVÁ, 2021. Population development in Czechia in 2020. *Demografie* [online]. 63(4), 246–261 [cit. 2022-04-19]. Dostupné z: https://www.czso.cz/documents/10180/143550789/13005321q4_246.pdf/b1b9859a-9f00-4876-9666-853dd34fd81b?version=1.1
- MOŽNÝ, Ivo, 2006. *Rodina a společnost*. Praha: Sociologické nakladatelství. ISBN 80-86429-58-X.
- MUSIL, Jiří, 1993. Česká a slovenská společnost: Skica srovnávací studie. *Sociologický časopis*. 29(1), 9–24.

- NAHODIL, Otakar, 1951. K otázce dějin rodinného společenství na Slovensku. *Český lid*. **38**(3/4), 71–81.
- PANASENKO, Nataliya, 2013. Czech and Slovak Family Patterns and Family Values in Historical, Social and Cultural Context. *Journal of Comparative Family Studies*. **44**(1), 79–98.
- PAPAC, Luka, Michal ERNÉE, Miroslav DOBEŠ, Michaela LANGOVÁ, a další, 2021. Dynamic changes in genomic and social structures in third millennium BCE central Europe. *Science Advances* [online]. **7**(35), 1–17 [cit. 2022-03-16]. Dostupné z: doi:10.1126/sciadv.abi6941
- PAVLÍK, Zdeněk, 2004. Nejvýznamnější tendence světového populačního vývoje. *Demografie*. **46**(4), 230–234.
- PAVLÍK, Zdeněk, Jitka RYCHTAŘÍKOVÁ a Alena ŠUBRTOVÁ, 1986. *Základy demografie*. Praha: Academia, nakladatelství Československé akademie věd.
- Příručka evropského práva v oblasti práv dítěte* [online], 2015. Agentura Evropské unie pro základní práva a Rada Evropy [cit. 2022-04-03]. ISBN 978-92-871-9913-3. Dostupné z: https://www.echr.coe.int/Documents/Handbook_rights_child_CES.pdf
- RABUŠIC, Ladislav, 1997. Polemicky k současným změnám charakteru reprodukce v ČR (sociologická perspektiva v demografii). *Demografie*. **39**(2), 114–119.
- ROUPA, Michal, 2012. Demographic Behaviour and the Modernization Process: A Cross-Sectional Study of Fertility Determinants in Slovakia 1930. *Sociológia*. **44**(3), 255–290.
- RYCHTAŘÍKOVÁ, Jitka a Boris VAŇO, 2009. Plodnost v České republice a ve Slovenské republice: staré a nové odlišnosti. In: Padesát let časopisu *Demografie*, revue pro výzkum populačního vývoje (1959–2008): Sborník příspěvků XXXVIII. konference České demografické společnosti „Padesát let časopisu *Demografie*“, Praha 21. a 22. květen 2008. Praha: Český statistický úřad, 90–102. ISSN 0011-8265.
- RYCHTAŘÍKOVÁ, Jitka, 1992. Současná československá rodina v evropském kontextu. *Historická demografie*. Praha, **16**, 73–85. ISSN 0323-0937.
- RYCHTAŘÍKOVÁ, Jitka, 1996. Současné změny charakteru reprodukce v České republice a mezinárodní situace. *Demografie*. **38**(2), 77–89.
- RYCHTAŘÍKOVÁ, Jitka, 2003. . Diferenční plodnost v České republice podle rodinného stavu a vzdělání v kohortní perspektivě. HAMPLOVÁ, Dana, Jitka RYCHTAŘÍKOVÁ a Simona PIKÁLKOVÁ. *České ženy: vzdělání, partnerství, reprodukce a rodina* [online]. Praha: Sociologický ústav Akademie věd České republiky, s. 41–83 [cit. 2022-04-17]. ISBN 80–7330–040-0. Dostupné z: https://www.soc.cas.cz/sites/default/files/publikace/hamplova_pikalkova_ceske_zeny_tisk.pdf
- RYCHTAŘÍKOVÁ, Jitka, 2007. Dvacet let svobodného mateřství v České republice (1986–2005). *Demografie* [online]. **49** (1), 1–12 [cit. 2022-01-30]. Dostupné z: <https://www.czso.cz/documents/10180/20564427/180307q1.pdf/1e5c1bda-6d56-44b6-9a3a-8c3e06025978?version=1.0>

- RYCHTAŘÍKOVÁ, Jitka, 2013. Děti narozené v manželství a mimo manželství: dvě různé populace. *Demografie* [online]. **55**(1), 4–26 [cit. 2021-03-30]. Dostupné z: <https://www.czso.cz/documents/10180/20555369/180313q1.pdf/4cbf606a-f9cf-4482-8710-a15cc5caed6c?version=1.0>
- SOUKUPOVÁ, Eva a Jana CHALOUPKOVÁ, ed., 2007. Postoje k manželství, nesezdanému soužití a rodičovství mimo manželství. In: HAMPLOVÁ, Dana, Jana CHALOUPKOVÁ, Eva SOUKUPOVÁ, Petr SUNEGA a Kryštof ZEMAN. *Děti na psí knížku?: Mimomanželská plodnost v ČR*. Praha: Sociologický ústav AV ČR, s. 29–48. ISBN 978-80-7330-128-6.
- SOUKUPOVÁ, Eva a Petr SUNEGA, 2006. Manželství nebo nesezdané soužití: analýza finanční výhodnosti různých forem soužití. In: HAMPLOVÁ, Dana, Jana CHALOUPKOVÁ, Eva SOUKUPOVÁ, Petr SUNEGA, Petra ŠALAMOUNOVÁ a Gabriela ŠAMANOVÁ. *Nemanželská plodnost: její rizika a sociální podmínky: Informační bulletin z projektu Sociální a ekonomické charakteristiky mimomanželské plodnosti v České republice po roce 1989*. Praha: Sociologický ústav Akademie věd ČR. ISBN 80-7330-105-9.
- SULLEROT, Evelyne, 1992. Krize rodiny. *Historická demografie*. Praha, **16**, 11–39. ISSN 0323-0937.
- ŠPROCHA, Branislav a Branislav BLEHA, 2021. Transformácia plodnosti v mestskom a vidieckom priestore na Slovensku po roku 1989. *Demografie* [online]. **63**(3), 139–157 [cit. 2022-04-19]. Dostupné z: https://www.czso.cz/documents/10180/143550787/13005321q3_139.pdf/cd2d7aa4-54b2-4097-a6bc-00b5464d4afe?version=1.1
- ŠPROCHA, Branislav a Juraj MAJO, 2016. *Storočie populačného vývoja Slovenska I.: demografické procesy*. Univerzita Komenského v Bratislave, INFOSTAT – Výskumné demografické centrum, Centrum spoločenských a psychologických vied SAV. ISBN 978-80-89398-30-0.
- ŠPROCHA, Branislav a Pavol TIŠLIAR, 2008. *Plodnosť a celková reprodukcia obyvateľstva Slovenska v rokoch 1919–1937*. Bratislava: STIMUL. ISBN 978-80-89236-50-3.
- ŠPROCHA, Branislav a Pavol TIŠLIAR, 2014. Charakter plodnosti na Slovensku v medzivojnovom období. *Historická demografie*. **38**(1), 77–112.
- ŠPROCHA, Branislav a Pavol TIŠLIAR, 2016. *Transformácia plodnosti žien Slovenska v 20. a na začiatku 21. storočia* [online]. Bratislava: Muzeológia a kultúrne dedičstvo, o.z. v spolupráci s Centrom pre historickú demografiu a populačný vývoj Slovenska, FiF UK v Bratislave [cit. 2022-04-16]. ISBN 978-80-89881-02-4. Dostupné z: <http://www.infostat.sk/vdc/pdf/transformacia.pdf>
- ŠPROCHA, Branislav a Pavol TIŠLIAR, 2017. Some remarks on the fertility transition in Slovakia in the early 20th century. *Demografie*. **59**(4), 287–302.
- ŠPROCHA, Branislav a Pavol TIŠLIAR, 2021. Niektoré aspekty nemanželskej plodnosti a detí narodených mimo manželstva na Slovensku. *Sociológia* [online]. **53**(4), 339–376 [cit. 2022-04-16]. Dostupné z: <https://www.sav.sk/journals/uploads/08191236Sprocha%20-%20Tisliar%204-2021.pdf>

- ŠPROCHA, Branislav a Michaela POTANČOKOVÁ, 2010. *Vzdelanie ako diferenčný faktor reprodukčného správania* [online]. Bratislava: INFOSTAT – Inštitút informatiky a štatistiky Bratislava [cit. 2022-04-22]. ISBN 978-80-89398-18-8. Dostupné z: <http://www.infostat.sk/vdc/pdf/vzdelanie2010.pdf>
- ŠUBRTOVÁ, Alena, 2006. *Dějiny populačního myšlení v českých zemích*. Praha: Česká demografická společnost. ISBN 80-239-8369-5.
- ŠVECOVÁ, Soňa, 1986. Slovenská a česká rodina. *Český lid*. **73**(4), 203–205.
- TINKOVÁ, Daniela, 2003. Ilegitimita a „nová ekonomie života“ v osvícenské Habsburské monarchii: Problém svobodných matek a nemanželských dětí mezi sociální kontrolou a sociální péčí na prahu občanské společnosti. *Historická demografie*. **27**, 133–172. ISSN 0323-0937.
- VACEK, Josef, 2019. *Constitutio Criminalis Josephina a jeho vliv na rozhodovací praxi Apelačního soudu: Sexuální delikty v letech 1687–1727* [online]. Praha [cit. 2022-04-03]. Dostupné z: <https://dspace.cuni.cz/bitstream/handle/20.500.11956/107465/120328025.pdf?sequence=1>. Diplomová práce. Právnická fakulta Univerzity Karlovy.
- VACHUŠKA, Jakub, 2018. *Regionální diferenciace plodnosti v zemích Visegrádské čtyřky na úrovni NUTS 2 v období 1993–2016*. Praha. Bakalářská práce. Univerzita Karlova.
- VEREŠ, Pavel, 1983. Vývoj plodnosti na Slovensku v letech 1880–1910. *Demografie*. **25**(3), 203–208.
- WILK, Adam, 2008. *Právní postavení dětí narozených mimo manželství v evropských právních rádech* [online]. Brno [cit. 2022-03-19]. Dostupné z: https://is.muni.cz/th/vurqr/Dizertace_verze_final.pdf. Disertační práce. Právnická fakulta Masarykovy univerzity.
- ZEMAN, Kryštof, 2007. Nemanželská plodnost – demografický přehled. CHALOUPKOVÁ, Jana, Eva SOUKUPOVÁ, Petr SUNEGA, Kryštof ZEMAN a Dana HAMPLOVÁ. *Děti na psí knížku?: Mimomanželská plodnost v ČR*. Praha: Sociologický ústav Akademie věd ČR, s. 17–27. ISBN 978-80-7330-128-6.

Seznam datových zdrojů

- Český statistický úřad: *Obyvatelstvo - roční časové řady: Graf 4 Živě narození celkem a mimo manželství v letech 1806–2020* [online], 2021. [cit. 2022-04-19]. Dostupné z: https://www.czso.cz/csu/czso/obytelstvo_hu
- Český statistický úřad: *Obyvatelstvo - roční časové řady: Graf 5 Úhrnná plodnost a průměrný věk matek v letech 1920–2020* [online], 2021. [cit. 2022-04-19]. Dostupné z: https://www.czso.cz/csu/czso/obytelstvo_hu
- Demografická příručka 2020* [online]. Praha: Český statistický úřad [cit. 2022-04-19]. Dostupné z: <https://www.czso.cz/csu/czso/demograficka-prirucka-2020>
- Demografická příručka*, 1982. Praha: Federální statistický úřad.
- Demografická příručka*, 1996. Praha: Český statistický úřad - odbor statistiky obyvatelstva. ISBN 90-7223-007-7.
- Demografická ročenka 2001* [online]. Praha: Český statistický úřad [cit. 2022-04-19]. Dostupné z: https://www.czso.cz/csu/czso/casova_rada_demografie
- Demografická ročenka 2011* [online]. Praha: Český statistický úřad [cit. 2022-04-19]. Dostupné z: https://www.czso.cz/csu/czso/casova_rada_demografie
- Demografická ročenka České republiky 2020* [online]. Praha: Český statistický úřad [cit. 2022-04-19]. Dostupné z: <https://www.czso.cz/csu/czso/demograficka-rocenka-ceske-republiky-2020>
- Pohyb obyvatelstva v bývalém Československu 1934–1937: Pramenné dílo Ústředního statistického úřadu, svazek 163*, 1941. Řada XIV. (Pohyb obyvatelstva, sešit 7). Praha: Ústřední statistický úřad, Knihovna Politika v Praze.
- Pohyb obyvatelstva v České a Slovenské federativní republice v roce 1991: část I.*, 1993. Praha: Český statistický úřad.
- Pohyb obyvatelstva v České socialistické republice v roce 1980*, 1981. Praha: Český statistický úřad.
- Pohyb obyvatelstva v Československé republice v letech 1921–1922: Československá statistika – svazek 59*, 1929. Řada XIV. (Pohyb obyvatelstva, sešit 2). Praha: Státní úřad statistický, Státní tiskárna v Praze.
- Pohyb obyvatelstva v Československé socialistické republice v roce 1961*, 1963. Praha: Ústřední komise lidové kontroly a statistiky.

Pohyb obyvatelstva v Československé socialistické republice v roce 1970, 1973. Praha: Federální statistický úřad.

Pohyb obyvatelstva v republice Československé v letech 1928–1930: Československá statistika – svazek 121, 1936. Řada XIV. (Pohyb obyvatelstva, sešit 5). Praha: Státní úřad statistický, Státní tiskárna v Praze.

Pohyb obyvatelstva v republice Československé v roce 1950, 1955. Praha: Státní úřad statistický.

Pohyb obyvatelstva v Slovenskej socialistickej republike v roku 1980, 1981. Bratislava: Slovenský statistický úřad.

Štatistický úrad Slovenskej republiky: Pramenné dielo - Narodení 2001 [online]. [cit. 2022-04-19]. Dostupné z: <https://slovak.statistics.sk/>

Štatistický úrad Slovenskej republiky: Pramenné dielo - Narodení 2011 [online]. [cit. 2022-04-19]. Dostupné z: <https://slovak.statistics.sk/>

Štatistický úrad Slovenskej republiky: Pramenné dielo - Narodení 2020 [online]. [cit. 2022-04-19]. Dostupné z: <https://slovak.statistics.sk/>

Štatistický úrad Slovenskej republiky: Základné ukazovatele za SR od roku 1996: Vekové skupiny - SR, oblasti, kraje, okresy, mesto, vidiek [om7007rr] [online]. [cit. 2022-04-19]. Dostupné z: <https://slovak.statistics.sk/>

The World Bank: Fertility rate, total (births per woman) - Slovak Republic [online]. [cit. 2022-04-19]. Dostupné z: <https://data.worldbank.org/indicator/SP.DYN.TFRT.IN?locations=SK>

Výskumné demografické centrum: Demografické údaje - Rozšírené tabuľky základných údajov SR: Plodnosť - Fertility [online]. [cit. 2022-04-19]. Dostupné z: <http://www.infostat.sk/vdc/sk/>